دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی
زنجیرە ژمارە (٣١٣)

chalakmuhamad@gmail.com

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

(وشەسازی)

بەشی چوارەم

ژمارە و ئاوەڵکردار

بەغدا - ١٩٩٨

دەزگای رۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی
زنجیرە ژمارە ٣١٣

1964
CHAIAK M
chalakmuhamad@gmail.com

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

وشەسازی

بەشی چوارەم

ژمارە و ئاوەڵکردار

بەغدا ـ ١٩٩٨

پێشەکی

لە مێژە دوو بنەمای سەرەکی لە زماندا جیاکراوەتەوە : وشەکانی زمانو پێکهاتی ڕێزمانی . هەر یەك لەو دوو بنەمایەش، خاوەنی خاسیەتی خۆیەتی . وشەکانی زمان سەرجەمی ئەو وشانە دەگرنەوە ، کە لە زمانێکی دیاری کراودا هەیە . وشەکانی زمان لە بەشی لێکسیکۆلۆژیدا لێیان دەکۆڵرێتەوە ، کە سەرنج بۆ تایبەتێتی هەر وشەیێك ڕادەکێشرێو بەر لە هەر شتێش لە ڕووی واتایەوە و جیاوازیی واتای لە وشەیێکی دی . پێکهاتی ڕێزمانی ئەو هەموو خاسیەت و تایبەتێتی یانە کۆدەکاتەوە ، کە لە کۆمەڵێ وشەدا وەك یەکن و بەر یەك یاسا دەکەون . کەواتە پێکهاتی ڕێزمانی ئاوڕ لە تاکە تاکەی وشە نادانەوە ، بەڵکو تەماشای دەستەو کۆمەڵەکانی دەکا .. لە هەندێ حاڵەتدا ماکی لێکسیکی و ڕێزمانی پێکەوە لە وشەدا بەدەردەکەون و بە ئاسانی دەتوانرێ جیابکرێنەوە[1]. بۆ نموونە لە وشەکانی : زوور ، لق ، کەو ... دا خاسیەتی سەربەخۆیان ئەوەیە ، کە بەر لە هەر شت واتای شوێنێکی ناسراو ، بەشێکی دیاری کراوی درەخت ؛ ڕەگەزێکی دەست نیشان کراوی باڵندە ... دەگەیەنن ... بەڵام هەموو ئەو وشانە پێکەوە و چەندین وشەی دیش لەگەڵیان ، خاوەنی خاسیەتی هاوبەشن : ١) ناون ، ٢) تاکن ، ٣) سادەن ... یاخود وشەکانی : دەڕۆن ، دەنووسین ... واتای لێکسیکی یان بە نیشاندانی ڕووداوێکی ئاشکراوە بەندە : هاتوچۆ ، نامە ، نان ... ، بەڵام هەموویان

---

(١) ف. ف. ڤینۆگرادۆڤ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) ، مۆسکو ١٩٧٢ ، ل ٢٧ .

پێکەوە و چەندین کرداری دی خاوەنی خاسیەتی گشتیی ڕێزمانین :
١) کاتی ئێستا ، ٢) کەسی یەکەم ، ٣) کۆ ...
لە حاڵەتی دیدا ماکی ڕێزمانی تەنیا لە یەکگرتنی وشەدا (لە ڕستەدا) دیاری دەکرێ . بۆ نموونە ، ئێمە کاتێ دەتوانین لە لایەکەوە دەشێ بڵێین ئازاد هات و لە لایێکی دیشەوە ، دەلوێ بڵێین : ئازاد هات ؟ لە حاڵەتی یەکەمدا ڕاگەیاندنی هەواڵێك و لە حاڵەتی دووەمدا پرسینی هەواڵێك لە ڕستەیێکی سەرلەبەردا دەربڕراوە . وشەکانی (ئازاد) ، (هات)نە ڕاگەیاندنی هەواڵ و نە پرسینی هەواڵ نیشان نادەن .

بەم شێوەیە ماکی ڕێزمانی ، کە وەسیلەی دەربڕینە ، بە تاکە تاکەی وشەوە بەند نییە ، بەڵکو بە ماکی وشەوە : مۆرفێم و ئەو ئامرازانەی لە رووی ئەرکەوە لێیەوە نێزیکن و هەروەها ئاوازو شێوەی ڕیزکردنی وشەکانەوە بەندە[٢] .

ئەو نموونانەی هێنامانەوە ، ئەوە نیشاندەدەن ، کە وەسیلەی ڕێزمانی ، جۆرە واتایێك ڕادەگەیەنێ ، کە وەسیلەی لێکسیکی ڕای ناگەیەنێ . وەسیلەی ڕێزمانی ماکێکی یەکجار پێویستە لەتەك وەسیلەی لێکسیکیدا . گرنگیی وەسیلەی ڕێزمانی بەتایبەتی لەوەدایە ، کە یارمەتیدەرە بۆ دەربڕینی پێوەندیی گشتی ، نیشاندانی خاسیەتی تەجرید . بە هۆی بەکارهێنانیەوە ، پێوەندیی نێوان ئەو مەفهوومانەی بۆ ڕاگەیاندنی بیرێك پێویستە دادەمەزرێنرێ و دەگەیەنرێتە ئەنجام . لە بواری ئاخاوتندا ، ئێمە بیری خۆمان لە قاڵبی ڕستەدا دەردەبڕین . ڕستەش لە وشە پێك دێ ، کە بەپێی یاسای ڕێزمانی پێکەوە دەبەسترێن . وشەی پچرپچڕ ، کە خاسیەتو پێوەندیی ڕێزمانی بەیەکەوەی نەبەستبن ، ناتوانن بیرێك دەربڕن . سەرپاکی وەسیلەی ڕێزمانیو دابەش

---

(٢) ف. م. بیریزین ، ب. ن. گۆلۆڤین ، زمانناسیی گشتیی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ ، ل ٤٧ .

ـبوونیانەوە پێوەندی‌یان بیناى رێزمانیی زمان پێك‌دێنن • هەر زمانێکیش خاوەنی پێکهاتنی رێزمانی تایبەتی خۆیەتی • پێکهاتنی رێزمانی خاسیەتێکی هەرە گرنگی زمانە و بە بێ ئەو زمان پێك‌نایەت •

لە هەمان کاتیشدا پێکهاتنی رێزمانی پێوەندیی هەمیشەیی بە وشەوە هەیە ، چونکە ماکی رێزمانی لە وشە و دەستەواژەدا دەرکەوێ • جا بوونیان و دەرکەوتنیان لە زماندا تەنیا لەسەر ئەم بنەمایەیە و دوور لە وشەوە ناتوانرێ نیشان بدرێ(٣) •

پێویستە پەنجە بۆ ئەوە رابکێشین ، کە زاراوەی «رێزمان» بە دوو رانای جیاواز بەکاردێ : یەکەم ـ ئەوە دەگەیەنێ ، کە پێکهاتنی رێزمانیی زمان بەشێکە لە بەشە پێکهێنەکانی سیستەمی گشتیی زمان • دووەم ـ لێکۆلینەوەی زانستی خستنەپێش چاوی ئەو پێکهاتنە رێزمانی‌یە • وێکچوونیش لە نێوان ئەو دەستەواژانەی «رێزمان»یان تێدایە ، وەك : «یاسای رێزمانی» ، «دەستووری رێزمانی» ، «دیاردەی رێزمانی» ••• ئەوە دەگەیەنن ، کە : یەکەم ـ «ئەوەی دەکەوێتە پێکهاتنی رێزمانیی زمانەوە ، بوونێکی مەوزووعی هەیە»(٤) • دووەم ـ دامەزراندنی زانستی زمان بۆ ئەو رێزە مەوزووعی‌یانەی لەزمانەکەوە هەلدەهێنجرێن • ئەو رێژانەش دەشێ راست‌بن و دەشێ هەلەبن(٥) •

لێکۆلینەوەی رێزمان لەسەر دوو بنەما دامەزراوە : وشە و رستە • بەو پێیە دوو بەشی سەرەکی : وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) و رستەسازی (سینتاکس) جیادەکرێتەوە • ئەگەرچی هەریەکێکیشیان خاوەنی

---

(٣) پ• ئا• بوداگۆڤ ، مرۆڤ و زمانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ ، ل ١٠٢ •

(٤) ئا• ن• گڤۆزدیێڤ ، زمانی ئەدەبیی رووسیی ئەمرۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ١٠٨ •

(٥) هەمان سەرچاوە ، ل ١٠٨ •

بابەت و کەرەستە و مەبەستی خۆیەتی ، بەڵام پێوەندی هەمەجۆریش لە نێوانیاندا هەیە[٦] .

جیاوازی وشەسازی و ڕستەسازی لەوەدایە ، کە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی وشەسازی ، وشەیە و ماکەکانی وشە شی دەکاتەوە ... هەرچی بابەتی ڕستەسازی یە ، لێدوانە لە ڕستە و ماکەکانی ڕستە لە شێوەی کۆمەڵی جیاوازی وشەدا تا دەگاتە وشەی جیاجیا ، کە ئەندامی جۆربەجۆری ڕستەن . ئەوەتە ڕستەسازی لێکۆڵینەوەی خۆی لە وشەدا کۆتایی پێدێنێ . بەڵام وشەسازی بەپێچەوانەوە تۆژینەوەی خۆی لەوشەوە دەستپێدەکات . بەو پێیە . ئەگەرچی هەردوو وشەسازی و ڕستەسازی لە وشە دەدوێن ، بەڵام لە قۆڵی جیاوازەوە بۆی دەچن و پێوەندیی جیاوازی وشە لە سیستەمی گشتیی زماندا لێکدەدەنەوە[٧] .

وشەسازی کە لە وشە دەدوێ ، لە سیستەمی زمانەوە تێیان دەڕوانێ و پێوەندی یان لەگەل ماکەکانی دی هەمان سیستەم دیاری دەکا . بۆ نموونە : نێوانی قالبە جیاجیاکانی وشە لەسەر چ مەرج و پێوەندی یێك دامەزراوە.. ئەوەتە وشەی (باخ) لە حاڵەتی ئاسیاوی دا دەبێتە (باخەکە)و لە حالەتی کۆدا ـ (باخان) ... وشەی (کەم) لە پلەی بەراورددا دەبێتە (کەمتر) . لە پلەی باڵادا ـ (کەمترین) ... (من) جێناوی جودایە بۆ کەسی یەکەمی تاك و ڕەك جێناوی لکاو لە قالبی (م)دا دەردەکەوێ ... چاوگی (هاتن) لە

---

(٦) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٢٤٢ .

(٧) ن. س. ڤالگینا ، د. ئ. ڕۆزێنتال ، م. ن. فۆمینا ، ڤ. ڤ. تسابکێڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١، ل ٢٣٩ .

ڕابوردووی نزیکدا دەبێتە (هات) ، لە ڕابوردووی تەواودا - (هاتووم) ؛ ڕابوردووی بەردەوامدا - (دەهات) . لە ڕابوردووی دووردا - (هاتبوو) ... وشەی (زێڕ) ناوە ، لە پاشگری (-ین)ی دەچێتە سەر - (زێڕین) دەبێتە ناوەلناو ... (جوان) ناوەلناوە ، کە پاشگری (-ی) پێوە دەنرێ - (جوانی) دەبێتە ناو .. وشەسازی هەروەها لەڕەستەی ڕێزمانیی گرووپی جیاجیای وشە نیشان دەدا ، دابەش‌بوونی وشە بەسەر ..ی ئەورە گەورەدا دەردەخا ، واتای ئەو پۆلانە ڕوون‌دەکاتەوە و پێوەندیی نێوانیان دیاری‌دەکا . هەر زمانێکیش خاوەنی سیستەمی ڕێزمانیی خۆیەتی .

ڕستەسازی هێزی خۆی دەخاتە سەر ئەوەی ، ئەو وەسیلە ڕێزمانییانە چۆن لە پرۆسێسی پێوەندیی بەستن و لەیەکتر گەیشتندا بەکاردێنرێن . بۆ دەربڕینی بیر چۆن وشە پێکەوە گرێ‌دەدرێن ، چۆن ڕستەیان لێ دروست‌دەکرێ . لە ڕستەسازی‌دا لە یەك ڕستەدا پێوەندیی وشە بە وشەی دی‌یەوە باس‌دەکرێ[8] ، بۆیە ئەو جۆرە قالبانەی : باخ ، باخەکە ، باخان ... لە ڕستەسازی‌دا پێوەندی‌یان بە وشەی دی‌یەوە باس‌دەکرێ . بەوێنە لە ڕستەکانی : باخی پاشا پڕ گوڵی جوانە ، جوانیی باخەکە بێ‌سنوورە ... نیشانی‌دەدا ، وشەی (باخ) چ دەورێك دەبینێ لە پێکهێنانی ئەو ڕستانەدا ، بەتایبەتیش پێوەندیی نێوان وشەکانی (باخی پاشا) ، (جوانیی باخەکە) ڕوون دەکاتەوەو پێوەندیی واتایی وشەکان لەگەڵ وشەکانی دەوروبەریان ساغ دەکاتەوە . ئەم لایەنە لە وشەسازی جیادەکاتەوە . بابەتی سەرەکی ڕستەسازی ، وەك نیشانماندا بریتی‌یە لە ڕستە . وشە دوا ماکێتی و لێکۆڵینەوە لە بارەیەوە لە دوا هەنگاوی ڕستەدا دێت .

---

(8) یو. س. ستیپانۆڤ ، بنەماکانی زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، ل ١٤٦ .

وشەسازی و ڕستەسازی یاریدەی هێنانەدی یەك مەبەست دەدەن ، ئەویش دەربڕینی بیرە بە زمان . لە بەر ئەو هۆیەیە لە زمانی کوردیدا بیلۆلینەوە لەو دوو بەشە هاوبایەخە - گۆڕانی وشە و ڕیزبوونی وشە - لە پێوەندیی تەواو لە نێوانیاندا هەیە ، وەك یەك گرنگو پێویستن .

دەستوورەکانی ڕێزمان چینی هەرە بەرینی وشە دەگرنەوە . بەوێنە ، ڕێکەوتنی ئاوەڵناو یان کردار چ لەو وشانەی لە زووەوە لە زماندا هەن و چ لەو وشە نوێیانەی تازە ڕۆنراون و چ لەو وشانەی لە دیالێکتی دیەوە کەوتوونەتەوە و چ لەو وشانەی لە زمانانی دیەوە وەرگیراون.. وەك یەك پەرپلاون .

ڕێکەوتنی بەجێهێنانی ئەرکیش بە هەمان جۆرە ، با وشەکە مانای زۆربەجۆرێشی هەبێ . بەوێنە کرداری (دەڕوا) لەگەڵ کارادا ڕێدەکەوێ، هەرچی لە حاڵەتی جیاوازدا واتای دیش بگەیەنێ . لەتەك کارایەکدا کە لە حاڵەتی کۆدا بێ : منداڵەکان دەڕۆن بۆ قوتابخانە ، ئوتومبیلەکان دەڕۆن بۆ هەولێر ، ئیشەکانمان دەڕۆن ... لەگەڵ کارای تاکدا : منداڵەکە دەڕوا بۆ ماڵەوە ، ئوتومبیلەکە دەڕوا بۆ هەولێر ، ئیشەکەمان دەڕوا ...

بۆیە کاتێ خاسیەت و واتای پێکهاتێکی ڕێزمانی دەستنیشان دەکرێ پێویستە ئەوە لەبیر نەکرێ ، کە ڕەنگە ئەو واتایە تەنیا شتێکی زۆر گشتی بێ ، هەڵەیەکی گەورە بێ .. بەپێچەوانەوە لەسەر بناغەی واتای دیاریکراوی وشە و ڕستە ، واتای تەواوی ڕێزمانی لێكدەدرێتەوە . لەم حاڵەتەدا ڕێزمان لەگەڵ لێکسیكدا تێکەڵ دەبێ[٩] .

لەم ڕووەوە پرۆفیسۆر ئا. م. پیشکۆفسکی باش واتای حاڵەتی نیشانداوە ، کە وتوویە : «لەبەر ئەوەی واتای حاڵەت بە شێوەیێکی چڕ بەندە بە واتای مادی و ڕابەرایەتیی وشە و وشەی بەڕێوەبراوەوە ، بۆیە

(٩) ف. ئی. کۆدوخۆف ، سەرەتایێکی زمانناسی ، مۆسکو ، ١٩٧٩ ، ل ٢٥٩

تۆژەر بیر لەوە دەکاتەوە ، لێرەدا چەند جۆر هەبێ و واتای مادی یەکێك لە ماکە پێکهاتووەکان چەند جۆر دیاری بکرێ و هەندێ جۆر بیزافەی ئەو ئاوێتەیە بکرێ ، کە حالآتی جیاواز سازیان کردووە »[10].

کەوابوو نیشاندانی خاسیەتی ئەو جۆرە دیاردە ڕێزمانی یانە ، وەك : ئارا و بەرکار ، نیهاد و گوزارە ، ناو و ئاوەلناو ... کە لە زماندا لەڕادەی بێ‌سنووردا دەبینرێن و وشەی هەمەجۆریان گرتووەتە خۆ ، پێویستە باش جیابکرێتەوە ، کە چی سەر بە کام دیاردەی ڕێزمانی یە و کـام وشـە ، کـام پێکهاتن پـڕ دەکاتـەوە .

لە وشەسازیدا حالآتی ڕێزمانی لە پلەی یەکەمدا دێ . وشە لە ڕووی پێوەندیی واتاوە ، دانەیێکی ساکار نی‌یە ، کـە تەنیا یـەك واتـای هـەبێ ، بەلکو چەند واتایێکی جیاوازی هەیە و هاوکارن : لەتەك واتای سـەرەکیی سەربەخۆی وشەیێکی دیاری‌کراودا ، دەشێ چەند واتایێکی تەواوکـەری دی هەبێ ، کە تایبەت نەبن بـە تـاکە وشەیەکەوە ، بـەلـکـو تـایبـەت بن بە کۆمەلێکی گەورەی وشەوە .[11]

بۆ نموونە ، بۆ ژمارەیێکی بێ‌سنووری وشە واتای کۆی تـەواوکەر هەیە : باخان ، شاران ، پیاوان ، دەڕۆن ، دەنووسن ، دەفرۆشن ...

---

(10) ئا. م. پیشکۆفسکی ، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٦ ل ٢٩١ ـ ٢٩٢ .

(11) م. دۆکوولیل ، کێشەی حالەتەکانی وشەسازی ، گۆڤاری «کێشـەی زمانناسی » ، ژ ٦ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ٧٣ .

وەك لە نموونەکاندا دیارە ، ئەم واتایە بۆ تاکە وشەییێك نی یە . بەڵکو
ـ ڕووپی گەورە گەورەی وشەیە . لە گەڵ تاکە وشەیەندا وەك واتاییەکی
ـ ەکراو بۆ سەر واتا سەرەکی یەکە خۆی دەنوێنێ . واتای سەرەکی
ـ ـانی : (باخ) ـ شوێنی گوڵو درەختە ، (دەڕۆن) ـ بزووتنەوە لە
شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دی یە ... بەڵام لەتەك ئەو واتا سەرەکی یە
.وربەجۆرانەدا ، واتای تەواوکەریشیان هەیە ، ئەویش واتایێکی
گشتی یە بۆ سەرجەمیان و بۆ ژمارەییێکی بێ شوماری دی وشە . ئەو واتا
ـشتی یەش ، واتای کۆیە . ئەو واتا سەرەکی یەی لە تەنیا وشەیێکی
ـیاری کراودا هەیە ، لە زانستی زماندا (واتای لێکسیکی) پێ دەوترێ .
ـاتای تەواوکەری گشتی یش ، کە خاسیەتی کۆمەڵە وشەیێکی زۆرە ، بە
ـواتای ڕێزمانی) ناونراوە[12] .

تایبەتێتی واتای ڕێزمانی ئەوەیە ، کە بە کەرەستەی دیوی دەرەوەی
زمان دەردەبڕێ[13] . کەرەستەی ئەم حاڵەتە هەندێ پارچەی وشەیە ،
ـەك : کۆتایی . ئەمەش بە ئاسانی لە بەراوردکردنی : باخ ـ باخان ،
ـ ڕوا ـ دەڕۆن ...دا دەبینرێ . ئەو کەرەستە دەرەکی یانەی واتای
ـڕێزمانی دەگەیەنن ، هەروەها خاسیەتی کۆمەڵە وشەی زۆرن و بریتین لە
ـەرەستەی ڕێزمانی . بۆ نموونە ، نیشانەی کۆی (ان،ن) تەنیا لەو وشانەدا
بەدی ناکرێن ، کە لە سەرەوە خستمانە پێش چاو ، بەڵکو لەگەڵ دەستەو

(١٢) ئا. ئی. گولانۆف ، وشەسازی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ، ل ١٢ .

(١٣) ئا. ئی. سامیرنیتسکی ، وشەسازی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ ، ل ١٠٤ .

کۆمەڵی دیشدا دەبینرێن . بەوێنە : ڕۆژان ، چاوان ، جاران ، شێران ... ؛ دەشۆن ، دەمرن ، ڕادەکەن ، دەگرن ... و سەدانی دیدا . بەو بۆیە بۆ هەموو دیاردەیێکی زمان ئەم جۆرە کەرەستە دەرکیەی زمان ماکێکی پێویستە بۆ دەربڕینی مانای ڕێزمانی ، چونکە لەسەر بناغەی ئەو مانایانە مەبەست پێکدێنرێ و لە یەکێکەوە دەگەیەنرێ بە یەکێکی دی . بۆیە واتای ڕێزمانی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانی پێوەندیی هەمیشەییان لە نێوانیدا هەیە و لە زماندا بە جیاجیا نابن[14].

ئەم پێوەندییەی نێوان واتای ڕێزمانی و کەرەستەی ڕێزمانی لە زانستی زماندا بە (حاڵەتی ڕێزمانی) ناسراوە[15].

نموونەی حاڵەتی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا : ژمارە ، دۆخ ، ناسیاوی ، کات ، کەس ... ن . وەك دواتر دەردەکەوێ ، هەر یەك لەمانە خاوەنی واتای ڕێزمانیی خۆی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانیی خۆیەتی .

حاڵەتی ڕێزمانی بریتییە لە یەکێتی واتای ڕێزمانی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانی ئەو واتایانە . هەردووکیان ماکی پێویستی هەر حاڵەتێکی ڕێزمانیی پێکهاتنی ڕێزمانی زمانن .

لە لێکۆڵینەوەی حاڵەتی ڕێزمانیدا ، هەندێ لە نووسەران ڕووی واتا ڕەچاو دەکەن . لەم بارەدا حاڵەتی ڕێزمانی دەشێ وا دیاری بکرێ ، کە

---

(14) هەمان سەرچاوە ، ل ١٠٦ .

(15) ئا. س. چیکۆباڤا ، سەرەتایێکی زمانناسی ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٣ .

...ك تایبەتیتی زمان ، دەربڕینی مانای ڕێزمانی لە كەرەستەی ڕێزمانیی زمانەوە وەردەگیرێ . نووسەرانی دی لە كەرەستەی ڕێزمانییەوە ...نواڕن . لەم بارەدا دەكرێ حالاتی ڕێزمانی وەك یەكگرتنی كەرەستەی ڕێزمانی بۆ یاریدەی دەربڕینی واتایێكی ڕێزمانیی ناسراو تەماشابكرێ . بەو پێیە كە كەرەستەی ڕێزمانی بۆ مەبەستی گەیاندنی واتایە ، خاسیەتی حالاتی ڕێزمانی لە واتاكانیانەوە دەستپێدەكات . بێ ڕەچاوكردنی واتا تەنانەت ناتوانرێ ئەوە بچەسپێنرێ ، كە خاوەنی كەرەستەیێكی ڕێزمانیی ناسراوە(١٦) . بۆ نموونە كۆتایی (ـ ێ) لە وشەی (كچێ)دا دەربڕینی دۆخی بانگهێشتنی (كچ)ە ، كە ناوە : كچێ وەرە . بێ تێگەیشتن لە مانای وشە ، ناتوانرێ بڕیاربدرێ ،كە ئەو دەنگە ناسراوە كەرەستەی ڕێزمانییە یان نا . بۆ نموونە ، هەمان دەنگی (ێ)ی كۆتایی ، كە لە وشەی وەك : هەرمێ ، پێ ، جێ .. شدا هەیە ، كۆتایی وشە نین و كەرەستەی ڕێزمانی نین .

پێویستە ئەوە لەیاد نەكرێ ، كە لە نێوان واتا و كەرەستەی دەربڕینی ئەو واتایەدا پێوەندیی ئالۆز هەیە . ئەوەتە زۆر جار واتایێكی ڕێزمانی ، دەكرێ بە كەرەستەی ڕێزمانیی جیاواز دەرببڕدرێ . بۆ نموونە ، واتای كرداری تێپەڕ چۆن بە یاریدەی پاشگری (ـاندن) : (گەڕان ـ گەڕاندن ؛ مردن ـ مراندن ...) ڕادەگەیەنرێ ، هەروەها بە گۆڕینی كۆتایی (بڕان ـ بڕدن ، پچڕان ـ پچڕین...)یش سازدەكرێ ... بەپێچەوانەشەوە تاكە كەرەستەیێكی ڕێزمانی ، دەتوانێ واتای حالاتی جیاواز بگەیەنێ . بەوێنە لە (ئێوە هاتن) و (ئەوان هاتن)دا (ن) لە یەكەمدا واتای كەسی دووەمی كۆ دەگەیەنێ ، كەچی لە دووەمدا واتای كەسی سێیەم دەدات .

---

(١٦) ئی . ئۆ . كۆستیتسكایا ، ف . ئی . كارداشێفسكی ، ڕێزمانی فەرەنسی ، چاپی حەوتەم ، مۆسكۆ ، ١٩٧٣ ، ل ٦٢ ـ ٦٣ .

هەرچەندە کەرەستەی ڕێزمانی ، وەك شتێکی ئاسایی بە واتایێکی ناسراوەوە بەندە ، بەلام لە هەندێ حالەتدا دەشێ ئەو واتایە ڕانەگەیەنن • بۆ نموونە، ئاشکرایە کە کۆتایی (-ان) واتای کۆ دەگەیەنێ: کچان ، کوڕان ، لاوان ••• بەلام وشەی وەك : میران ، سەیران لەو واتایە بێبەرن ، چونکە چۆن دەتوانین بلێین : (میرانی سۆران جێی شانازیی کوردن • خەلك بەهاران دەچنە سەیران ••) بە هەمان چەشن دەتوانین بلێین : (میران کوڕێکی زیرەکە ، میران ! هەر ئێستە دەچم • سەیرانەکەمان خۆش بوو •••) • وێڕای ئەوە هەر یەك کەرەستە ، بەتایبەتی یەك کۆتایی ، یەکسەر دەتوانێ چەند واتایێکی ڕێزمانی بگەیەنێ و سەر بە چەند حالەتێك بێ • بە وێنە (- م) - دەچم ، دەڕۆم ، دەبەم ••• لە لایەکەوە دەبێتە نیشاندەری کەسی یەکەم و حالەتی کەس دەردەبڕێ • لە لایەیێکی دییەوە ڕاگەیەنێ ژمارەی تاکەو پێوەندی بە حالەتی ژمارەوە هەیە •

حالەتی ڕێزمانی لە سیستەمی زماندا خاوەنی پێوەندیی جۆربەجۆرن و دەوری جیاواز دەبینن • حالەتی کەم و زۆری گشتێتی هەیە و ئەوەتە بەشێك لە سنووری بەشێکی دیدا ئەرك دەبینن ، یاخود هەندێ حالەت لە لایەکەوە یەك دەگرن و لە لایێکی دییەوە لە یەك جیادەبنەوە • هەر یەك حالەت بەپێی پێوەندی بە حالاتی دییەوە دەتوانێ دەوری جیاجیا ببینێ • پێوەندیی حالاتی جیاجیا بە لێکسیکەوە وەك یەك نین[١٧] •

(١٧) ف. ئا. ژفێگینسێف ، زمان و تیۆریی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ١٨٤ .

حالاتی ڕێزمانی بەپێی پێوەندی بە بیناى زمانەوە لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین • بۆ نموونە زمانی کوردی خاسیەتی حالەتی ناسیاوی و نەناسیاوی هەیە و ئەم حالەتەش بە یاریدەی نیشانەی ناسیاوی‌و نەناسیاوی دەردەبڕدرێ ، کەچی لە زمانی ڕووسیدا خاسیەتی حالەتی ناسیاوی و نەناسیاوی نی‌یە •

حالەتی ڕێزمانی بەپێی مێژووی پێشکەوتنی زمان دەشێ گۆڕانی بەسەردا بێت ، بەڵام بە شێوەیێکی یەکجار سست‌و لەسەرخۆ • لەو بارەیەوە دەتوانین هەندێ نموونە بخەینە پێش چاو :

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا جنسەکانی ناو دەستووریێکی ڕێك‌وپێکیان ڕەچاوکردووە و لە ڕێگەی نیشانەوە لە یەکتر جیادەبنەوە • لە دۆخی تیاندا جنسی مێ نیشانەی (ێ) وەردەگرێ‌و جنسی نێریش نیشانەی (ی)ی پێوە دەلکێ • لە بەشە دیالێکتی موکری و هەندێ ناوچەی سۆران و کەمێك لە دەور و پشتی سلێمانیدا ، هەرچەندە وەك دیالێکتی کرمانجی ژووروو ڕێك‌وپێك خۆیان نانوێنن ، بەڵام تا ڕادەیێك دەستووری خۆیان پاراستووە • لەم بەشە دیالێکتانەی خوارووشدا هەر نیشانەی (ێ) دەچێتە سەر ناوی جنسی مێ و هەر نیشانەی (ی)یش ئیزافەی سەر ناوی جنسی نێر دەبێ • لە زمانی ئەدەبی‌و ئاخاوتنی سلێمانی‌و هەندێ ناوچەی تردا نیشانەی نێرو مێ (جگە لە چەند حالەتێکی زۆر کەم نەبێ) نەماوە[18]•

(18) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە ، بڕوانە (ل ١٦٧)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە .

به پێچەوانەشەوە وا بۆدەچێ حاڵەتی کۆی بە یارمەتی نیشانەی (ـ ات) سازبوو (باخات ، خەیاڵات ، ئاغاوات ، دێهات ...) ، دەبێ لە دەورێکەوە پەیدابووبێ و گەشەی سەندبێ ، کە کورد ئاینی پیرۆزی ئیسلامی وەرگرتبێ .

کەرەستەی دەرەکی دەربڕینی حاڵەتی ڕێزمانی لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین و جیاوازن . ئەمەش : گیرەك (ئافیکس) ، بە یەکتر گۆڕینەوەی دەنگ ، هێز (النبرم) ، تەرتیبی وشە ، ئاواز.....دەگرێتەوە .

زمانی کوردی کەرەستەی گیرەکی زۆر تێدایە و ئاشکرا دەبینرێ فۆرمی جۆربەجۆری بە یارمەتی پێشگر و پاشگری ڕێزمانی سازدەبێ[١٩] . بەوێنە تاك و کۆ ، ناسیاوی و نەناسیاوی ...بە هۆی نیشانەی کۆتایی (پاشگر)ەوە لێك‌جیادەبنەوە (کوڕ - کوڕان ،شێر - شێران ، برا - برایان ... کوڕ - کوڕەکە - کوڕێك ، شێر - شێرەکە - شێرێك ، برا - براکە/برایەکە ، برایێك ...) . کرداری ڕابوردووی نزیك لە ڕابوردووی بەردەوام بە هۆی پێشگرەوە لەیەك جیادەکرێنەوە ، وەك : (چوو - دەچوو ، هات - دەهات ، نوست - دەنوست ...).

بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ ، کە یارمەتی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بدات بە گیرەکی ناوەکی ناسراوە . گیرەکی ناوەکی ئەگەرچی لە زمانی کوردیدا کەمە ، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا بەرچاو دەکەوێ ، ئەویش بە زۆری لە بەرانبەر یەکتر وەستانی کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕدا ، وەك :

---

(١٩) بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو دەربارەی دەوری پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا ، بڕوانە : د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

أ ـ د : بران ـ بردن
كران ـ كردن
أ ـ ى : دڕان ـ دڕين
بڕان ـ بڕين
گۆڕان ـ گۆڕين
ه ـ ێ : گەڕان ـ گێڕان
...هتد .

هێز له زمانی کوردیدا ، که له شوێنێکەوه دەگوازرێتەوه بۆ شوێنێکی دی ، جگه لەوەی دەبێته هۆی جیاوازیی واتا ، هەروەها دەبێته هۆی ڕاگەیاندنی حاڵەتی ڕێزمانیی جیاوازیش ـ واته لەتەك دەوری دەنگسازیدا ، دەوری ڕێزمانیش دەبینێ . بۆ نموونه : وشەی (کۆبوونەوه) ، ئەگەر هێز لەسەر بڕگەی یەکەم دابنرێ ، ئەوه دەبێته کرداری ڕابوردووی کۆی کەسی سێیەم و مانای (اجتمعوا)ی عەرەبی به دەستەوه دەدات . خۆ بێت هێز بخرێته سەر دوا بڕگه ، ئەوه دەبێته چاوگ و مانای (الاجتماع)ی عەرەبی دەبەخشێ[20] .

کاتێ تەرتیبی وشه واتای ڕێزمانی ڕادەگەیەنێ ، که دەوری وشه له ڕستەدا به هۆی شوێنی لەناو وشەکانی دیەوه دیاری بکرێ و گۆڕینی تەرتیبی وشەکان ئەرکی ڕێزمانیی وشەکان بگۆڕێ . بۆ نموونه ، ئەگەر له دوو ڕستەی : (١ ـ من ئازادم برد بۆ سەیران ، ٢ ـ ئازاد منی برد بۆ سەیران)دا بەراورد له نێوان وشەی (من) و (ئازاد)دا بکەین ، دەبینین که له ڕستەی یەکەمدا (من) له دۆخی ڕاستەوخۆدایه و هیچ جێناوێکی

(٢٠) بڕوانه : د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٧٣ .

لکاوی وەرنەگرتووە . هەرچی (ئازاد)ە لە دۆخی تیاندایە و جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاك ـ (م)ی چووەتە سەر • بەڵام لە ڕستەی دووەمدا هۆی گۆڕینی تەرتیبی ئەو دوا وشەیە ـ (من) و (ئازاد) ـ بووە بە هۆی گۆڕینی حاڵەتی ڕێزمانییان • لێرەدا بەپێچەوانەوە (ئازاد) لەدۆخی ڕاستەوخۆدایە و (من)یش لە دۆخی تیاندا • (من) جێناوی لکاوی وەرگرتووە ، نەك (ئازاد) •

هەروەها ئاوازیش دەتوانێ وەسیلەی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بێت • بۆ نموونە : «شیرین گەڕایەوە»و «شیرین گەڕایەوە ؟ »، ڕاگەیاندنی هەواڵی گەڕانەوەی شیرین و پرسیارکردنی گەڕانەوەی شیرین پێکەوە بەیەك ڕێژەی کردار دەردەبڕدرێ ، کە ئەویش «گەڕایەوە»یە •

ئەگەر گیرەك و بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ و هێزی وشە و ئاواز تەنیا وەك وەسیلەی دەربڕینی حاڵەتی ڕێزمانی خۆیان بنوێنن و واتای نەرەتیی وشە نەگۆڕن ، ئەوە ئەم وەسیلانە ، کە شێوەی جیاوازی وشە سازدەکەن بە (قاڵبی وشە) ناودەبرێن • قاڵبی وشە لە خزمەتی دەربڕینی حاڵەتی ڕێزمانیی جۆربەجۆردایە و جیاوازیی هەر یەکێکیان لەوی دی ، لەوەدایە کە بە کام حاڵەت دەربڕراوە و وەك باوە بەپێی حاڵەتەکەی ناونراوە[21] • بەوێنە ناو فۆرمی تاك و کۆ ـ (ژن ـ ژنان)و ناسیاوی و نەناسیاوی ـ (ژنەکە ـ ژنێك) ...ی هەیە • کردار خاوەنی فۆرمی کەس ـ (دەچم ، دەچێت ...) و کات ـ (دەچم ـ چووم) و ڕێژە ـ (دەچم ـ بچم، بچوومایە...) • واتای لێکسیکیی وشە لە فۆرمی جیاوازیدا وەك خۆی دەمێنێتەوە و ناگۆڕێ • هەموو فۆرمەکانی (ژن) هەر یەك واتا دەگەیەنن • گشت فۆرمەکانی کرداری (دەچم) ـ یەك ڕوودان • هەر فۆرمێکی وشە ، هەر وەك حاڵەتی ڕێزمانی ؛ خاوەنی واتا و دەربڕینی دەرەکین •

---

(21) ن. س. پۆسپێلۆف ، پێوەندیی نێوان حاڵەتی ڕێزمانی و بەشەکانی ئاخاوتن ، کتێبی «کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی» ، مۆسکۆ ، 1955 ، ل 174 .

یەکێ لە ئەرکەکانی وشەسازی ، ئەوەیە کە لە پێکهاتنی ڕێزمانیی وشە دەکۆڵێتەوە وەك واتای ماکی ئاخاوتن ، کە یاریدەی واتای مەفهووم دەدا ، لە ڕووی واتاوە دانەیێکی سادە نی یە ، بەڵکو بەپێچەوانەوە وەك لە لێکدانەوەی حاڵەتی ڕێزمانیدا دەرکەوت ، گەلێ جار چەند واتایێکی ڕێزمانی هەیە . لە ڕووی ئەم پێوەندی یەوە ، گەلێ وشە دابەش دەبن بەسەر پارچەی واتاردا ، کە هەر یەکێکیان واتایێکی تایبەتی هەڵدەگرێ(٢٢) . بۆ نموونە ، لە وشەی (کارگەکان)دا پارچەی (کار) واتای ، ئیش و فرمان دەدات ، پارچەی (ـ گە) شوێن و جێگە نیشان دەدا ، پارچەی (ـ ەکە) ناسیاوی دەردەبڕێ ، پارچەی (ـ ان)یش کۆ ڕادەگەیەنێ . لە وشەی (کاداێك)دا پارچەی (کا) لاسکی وشکەوەبووی گەنم و جۆ و شتی دی دەدات ، پارچەی (ـ دان) شوێن و جێگە نیشان دەدا ، پارچەی (ـێك) نەناسیاوی و تاکایەتی ڕادەگەیەنێ ... لە وشەی (داکوتانەوە) دا پارچەی (دا ـ) بزووتنەوەی بەرەوخوار نیشان‌دەدات ، پارچەی (کوتان) واتای لێدان لە شتێك ڕادەگەیەنێ ، (ـ ەوە) دووبارەبوونەوەی ڕوودان دەردەبڕێ . لە وشەی (وەرگیرا)دا پارچەی (وەر ـ) واتای هەڵگێڕانەوە دەدات ، پارچەی (گیر) کە ڕەگی (گێڕان)ە مانای هێنان و بردن دەگەیەنێ ، پارچەی (ـ ر) کارا بزرێتی دەردەبڕێ ، پارچەی (ـ ا) کاتی ڕابوردوو دەگەیەنێ ... ئەم پارچانەی وشە ، کە وا هەڵگری واتای لێکسیکی و ڕێزمانین ، پێیان دەوترێ (مۆرفێم) . مۆرفێمیش وەك وشە ، لە سەرێکەوە خاوەنی واتایە و لە سەرێکی دی یەوە دەنگە و بریتی یە لە بچووکترین دانەی واتاداری زمان .

---

(٢٢) ل. بلومفیلد ، زمان (تەرجوومەی ڕووسی) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ ، ل ٧٣

بچووکترین دانە ، کە لە پرۆتسیسی لەیەکترگەیشتندا بەکاردێنرێ ، بریتییە لە وشە ٠ وشە دەشێ هەندێ جار لە لایەن ئاخێوەرەوە سەربەخۆ و تەنیا بەکاربهێنرێ ٠ ئەمەش لە بارێکدا دەبێ، کە ڕستە لە وشەیێک پێک بێ : (ئێوارێ ، لەسەرخۆ ٠٠٠) یاخود کاتێ ڕستەکە بەتەواوی نەوترێ ، بە وێنە لە وەلامی پرسیاردا : (کەی ئێوە هاتن ؟ ــ دوێنێ ، کێتان لەگەل بوو ؟ ــ ئازاد) ٠ مۆرفێم لە ئاخاوتندا بەجیا بەکارنایەت و تەنیا لە وشەدا دەبینرێ و وشەش دابەش دەبێ بەسەر مۆرفێمدا ٠

بارودۆخی سەرەکیی دابەشکردنی وشە بەسەر مۆرفێمدا ، ئەوەیە زنجیرە وشە خاوەنی یەکێتی پێکهاتنە ، کە وا لە یەکگرتنی هەمەجۆردا گەلێ جار هەمان واتای لێکسیکی و ڕێزمانی بەرچاودەکەوێ ٠ بۆ نموونە ، لە وشەی (کچۆلە)دا جیاکردنەوەی مۆرفێمی (کچ)و (ــ ۆلە) بارودۆخی وشەکانی (کچانە ، کچێنی ، کچانی ، کچێتی ٠٠٠) ڕادەگەیەنێ ، کە پارچەی (کچ)یان تێدایە و لە سەرێکی دیشەوە ، لە وشەکانی (نەرمۆلە ، شڕۆلە ٠٠٠)دا پارچەی (ــۆلە) دەبینرێ ٠

هەر پارچەیێکی وشەی (هەلگەڕاندنەوە) : (هەل ــ) ، (گەڕ) ، (ــ ان) ، (ــ اندن) ، (ــ ەوە) لە چەندین وشەی دیدا بەدیدەکرێ :

هەل ــ گەڕ ــ ان ــ اندن ــ ەوە

هەل ــ گەران گەڕ ــ ان شکـ ــ ان نو ــ اندن چوون ــەوە

هەل ــ چوون وەر ــ گەڕ ــ ان ترس ــ ان شکـ ــ ان ــ اندن هاتن ــ ەوە

هەل ــ واسین لێ ــ گەڕ ــ ان هێن ــ ان دڕ ــ ان ــ اندن بردن ــ ەوە

بەو پێیە وشەکانی زمان کەرەستەی دابەشکردنی وشەیە بەسەر مۆرفێمدا ٠ بوونی وشەیەکی زۆری گرووپی جۆربەجۆر لە سەرێکەوە

باریدەی ئاخێوەر دەدات وشەکانی زمان بەسەر مۆرفیمدا دابەش بکا و لە سەرێکی دیشەوە بە ڕێگەی ئەو گرووپانەدا وشەی نوێ دروست بکا (٢٣).

＊ ＊ ＊

لە بەرنامەی لێکۆڵینەوەی زماندا شێوازی بەراوردکاری دەورێکی گەورە دەبینێ . دەتوانرێ بەراوردکردن بۆ هێنانەدی دوو مەبەستی جیاواز بخرێتە کار : بۆ دۆزینەوەی یاسای گشتی یان دەستخستنی بەڵگەی مێژوویی . زمانەوان پێویستی بە بەڵگەی مێژووییە تا ڕوونتر مێژووی پێشکەوتنی زمان یان خێزانی زمانی لەبەرچاوبێ . پێویستیی لێکۆڵینەوەی مێژووی پێشکەوتنی زمان ، ئەو هەڵوێستە بەناوبانگەی ف. ئێنگلس دیاری دەکا ، کەوتوویە : «کەرەستە و قاڵبی زمانی زگماك تەنیا بە ئاگاداری و وردبوونەوە لە پەیدابوونی و پێشکەوتنی لەسەرخۆی پلە بە پلەی ، ڕوون و ئاشکرا دەبێ . دەنا ئەگەر گرنگی بەوە نەدرێ ، ئەوە ناتوانرێ قاڵبە مردەکانی ئەو زمانە و زمانە مردوو و زیندووەکانی هاوڕەگەزی بزانرێ »(٢٤).

لە بەراوردکردنی زماندا بە ئاسانی هەست بە وێکچوون دەکرێ . کوردێك ئەگەر تەنیا هەر زمانەکەی خۆشی بزانێ ، بێ گیروگرفت تێدەگا ، کە (چەهار)ی فارسیی ناوەڕاست و (چهار)ی فارسیی نوێ و (چار)ی بلووجی ، واتای (چوار)ی کوردی دەگەیەنێ . بەڵام بەرانبەر بەکتر ڕاگرتنی زمانانی دوور لەیەك یان کۆن و نوێ وا ڕوون و ئاشکرا

(٢٣) سەرچاوەی ناوبراو ، ئا. ن. گۆزدییێف ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، ل ١١٨ .

(٢٤) ف. ئێنگلس ، کارە کۆکراوەکانی ، چاپی دووەم ، بەرگی بیستەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٣٣٣ .

دەرناکەوێ . ئەگەر لە دوو زمانی لەیەکتر دوورەوە هەندێ وشە وەك یەك بن ، ئەوە ئەو جۆرە وێکچوونە بۆ لێکۆڵینەوە بایەخی نی‌یە . وێکچوونی ڕێکەوت و چەند شتێکی لابەلا ناچنە نێو کاری واقیعی و زانستی‌یەوە . لەبەر ئەوەی هەر بەڵگە و ڕاستی‌یێکی زمان سەر بە سەرپاکی زمانە،بۆیە دەبێ لەباری دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاناسی‌یەوە سیستەمی زمانێك لەگەڵ سیستەمی زمانێکی دی‌دا بەرانبەر یەك ڕابگیرێن ، بەو مەبەستەی نیشان‌بدرێ ، کە ئەو زمانانەی بەراوردکراون ، خزمایەتی لە نێوانیاندا هەیە یان نا و ئەگەر هەیە ، بزانرێ ڕادەی خزمایەتی‌یەکە چەندە .

گەلێ جاریش وێکچوون دەبینرێ ، کە ڕاست نی‌یە بەوە دابنرێ ، گوایا زمانێك لە زمانێکی دی‌یەوەی وەرگرتبێ ، بەڵکو ڕاستی ئەوەیە ، سروشتی پێوەندیی بەردەوامی نێو زمانانی خێزانێك ئەمەی سازکردووە . گرووپی زمانانی هاوڕەگەز ، بەو کۆمەڵە زمانە دەوترێ ، کە لە نێوانیاندا وێکچوونی سروشتی لە پێکهاتنی دەنگ و واتای ڕەگی وشەو گیرەك (ئافیکس)دا دەردەکەوێ . ڕوونکردنەوە و دیاری‌کردنی ئەو وێکچوونە سروشتی‌یەی لە نێوان زمانانی هاوڕەگەزدا هەیە ، ئەرکی لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژوویی‌یە[٢٥] .

جێگەی دیار لە لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژوویی‌دا دەگەڕێتەوە بۆ شێوازی بەراوردە مێژووییەکە . ئەو شێوازەش کە وەك سیستەمی تۆژینەوەی زانستی دیاری‌دەکرێ ، لە لێدوانی زمانانی خێزانێکدا

---

(٢٥) ف. م. بیریزین ، ب. ن. گۆلۆڤین ، زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ ، ل ٢٩٧ .

بەکاردێنرێ بۆ بێت بەدانی ڕێنەی مێژووی کۆنی ئەو زمانانە بە مەبەستی والاکردنەوەی سروشت و پێشکەوتنیان • ئەمەش دەبێ لەو زمانەوە دەست پێبکات ، لە بنەمای ئەو زمانەیە و ئەو خێزانەی لێ کەوتووەتەوە •

شێوازی بەراوردیی مێژوویی لەسەر بناغەی ژمارەیێك خواست و پێویستی ڕۆدەنرێ ، تا ئەنجامی باش وەدەست بهێنرێ :

١ ـ لە بەراوردکردنی وشە و قالبی وشەدا لە زمانانی خێزانێکدا پتر گرنگی بە قالبی کۆن و دێرین دەدرێ • زمان بریتی یە لە یەکێتی یێکی بەشی کۆن و بەشی نوێ ، کە لە کاتی جیاوازدا پەیدابوون • لە ڕەگی ئاوەلکرداری (ئێرە)ی کوردیدا ، پاشماوەی کۆنی وشەی(ئرە)ی ئاوێستاو (ئیتەر)ی فارسیی ئاوەڕاست دەبینرێ • یاخود (هەمیشە ، هەموو دەم)ی کوردی و (هەدە)ی ئاوێستا •••

٢ ـ وردبوونەوەی تەواو لە یاساکانی دەنگسازی ، بەتایبەتی لەو ڕووەوە ، کە لە دۆخێکی دیاری کراودا دەنگێك تێدا دەچێت ، یان دەگۆڕرێ بە دەنگێکی دی • بۆ نموونە «هەفتات ، ئەشتات/هەشتات»ی زمانی فارسیی ئاوەڕاست لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا (ت)ەکە بووە بە (د) ـ «هەفتا ، هەشتا» و لە زمانی کوردیشدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە وشەکان بوون بە «حەفتا ، هەشتا» •

٣ ـ وێکچوونی هەندێ حاڵەتی ڕێزمانیی زمانی کوردی لەگەڵ زمانانی هاوخێزانیدا شتێکی ڕێکەوت نییە • بۆ نموونە ، لە ئاوێستادا ناوی نێری بە (ە) کۆتایی هاتوو ، بەرانبەر بە ناوی مێی بە (ا) کۆتایی هاتوو دەوەستا • ئەوەتە وشەی «ئەسپە» ـ (ئەسپ) جنسی نێرە و بەرانبەری «ئەسپا» ـ (ماین) هەیە ، کە جنسی مێیە • وا پێدەچێ

(أ)ی نیشانەی جنسی مێی حاڵەتی ئیزافەی دیالێکتی ژووروری گوردی لەو (ا)یەی نیشانەی جنسی مێیەی حاڵەتی ئاسانی ئاوێستاوە ماوەتەوە ، کە لە سەرەوە پەنجەمان بۆ ڕاکێشاوە •

٤ - لە مەسەلەی وشەڕۆناندا ویکچوونی گەلێ پێشگر و پاشگر بەلگەی هاوڕەگەزێتین • بۆ نموونە پاشگری (- دان ، - کەر •••) بەهەمان شێوە لە فارسیی ئاوەڕاستدا دەبینرێ ••• پاشگری (- وان/ەوان، - گا/گە••••)ی کوردی لە فارسیی ئاوەڕاستدا لە شێوەی نزیکی (پان ، گاس•••)دا هەیە •

••• هتد •

ماوەیەکە هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی تا ڕادەیێك بایەخ بەو جۆرە بەراوردکاری‌یە مێژووییانە و هەندێ شێوازی دی دەدەن ، بەڵام ئەوەی کە تا ئێستا ئاوڕی لێ‌نەدراوەتەوە،یاخود کەم لای لێ‌کراوەتەوە،دوو مەیدانی ڕستەسازی و واتای کۆنی وشەن لە شێوازی بەراوردکاریی مێژوویدا • لە ڕاستیشدا کێشەی بەراوردکاریی ئەو دوو بوارە ، ئەگەرچی کارێکی یەکجار گرانە ، بەڵام لە مەیدانی بەراوردکاری‌دا ، باسی گرنگ و سەرەکین •

لەکۆتاییدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین ، کە ئا• مایە تەواو نیشانی پێکاوە، کە وتویە : «بەراورد تاکە وەسیلەی ڕێخۆشکەری تۆژەرە بۆ بیناکردنی مێژووی زمان»(٣٦) • منیش لەبەر ڕووناکیی ئەو بیرە وردەدا لەم بەرهەمەدا ، بەپێی توانست هەندێ بەراوردی مێژوویم کردووە و ئەگەر کەلکێکی بێ ، خۆم بە بەختەوەر دەزانم •

د• ئەورەحمانی حاجی مارف

---

(٣٦) ئا• مایە ، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژوویدا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٤ ، ل ١٨ •

شماره

گورتە هەڵسەنگاندنێکی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی
« ژمارە »دا کراون

مامۆستا سەعید صدقی کابان لە کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»دا (ژمارە)ی لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوی لەقەڵەم داوە[1].

لەم بەرهەمەدا چوار جۆر ژمارە جیاکراوەتەوە: « ١ - ژمارەی ئەصلی، ٢ - ژمارەی ڕوتەبی، ٣ - ژمارەی تەوزیعی، ٤ - ژمارەی کەسری » (ل ١٢) .

لە باسی ژمارەی بنجیدا، کە ئەو «ژمارەی ئەصلی» پێوتووە، تەنیا ناوی چەند ژمارەیێکی نووسیوە و ئەوەی وتووە، کە لە (یەك)ەوە تا (دە) - (یەکان)، لە (دە)ەوە تا (سەد) - (دەیان)، لە (سەد)ەوە تا (هەزار) (سەدان)، لە (هەزار)ەوە تا (ملیۆن) - (هەزاران)یان پێ دەڵێن (ل ١٣) .. ئیتر هیچ تایبەتێتییەکی دی باس نەکردووە، واتە - نە لە ڕووی ڕۆنانیانەوە نە لە ڕووی بەکارهێنانیانەوە، نە لە ڕووی پەیدابوونیانەوە ... نەدواوە[2].

دەربارەی ژمارەی پلەیی، کە ئەو بە «ژمارەی ڕوتەبی» ناوی بردووە، هەر ئەوەندەی باس کردووە. کە بە خستنەسەری (-ەم)، (-ەمین) بۆ سەر ژمارەی بنجی پێك دێ (ل١٣) .

---

(١) سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل ١٢ - ١٣ .

(٢) دواتر ئەو کێشانە ڕووندەکەینەوە .

باسی ژمارەی کەرتی - واتە (ژمارەی کەسری)یش بریتی یە لە پێناسەیێکی کورت و چوار نموونە •

وشەکانی وەك «یەك‌یەك ، دوودوو ، چوارچوار •••» ، کە مامۆستا سەعید صدقی و زوربەی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی بە ژمارەی دابەش - «ژمارەی تەوزیعی» دایاننا‌وە جێی سەرنج و دەمەتەقێ‌یە ، چونکە ئەگەرچی ئەو جۆرە وشانە لە دووپات‌کردنەوەی ژمارەی بنجی پێك‌دێن ، بەڵام لە ئەنجامدا دەبنە ئاوەڵکردار و ڕاست نی‌یە بە ژمارە دابنرێن •

لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»دا ، مامۆستا تۆفیق وەهبی بەشە ئاخاوتنی ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە و لەژێر سەرباسی «سیفەتی ژمارەیی»دا لێی‌کۆڵیوەتەوە [٣]•

نووسەری ئەم کتێبە لە سەرەتادا ژمارەی بەسەر دوو جۆردا دابەش‌کردووە و وتوویە : «سیفەتی ژمارەیی دوو چەشنی هەیە : ١ - سیفەتی ژمارەیی ئەسڵی ، ٢ - سیفەتی ژمارەیی ڕوتەبی» (ل ٧٤) ، کەچی کە لە باسی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی بووەتەوە لە لاپەڕە (٧٦)دا بەناوی « ژمارەی کەسری »یەوە لە ژمارەی کەرتی دواوە • بەم پێ‌یە لەم بەرهەمەدا سێ جۆر ژمارە : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ٣ - کەرتی) باس‌کراوە • دیارە نەبینینی باسێك بەناوی (ژمارەی تەوزیعی) یەوە ، ئەوە دەگەیەنێ مامۆستا وەهبی دەرکی بەوە کردبێ ، کە وشەکانی (یەك‌یەك ، دوودوو ، سێ‌سێ •••) ژمارە نەبن :

---

(٣) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ - ٧٧ •

باسی ژمارەی بنجی ، کە ئەو «سیفەتی ژمارەیی ئەسلی»ی پێ وتووە، بە پێناسەیەك دەستی پێ کردووە و یەك‌دوو نموونەی بۆ هێناوەتەوە . لە باسی تایبەتێتی یەکانیشدا تەنیا لە دوو خاڵ دواوەو ئەویش بە چەند دێڕێك . دوو خاڵەکەش ئەمانەن :

أ ـ هاتنی لە پێش ناوەوە و مانەوەی ناوەکە لە شێوەی تاکدا .

ب ـ «ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ژمارەی هەر کامێکیان گەرەك بێ سیفەتی ژمارەیی ئەسلی ئەخرێتە پێش ئەوناوەوە»(ل ٧٤ ـ ٧٥).

لەمە زیاتر هیچی دی باس نەکردووە ، لەگەڵ ئەوەدا کە ژمارەی بنجی لەگەڵێ ڕووەوە سەرنجی تۆژەر ڕادەکێشێ و بواری باس کردنی یەکجار فراوانە .

نووسەری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» لە باسی ژمارەی پلەیی دا ، ئەوەی یادداشت کردووە ، کە ئەگەر ژمارەی بنجی کۆتایی بە دەنگی (ۆ ، ێ) بێت ، ئەوە (ی)یەك لە نێوان ژمارە بنجی یەکە و نیشانەکەدا پەیدا دەبێ ... ڕاستە ئەو (ی ـ y) نیمچەبزوێنە یاریدەی پێوەلکانی نیشانەی (ـ ەم ، ـ ەمین) دەدا بە ژمارەی کۆتایی هاتوو بە دەنگی (ۆ ، ێ)یەوە ، بەڵام پێویستە ئەو ڕاستی یەش لەبیر نەکەین ، کە (ی ـ y) نیمچەبزوێن بە هەمان شێوە لەگەڵ ئەو ژمارانەشدا پەیدا دەبێ ، کە کۆتاییان بەدەنگی (ا ، و ، ی) دێت ... وێڕای ئەوە ، ئەوەشی باس نەکردووە ، کە ئەگەر ژمارە بنجی یەکە کۆتایی بە دەنگی (وو) بێت ، نیمچەبزوێنی (و ـ w) یاریدەدەدا .

مامۆستا وەهبی لە باسی ژمارەی کەرتی دا باش بۆ ئەوە چووە ، کە وشەکانی (سێ‌یەك ، چواریەك ...) وشەی لێکدراون و ئەم جۆرە (پێکهاتنەش تەنیا لەو ژمارانەدا ڕەنگ‌دەداتەوە ، کە ژمارەی دووەمیان

یەك) بێت ... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت ، ئەوە ژمارە کەرتی‌یەکە وەك وشەیەکی لێکدراو پەیدائەبێ (ل ٧٦) ... بەڵام ئەوە بچێتە سەرنجە ، کە وشەی «نیو»ی بە ژمارەی بنجی داناوە و وشەی «نیوە»یش بە ژمارەی کەرتی (ل٧٧) . وەك دەزانین «نیو» و «نیوە» هەردووکیان لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنن . بۆ نموونە چۆن دەشێ بوترێ «منداڵەکە نیو سێوی خوارد» ، بە هەمان چەشن دەلوێ بوترێ «منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد» ... جا باس ئەوە نی‌یە «نیو» ژمارەی بنجی بێت و «نیوە»یش کەرتی ، بەڵکو باس ئەوەیە «نیو» شتی (مطلق ، تجرید) ڕادەگەیەنێ و «نیوە»یش (مجسم ، محدود) .

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو کتێبەیدا کە بە ناوی «ڕێزمانی کوردی»یەوە بڵاوی‌کردووەتەوە[٤] ، لە سەرێکەوە پەیڕەوی مامۆستا تۆفیق وەهبی کردووە و وەك ئەو ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە . لە سەرێکی دی‌یەوە لە دابەش‌کردنی‌دا بە ڕێگەی مامۆستا سەعید صدقی‌دا ڕۆیشتووە و وەك ئەو چوار جۆری (١ - ژمارەی ڕیشەیی ، ٢ - ژماری تەرتیبی ، ٣ - ژمارە تەوزیعی ، ٤ - ژمارەی کەسری) دیاری‌کردووە .

chalakmuhamad@gmail.com

نووسەری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» و نووسەری کتێبی «ڕێزمانی کوردی» بەپێی پەیڕەوی کردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە . ڕاستە لە زمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش‌چاو، کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا وەك «two boys - دوو کوڕ» جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا « little boys - کوڕی بچووك» نەبێ ... بەڵام ئەگەر قووڵ لەو مەسەلەیە وردبینەوە

---

(٤) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣٣ - ١٣٧ .

بە ئاسانی هەست بەوە دەکەین ، کە لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە . ئەو جیاوازی‌یەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراودا بەدەردەکەوێ .

وەك ئاشکرایە ، بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە ،دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون . بەڵام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە ، لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت . بەوێنە کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ ، کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین × کاڵ) پێکهاتبێ ... جا برێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین ، کە ژمارەیان خستووەتە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە . هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردی‌یشە ، کە لاسایی زمانی ئینگلیزی‌یان کردووەتەوە ، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردنیان بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دی‌دا لە نێوان ژمارەو ئاوەڵناودا هەیە ، کە بەشێکیمان لە سەرەوە باس‌کرد ، خۆ دەبوو هەست بەوە بکەن ، کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بەدوا ناودا دێت : (ژنی جوان) ... بەڵام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو : (چوار ژن)..

لەو ڕووەشەوە ، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین ، وەك مامۆستا سەعید صدقی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەنی - ژمارەی تەوزیعی) بە جۆرێك لە ژمارە داناوە ، ئەوە دووپات ناکەینەوە ، کە لە باسی کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»دا وتوومانە ، بەڵکو تەنیا ئەو ڕستەیە دەخەینە پێش چاو - «گوێزەکانم پێنج‌پێنج ژمارد» (ل ١٣٦) ، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین کردوویەتی‌یە بەڵگە. پێویست ناکا ئەوە ئیسپات‌بکەین کە «پێنج‌پێنج» وەسفی کرداری «ژمارد» دەکا چونکە نووسەر خۆی

دەڵێ : « پێنج‌پێنج ژمارەی تەوزیعی‌یە وەسفی کرداری (ژمارد) ئەکا » (ل ١٣٧) و دواتریش لە بەشی ئاوەڵکرداردا ئەوەی دیاری‌کردووە ، کە ئەرکی یەکەمی ئاوەڵکردار ، ئەوەیە وەسفی کردار بکا (ل ١٨٦) .

نووسەر لەژێر سەرناوی «ژمارەی ڕیشەیی»دا لە ژمارەی بنجی دواوە و باسەکەی بە پێناسەیەك دامەزراندووە ، کە دەڵێ : «ئەو ژمارەیەیە ، کە کەرتی تیانی‌یە ، وەك (یەك ، هەشت ، پەنجا ، دوو)»(ل١٣٣) ... ناتەواوی هەرە دیاری ئەو پێناسەیە لەوەدایە ، کە مامۆستا نووری وای داناوە ژمارەی بنجی کەرتی تێدا نی‌یە ، کەچی تەئافەت بە سەرنجی سەرپێیی لە ژمارە بنجی‌یەکانی زمانی کوردی ، ئەوە دێتە بەرچاو ، کە زوربەی زۆری ئەو ژمارانە بەلای کەمەوە دوو کەرتیان تێدایە ... ئەوەتە جگە لە (ژمارەی سادە) ، هەروەها (ژمارەی دارێژراو) و (ژمارەی لێکدراو) و (ژمارەی پێکەوەبەستراو)یش هەیە . بەوێنە ژمارەی وەك (حەفتا ، هەشتا...) دارێژراون و لە مۆرفێمێکی ڕیشەیی‌و مۆرفێمێکی وشەدارێژ سازبوون ـ بە واتایێکی دی وشەیەکی سادە (حەفت، هەشت)و پاشگری (ـ ا) پێکهاتوون . هەرچی (ـ ا)شە (ـ ات)ی ئێرانی‌یە و لە کوردیدا (ت) تێداچووە ... ژمارەی وەك (یازدە ، دوازدە ... چواردە... نۆزدە)...(دووسەد ... چوارسەد ... نۆسەد)یش، کە لێکدراون و لە دوو وشەی سادە ، یا بڵێین لە دوو مۆرفێم پێکهاتوون ، دوو جۆرن : ١ - بەشێکیان ، وەك (یازدە...نۆزدە) گۆڕانی فۆنەتێکی‌یان بەسەردا هاتووە ٢ ـ بەشەکەی دی‌یان ، وەك (دووسەسەد...نۆسەد) هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی‌یان بەسەردا نەهاتووە . ژمارەی پێکەوەبەستراویش ، وەك (سەدو چوار ، سەد و بیست و حەوت ...) لە یەك‌کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك‌دێن و بە یاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن .

دوا بەدوای ئەو پێناسەیە ، باسی چەند تایبەتیتی‌یەکی کەمی ژمارەی جی کردووە و ئنجا لە ڕووی ڕۆنانەوە لێی دواوە و دەلیٚ :

«ژمارەی ڕیشەیی دوو بابەتە :

١ - ژمارەی سادە . ئەمیش دوو بەشە :

أ - بەشێکیان لە (١)ەوە دەست پیٚ‌ئەکا هەتا(٩) وەك (یەك، دوو، سێ، چوار ، پێنج ، شەش ، حەوت ، هەشت ، نۆ .

ب - بەشێکیشیان سەرگرێن (عقدە) وەك :

(دە، بیست، سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد، سەد، هەزار)» (ل ١٣٤)

بەشی(أ) تەنیا ئەوانە ناگرنەوە کە لە (١)ەوە دەست پیٚ‌دەکەن هەتا(٩)، بەلکو گەلیٚ ژمارەی دیش دەگرنەوە ، وەك (دە) ، (سی) ، (چل) ، (سەد) (هەزار) ... و ئەمانیش هەر سادەن .

ژمارەیێکی زۆری بەشی (ب) ، وەك (دە) ، (سی) ، (چل) ، (سەد) ، (هەزار) ... سەر گرێ (عقدە) نین و سادەی تەواون .

ژمارەکانی (پەنجا ، حەفتا....) ش داڕێژراون ...

نووسەر لە باسی جۆری دووەمدا دەلیٚ :

«٢ - ژمارەی لێکدراو . ئەمیش دوو بەشە :

أ - ژمارەی ئاوێتەیی . ئەوانەن کە لە دوو ڕیشەی تیکەلاّو بەیەکتر پێك‌هاتوون ، کە لە (١١)ەوە دەست پیٚ‌ئەکا هەتا (١٩)

یانزە ، دوانزە ، ... نۆزدە ...

ب - ژمارەی پیٚ‌بەستی . ئەوانەن کە لە دوو ڕیشە پێك‌دێن ، وە ئامرازی (و) ئەخرێتە بەینیانەوە ، بۆ ئەوەی کە بە یەکیانەوە گرێ بدا ، وەك : بیست‌وچوار.... هەشتاوهەشت » (ل ١٣٤ - ١٣٥) .

لێرەدا وێڕای ئەوەی ناوی هەندێ ژمارەی بە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی تۆمارکردووە ، ناوی ژمارەی وەك (دووسەد ، سێسەد ... نۆسەد)یشی نەبردووە و نیشانی نەداوە ، کە ئەمانە سەر بە چ جۆرێکن .

لە لاپەڕە (١٢٥ - ١٣٦)یشدا بە ناوی «ژمارەی تەرتیبی» یەوە لە ژمارەی پلەیی دواوە . ناتەواویی گەورەی ئەم باسە ئەوەیە ، نووسەر ڕای داناوە ، کە جگە لە (- ەم ، - ەمین) ؛ (یەم ، یەمین) و (- هەم ، هەمین)یشی بە نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەیی داناوە ... وەك ئاشکرایە ، ئەو (ی)یە یان ئەو (ه)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکەدا نین . (ی - ی) نیمچەبزوێن و (ه)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفتو ئاسانکردنی دەربڕین دێنە ناوانەوە ... پێویستە ئەوەش بڵێین ، ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت ، ئەوە وەك بزوێنەکانی دی نیمچەبزوێنی (ی - y) یاریدە نادا ، بەڵکو نیمچەبزوێنی (و - w) ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ ...[٥] سەرەڕای ئەوەش مامۆستا نووری ئەو نیشانانەی بە پاشگر داناوە ، بەڵام لە ڕاستیدا نیشانەن ...

لە نێو جۆرەکانی پێکهاتنی ژمارەی کەرتیدا ، نووسەر تەنیا باسی جۆری (چواریەك ، هەشتیەك ...)ی کردووە و ناوی ئەوانی دی : ١ - بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) ، وەك : لە دە پێنج ... لە دەیان پێنج .. لە دەدا پێنج ... پێنج لە دە ... یەك لە چلان ... ٢ - بە هاریکاریی وشەی (لەسەر) ، وەك : دوو لەسەر پێنج ... ، ٣ - بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی) ، وەك : سەدی هەشت ، سەدی ا ... هتد[٦] نەبردووە .

---

(٥) بۆ لێکۆڵینەوەی تەواوی ئەو کێشەیە ، بڕوانە : ئەو باسەی لەم کتێبەدا لە بارەی (ژمارەی پلەیی)یەوە کراوە ، ل ٨٨ - ١٠١ .

(٦) بڕوانە : ئەو باسەی لەم کتێبەدا دەربارەی (ژمارەی کەرتی)کراوە ل ١٠١ - ١٠٨ .

له باسی ژمارەی کتێبی «اوا ئو دەستورا زمانێ کوردی»ی مامۆستا جگەخوێن‌دا[7] ، باسی چوار جۆر ژمارە : (١ ـ ژمارەی بنجی ، کە ئەو «ژمارەی بنگهی»ی پێ‌وتووە ؛ ٢ ـ ژمارەی پلەیی ، کە بە «ژمارەی ڕوتبی»ی ناوبردووە ؛ ٣ ـ ژمارەی دابەش ، کە ئەو ناوی ناوی «ژمارەی پشکی» ؛ ٤ ـ ژمارەی کەرتی ، کە ئەو بە ناوی «ژمارەی شکەستی»یەوە لێی‌دواوە) •

لەم بەرهەمەدا سەرەڕای ئەوەی ژمارە بە جۆرێك لە ناو دانراوە ، هەروەها ناتەواوی و هەڵەیەکی زۆر و تێکەڵکردنێکی نەشارەزایانە بەرچاو دەکەوێ •

کەم و کورتی و ناتەواویی باسی ژمارەی کتێبی «سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی»[8]ی مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لەچەند خاڵێکدا کۆدەبنەوە :

١ ـ پێناسەی ژمارە بە جۆرێکی وا ساکار و نارێك کراوە ـ «هەر یەکێ ، لە هەر ژمارەیێ ، کە تۆ بتەوێ ناوێکی تایبەتی بەسەردا سەپێنراوە •••» (ل ١٧٦) ، کە نە لە پێناسە دەچێ و نە پێوەندیی بە پێناسەوە هەیە •

٢ ـ لە دابەش‌کردنی ژمارەدا، کە چوار جۆر ـ «١ ـ ژمارەی سادە ؛ ٢ ـ ژمارەی لێکدراو ؛ ٣ ـ کەرتی ژمارە ؛ ٤ ـ ژمارەی ڕیزی»

(7) جگرخوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٣٢ ـ ٣٥ .

(8) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٧ ـ ١٦٩ .

ل ١٦٧ – ١٨٦) دیاری کراوە ، ڕووی ڕۆنان و واتا تێکەڵ کراوە ، چونکە دوو جۆری یەکەم : (١ – سادە ؛ ٢ – لێکدراو) لە ڕووی ڕۆنانەوەیە و هەرچی دوو جۆرەکەی دیشە : (٣ – کەرتی ؛ ٤ – ڕیزی) لە ڕووی واتاوەیە ••• سەرەڕای ئەوە لە ڕووی ڕۆنانەوە جگە لە (سادە) و (لێکدراو) ؛ (داڕێژراو) و (پێکەوەبەستراو)یش هەیە • لە ڕووی واتاشەوە وێڕای (کەرتی) و (ڕیزی) ؛(بنجی)یش هەیە •

٣ – لە باسی دەوری ژمارە لە ڕستەدا ئەو هەڵەیە کراوە ، کە ژمارە بە ئاوەڵناو دانراوە و ئاوەڵناویش بە ناو •••

••• و هەندێکی دی

هەرچی لایەنی باشی ئەم کارەشە ، بەتایبەتی لە دوو خاڵدا بەدەردەکەوێ :

١ – ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ تەماشاکراوە •

٢ – وشەی وەك (یەكیەك ، دوودوو •••) بە ژمارەی دابەش دانەنراوە •

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا[٩] چوار جۆر ژمارە : (١ – ژمارەی بنجی ؛ ٢ – ژمارەی پلەیی ؛ ٣ – ژمارەی کەرتی ؛ ٤ – ژمارەی دابەش)ی جیاکردۆتەوە و ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو داناوە و سێ جۆرەکەی دیش بە ناو •

ئەم نووسەرەش بە هەڵە چووە ، کە وەك مامۆستایان : سەعید صدقی کابان و نووری عەلی ئەمین ، وشەکانی (یەكیەك ، دوودوو ••دەدە••)ی بە جۆرێك لە ژمارە داناوە[١٠]•••

(٩) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١١٠ – ١٣٠ •

(١٠) لە باسی کتێبی «ڕێزمانی کوردی »ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا وەڵامی ئەو بۆچوونەمان داوەتەوە • بڕوانە : لاپەڕە (٣١ – ٣٢)ی ئەم کتێبە •

خاوەنی کتێبی «ڕێزمانی کوردی» ، کە ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو
دانـاوە ، دەبوو لـە باسی ئـاوەڵنـاودا لێی بـدوێ ... ژمـارەی بنجـی و
ژمارەی کەرتیش ناو نین و دوو جۆری ئەو بەشە ئاخاوتنە سەربەخۆیانە
ن بە ناوی (بەشە ئاخاوتنی ژمارە)وە ناسراوە[11] .

نووسەر ئەگەرچی باسی هەندێ تایبەتێتی ژمـارەی بنجی کـردووە ،
بەڵام بەشێکی زۆریانی بە هەڵە بـاس کردووە و هـەروەها گـەلێ تایبەتێتی
گرنگی دی هەیە ناوی نـەبردوون ... ئـەوەی پتـر سـەرنـج ڕادەکێشێ
ئەوەشە ، لە زوربەی لێدوانەکانی ئەم باسەی پتر پێوەندی بە بیر نارێکییەوە
هەیەو بە دەگمەن ڕیشەی باسە بنەڕەتییەکە کراوەتە کەرەستە .

لەبەر ئەوەی لە سەرەتادا بە هـەڵە نیشانـەکانی (لـە ئـەو ئـاوەڵناوە
پێوتووتن) ژمارەی پلەیی بە(ـ م ، ـ مین) داناوە ، بۆیە دواتر لەبەردەوامی
باسەکەیدا دەکەوێتە هەڵەی گەورەترەوە ... ئـەوەتـە وای بـۆ چـووە ،
ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە نەبزوێن بێت ، ئەوە لە نێـوان نیشانەی
ژمارە بنجییەکەدا (ە) پەیدا دەبێ ... خۆ ئێتو کۆتایی بە بزوێنیش هاتبێ ،
ئاو دەمە (یە) لەجیاتی (ە) دێت ... لە گەلێ شوێنـدا بـاسی ئـەو بەڵگەو
تایبەتێتییانەی زمانی کوردیمان کـردووە ، بۆیە بـە کورتی دەڵێین ئەمانە
لەگەڵ هیچ یاسا و دەستوورێکی فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ناگونجێ .

لـە لاپـەڕە (١٩ – ٣١)ی کتێبـی پۆلی چـوارەمی ئـامـادەیی[12]
بەناوی ئاوەڵناوی ژمارەیییەوە ، سێ بـاس دەبینرێ : (١ – ئـاوەڵنـاوی

---

(١١) بۆ شی‌کردنەوە و لێکدانەوەی ئەو باسە ، بڕوانـە : سەرەتای فەصلی
دووەمی ئەم کتێبە (ل ٥٤ – ٦١) .

(١٢) عـەبدوللا شالی ، د. عیزەدین مستەفا ڕەسـوول ، د. ئەمین عەلی ،
نووری عەلی‌ئەمین، فەرەیدوون عەلی‌ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کەمال
مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ
پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١٩ – ٣١ .

ژمارەی بنجی ل ١٩ – ٢٢ ؛ ٢ – ئاوەڵناوی تەرتیبی ل ٢٣ – ٢٦ ؛ ٣ – ئاوەڵناوی نەرتی ل ٢٧ – ٣١) • لێرەدا ئاشکرا ئەوە دەبینین ، لە ژمارە بە جۆرێك لە ئاوەڵناو دانراوە •

باسی ژمارەی بنجی ئەم کتێبە ، بە زۆری وەك ئەوەی کتێبی «ڕێزمانی کوردی»ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین وایە[١٣] ، بەتایبەتی لە ڕووی ڕۆنانەوە ، کە وتراوە :

«ژمارەی بنجی سادەیە یا لێکدەر :

أ – سادە لە (١)ەوە دەست پێ ئەکات هەتا (٩)•بە ژمارەی دە، بیست، چل ، پەنجا ، هەشتا •••) دەگوترێت (سەرەگرێ) •

ب – لێکدراویش ، یا لە دوو ژمارەی بنجی تێکەڵ پێك دێت ، وەك (یازدە•• شانزدە•• حەڤدە••) یا دوو ژمارەی بنجی، کە بە بۆنەی ئامرازی لێکدەری (و) دەدرێتە دەم یەکتر ، وەك :

بیست‌وچوار ، چل‌وهەشت » (ل ٢٠)

لێرەشدا دیسان دەڵێین : بۆ دەبێ تەنیا لە (١) ەوە تا (٩) سادەبن • (دە) یاخود (سی ، چل ، سەد ••) بۆ دەبێ (سەرەگرێ) بن و جیاوازییان لەگەڵ (١) تا (٩) چی‌یە؟•• خۆ (پەنجا، هەشتا•••) سادەنین و -ارێزراوندو جیاوازییان لەگەڵ (دە ، سی ، چل •••)دا هەیە •

لە باسی ژمارەی لێکدراویشدا هەندێ ناتەواوی و هەڵە دەبینرێ :

ڕاستە (یازدە•• شانزدە•• حەڤدە••) لێکدراون ، چونکە بوونەتە یەك وشە ، بەڵام ژمارەی وەك (بیست‌وچوار) یان (چل‌وهەشت) بە هیچ جەشنێك ڕاست نی‌یە بە لێکدراو دابنرێن ، چونکە نەبوونەتە یەك وشە و وەك ئەوە وایە بوترێ (بەهار و زستان)؛ (ژن و پیاو)؛ (سلێمانی و هەولێر)

---

(١٣) بڕوانە ئەو باسەی لەم بەرهەمەدا (ل ٣٠ – ٣١) دەربارەی کتێبی « ڕێزمانی کوردی »ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین کراوە •

... سەرەڕای ئەوە باسی چۆنێتی پێکهاتنی ژمارەکانی (دووسەد ، سێسەد ...نۆسەد) نەکراوە ، بۆیە ئاشکرا نییە ، لە نەمانە دەنەوبە چ بەشێکەوە .

نووسەرانی ئەم کتێبە لە باسی ئاوەڵناوی پلەییدا دەڵێن :

«ئەو ئاوەڵناوە بنجییانەی لە کۆتاییان بە پیتە دەنگی ڕوانە ونسۆنانت - ئەورەحمان) دیت بە پاشگری (- ەم) و (- ەمین) دروست دەکرێت ، بەڵام ئەو ئاوەڵناوە بنجییانەی لە کۆتاییان بە پیتە بزوێن دیت پاشگری (- یەم) و (- یەمین) دروست دەکرێن » (ل ٢٤) . لەم چەند دێڕەدا گەلێ هەڵە کراوە :

١ - ئەو جۆرە وشانە ئاوەڵناو نین و ژمارەن .

٢ - کۆتاییان بە پیت نایەت ، بەڵکو بە دەنگ کۆتاییان دێت .

٣ - ئەو زیادییەی دەخرێتە سەریان پاشگر نییە و نیشانەیە .

٤ - نیشانەکان (- یەم) ، (- یەمین) نین و (- ەم) ، (- ەمین)ن هەرچی ئەو (ی)یەشە یاریدەدەرە .

لە باسی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەنی - ئاوەڵناوی کەرتی)یشدا ، لەگەڵ ئەوەدا کە هەندێ جۆری باو و ڕەسەنی زمانی کوردییان ناونەبردووە ، کەچی شتی نەسازی وەك (سێ هەشتیەك ..)یان کردووەتە سوونە ، کە وا پێدەچێ لەم ساڵانەی دواییدا دروستکرابێ .

مامۆستا صالح حسێن حەسەن پشدەری لە کتێبی «کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی» (ل٣٨ - ٤٠)دا[14] ، ئەگەرچی پێناسەی ژمارەی نەکردووە و گەلێ تایبەتێتی گرنگی ژمارەی بنجی یادداشت نەکردووە و باسی ژمارەی پلەیی نەکردووە و وەك جۆرێکی ژمارە جیای نەکردووە

(١٤) صالح حسێن حەسەن پشدەری ، کورتەبێك لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ ، ل ٣٨ - ٤٠ .

ئەوە(١٠)و لە بەشی ڕۆنانی ژماردا باسی ژمارەی(١١)تا(١٩)ی نەکردووە..
..؟ لەبەر ئەوەشدا بە ڕای ئێمە تا ڕادەیەك لێکۆڵینەوەیێکی سەرنەکەوتووە ، بەتایبەتی لە دوو ڕووەوە :

١ – ژمارەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە .

٢ – لە بواری ڕۆناندا باسی ژمارەی باشتر لە نووسەرانی دی ڕێزمانی کوردی کردووە .

لە بەشێك لەو ئارە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت : د. قەناتی کوردۆ ، د. چەرکەزی بەکو ، د. کەریمی ئەیووبی و د. ی. ئا. سمیرنۆڤا، د. مەکسیمی خەمۆ، د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، د. زارێ یووسف .. نووسیویانە ، چاومان بە باسی ژمارە دەکەوێ :

د. قەناتی کوردۆ لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» (١٩٥٧)دا[16] ژمارەی بەسەر شەش جۆردا دابەش کردووە :

١ – ژمارەی بنجی ؛ ٢ – ژمارەی پلەیی ؛ ٣ – ژمارەی کەرتی ؛ ٤ – ژمارەی لێکدەر ؛ ٥ – ژمارەی ئاوەلکرداری ؛ ٦ – ژمارەی دابەش. هەرچی لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو» (١٩٧٨)شدایە[17] باسی پێنج جۆری

---

(١٥) ئەوەی پێوەندیی بە کێشەی ژمارەی پلەییەوە هەبێ ، ئەوەیە کاتێ لە نیشانەکانی ژمارەی بنجی دواوە ، وای داناوە کە (– ەم) بۆ پلەی بەراورد و (–ەمین) بۆ پلەی بالا بەکاردێ (ل ٣٩) . ئەگەرچی (–ین)ی (–ەمین) لە (–ین)ی «–ترین»ی پلەی بالادەچێ ، بەلام لە (–ەمین)دا مەسەلە پلەی بالا نییە ...

(١٦) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٣٩ – ١٥٦ .

(١٧) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٨٦ – ٩٩ .

کـردووە : ١ - ژمـارەی بنجـی (ل ٨٧ - ٨٩) ؛ ٢ - ژمـارەی پلـەیـی (ل٨٩ - ٩٠) ؛ ٣ - ژمـارەی دابـەش (ل ٩٢) ؛ ٤ - ژمـارەی لێکـدەر (ل ٩٢ - ٩٣) ؛ ٥ - ژمـارەی کـەرتی (ل ٩٣ - ٩٥) .

جیاوازی بوونی شەش جۆر ژمارە لە کتێبی یەکەمدا و پێنج جۆر لە کتێبی دووەمدا ، ئـەوەیە کـە لـە کتێبی یـەکـەمدا بـەنـاوی (ژمـارەی ئاوەڵکرداری)یەوە جۆرێك ژمارە جیاکراوەتەوە ، کە لـە کتێبی دووەمـدا ئەو سەربابەتە نییە . بەڵام ڕاستی‌یەکەی ئەوەیە ، کە ئـەو جۆرە ژمـارەیە لە کتێبی دووەمدا خراوەتە سەر باسی (ژمارەی لێکدەر) . بـە هـەر حـاڵ جۆرەکانی ژمارە لای مامۆستا کوردۆ پێنج بن یان شەش ، ئـەو ڕاستی‌یـە ناگۆڕێ ، کە جگە لەم سێ جۆرە : (١ - ژمـارەی بنجی ؛ ٢ - ژمـارەی پلەیی ؛ ٣ - ژمارەی کەرتی) ، ئەوانی دی ناکەونە بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ... ڕاستی‌یەکەی ئەوەیە ، بەشێکیان ئاوەڵکردارن و بڕێکیان ئـەنجـامی هەندێ عەمەلیاتی حیسابین ... جا ئێمە بە پێویستی نازانین باسی ئەو شتە لاوەکی‌یانە بکەین ، بۆیە وەلاوەیان دەنێین و دێینە سەر هـەڵسـەنگـاندنی باسی سێ جۆرە ڕاستەقینەکە. لەبەر ئەوەش کە کاری هەرە گەورە و دیار و زانستی دە. قەناتی کوردۆ کتێبی «دەستووری زمانی کـوردی (بـە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)»ە و تێیدا بە وردی و دوورو درێژی لە ژمارە (ل ٨٦ - ٩٩)ی کۆڵیوەتەوە ، دەیکەینە کەرەستە و سەرچاوەی سەرەکیی ئەم باسەمان .

شایانی باسە ، کە دە. کوردۆ گەلێ ڕووی بەشە ئاخـاوتنی ژمـارەی لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی - کرمانجیی ژووروو و کـرمانجیی خواروو - دا ڕوون‌کردووەتەوە و زانیاریی باش و نوێی تـۆمـارکردووە و

به شێوەیێکی زانستی‌یانە کۆلیوەتەوە ، بەڵام ئاوەناوە تێکەڵکردن لە ..رەکەیدا دەبینرێ و هەروەها گەلێ لایەنی گرنگیش هەن باس‌نەکراون :

بۆ نموونە ، نووسەر لە ڕووی ڕۆنانەوە لە(ژمارەی بنچی) نەدواوە و هیچ تایبەتێتی‌یێکی ئاوتۆی ئەم جۆرە ژمارەیەی باس نەکردووە ... ناتەواوی دیاریش بەتایبەتی لەوەدایە ، کە فۆرمی هەندێ ژمارەی بە هەڵە تۆمارکردووە :

لەکرمانجیی خواروودا بەرانبەر ژمارەی (١٢) نووسیویتی : «دۆزدە» (ل ٨٧) ، کە ڕاستی‌یەکەی (دوازدە)یە ، بەرانبەر (١٧) نووسیویتی « حەوتدە» (ل ٨٧) ، کە ڕاستی‌یەکەی (حەڤدە)یە ، بەرانبەر (٥٠) نووسیویتی «پێنجی» (ل ٨٨) ، کە ڕاستی‌یەکەی (پەنجا)یە ، بەرانبەر ٩٠) نووسیویتی «نەوێد» (ل ٨٨) ، کە ڕاستی‌یەکەی (نەوەد)ە ...

هەرچەندە دە کوردۆ لە باسی ژمارەی پلەیی (ل ٩٨ - ٩٠)دا نیشانە ..ەرەکی‌یەکانی (- ەم) ، (- ەمین) ، (- وم) و هەندێ نیشانەی دی باس‌کردووە، کە دەچنە سەر ژمارەی بنچی و دەیانکەنە پلەیی ، بەڵام ناوی ..یشانەکانی (- ۆم) ، (ومی) .. نەبردووە ... لە باسی ژمارەی کەرتی .. ٩٣ - ٩٥)یشدا ناوی پێکهاتنی (سێ‌یەك ، چواریەك...)ی نەبردووە ، .. شێوەی هەرە دیار و باوە .

لە بەرهەمە زانستی‌یەکانی بەر لە ساڵانی حەفتای دەچەرکەزی بەکۆدا ..نگی بە باسی ژمارە دراوە[18] . ساڵی ١٩٧٣یش لە کتێبی «زمانی

(١٨) بەوێنە :
أ- چ. خ. باکاییف ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ، ل ١٠٩ - ١١١ .
ب- چ. خ. باکاییف ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ، ١٩٧٣ ل ١١٧ - ١٢١ .

کوردەکانی سۆڤیێت»دا[19] باشتر لێی دواوە . مامۆستا بەکۆ لەم کتێبەی دواییدا لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا زانایانە و شارەزایانە لە ژمارەی نووسیوەتەوە و چوار دەستەی دیاری کردووە : «۱ – ژمارەی بنجی» (ل ۱۲۹ – ۱۳٤) ; «۲ – ژمارەی پلەیی» (ل ۱۳٤ – ۱۳٦) ; «۳ – ژمارەی کەرتی» (ل ۱۳٦) ; «٤ – ژمارەی دابەش» (ل ۱۳۷) .

جیاکردنەوەی جۆرەکانی ژمارە لای د. بەکۆ هەر وەك مامۆستایان : سەعید صدقی و نووری عەلی ئەمین ... وایە ، ئەوەتە بەمیش چوار جۆر ژمارەی دیاری کردووە و چەشنی چوارەم – «ژمارەی دابەش» ، کە ژمارە نییە ، بە جۆرێك لە ژمارە داناوە ... لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەنانیشەوە وەك د. کوردۆیێ – واتە ئەو باسە گرنگەی خستووەتە پشت گوێ .

هەڵەیەکی دیاری ئەم بەرهەمە لە باسی شێوەی ئەو نیشانانەدایە کە یارمەتی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی دەدەن . مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (– وۆم) و (– وۆمی) و (– یۆم)یشی لەگەڵ (– ۆم) و (– ۆمی) داناوە (ل ۱۳٤ – ۱۳٥) ، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (– وۆم) و (– وۆمی) نیمچەبزوێنە و پێویست هێناویەتی‌یە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نییە – واتە نیشانەکان (– ۆم) و (– ۆمی)ن ، نەك (– وۆم) و (– وۆمی) ... هەرچی (– یۆم)یشە دیسان هەر (– ۆم)ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدا بووە .

د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤاش لە کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»دا[20] چوار جۆر ژمارە : (۱ – ژمارەی بنجی ;

---

(۱۹) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۲٦ – ۱۳۷ .

(۲۰) ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ۱۹٦۸ ، ل ٥۳ – ٥٥ .

٢ - ژمارەی پلەیی ؛ ٣ - ژمارەی کەرتی ؛ ٤ - ژمارەی دابەش)یان دیاری کردوە •

لەبارەی باسی (ژمارەی بنجی) ئەم بەرهەمەوە سەرنج بۆ چەند خاڵێك ڕادەکێشم :

١ - گەلێ تایبەتێتی ئاشکرای ئەو بەشە دیالێکە یادداشت نەکراوە •

٢ - لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەکانەوە هیچ لێدوانێك بەرچاو ناکەوێ •

٣ - ئەوە وتراوە ، کە ژمارەی (یەك) وەك پاشگری (ـ ێك) بەدەردەکەوێ، ئەچی پەنجە بۆ ئەوە ڕانەکێشراوە، کە (ـ ێ)ی کورتکراوەی (ـ ێك)یش هەیە •

نووسەرانی ناوبراو لە باسی ژمارەی پلەیی (ل ٥٤ - ٥٥)دا وا ڕادەگەیەنن ، کە «لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یاریدەی پاشگر (ڕاستتر نیشانە - ئەوڕەحمان)ی (ـ یەم) سازدەبێ»(ل ٥٤) • بەر لە هەر شت ئەوە ڕووندەکەینەوە ، کە وشەی (نۆ) کۆتایی بە بزوێن هاتووە و نیشانەی (ـ یەم) بە بزوێن دەستپێئەکات • جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن • ئەیوبی و سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستی‌یەیان وتووە ••• وێڕای ئەوە ئاشکرا دیارە وشەی (نۆ) ، کە بزوێنی (ۆ) کۆتایی‌یەتی ، وەك ئەو وشانەی بە (ا، ێ، ی، ە) کۆتاییان دێ مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم) •

هەر لەم بەشەدا ئەوەشیان وتووە ، کە : «ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێت (جگە لە نۆ) ، کاتێ نیشانەی (ـ ەم ، ـ ەمین)یان ئەخرێتەسەر ، لە نێوان کۆتایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا نەبزوێنی (ە) یان (ی ـ y) پەیدا دەبێ» (ل ٥٤) • لەم بارەیەوە دەڵێین :

١ ـ نەبزوێنی (ە) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە • ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نیە ، کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکان ـ واتە بۆ ئەو ژمارانەشە ؛ کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت • بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم) بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) •

٢ ـ هەرچی نیمچەبزوێنی (ی ـ y)یشە ڕاست نیە بوترێ دەچێتە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ ، چونکە ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بە بزوێن دێ و ناشێ (ی ـ y)ی بخرێتە سەر ـ واتە ناوترێ (دوویەم) •

د• مەکسیمی خەمۆ لەو کارە زانستیەیدا ، کە بەناوی «زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق »ەوە بڵاوی کردۆتەوە[٢١] ، زۆر بە کورتی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارە دواوە (ل ٣٣٤ ـ ٣٣٥) • ئەمیش وەك گەلێ ڕێزماننووسی دی کوردی ، ژمارەی بەسەر چوار جۆردا : (١ ـ بنجی ؛ ٢ ـ پلەیی ؛ ٣ ـ کەرتی ؛ ٤ ـ دابەش) دابەش کردووە • لەم بەرهەمەدا باسی ژمارە نەك هەر بە کورتی کراوە و بە لاپەڕەیەك کوتایی پێ هێنراوە ، بەڵکو ئەو زانیاریانەش کە تۆمارکراون تەواو سادەن • بەوێنە لە باسی (ژمارەی بنجی)دا لەوە زیاتر کە ناوی ژمارەی یەکان ـ (١ تا ١٠) و دەیان ـ (٢٠ ، ٣٠ ••• ٩٠)و سەدان (٢٠٠ ، ٣٠٠ ـ ٩٠٠) و وشەی (هەزار) و (دووهەزار) تۆمارکراوە ، هیچی دی باس نەکراوە ••• یاخود لە باسی (ژمارەی پلەیی)دا هەر ئەوەندە

---

(٢١) د• مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی « وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٣٣٤ ـ ٣٣٥ .

وتراوه، كه له بەشە دیالێکتی بادینانیدا (ـ ێ) دەچێتە سەر ژمارەی بنجیو دەیکاتە ژمارەی پلەیی ...

دە ر. ل. تسابۆلۆڤ لە کتێبی «لەبارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی‌یەوە»[٣٢] باسی (ژمارەی بنجی)و (ژمارەی پلەیی) کردووە (ل ٣٣ - ٣٦).

ڕووی باش و سەرکەوتووی ئەم کارە بەتایبەتی لەوەدایە کە لەسەر شێوازێکی زانستیو بەراوردیی مێژوویی نووسراوە و بەشێکی زۆری ئەو ژمارانەی باسیانکراوە، لەگەڵ ئاوێستا و فارسیی کۆن و فارسیی ناوەڕاست و ... دا بەراورد کراون. ناتەواویی دیاریشی ئەمانەیە:

١ - نووسەر لەوەدا ڕاست نی‌یە، کە شێوەی پێشکەوتنی هەندێ ژمارەی زمانی کوردی و زمانە ئێرانی‌یە نوێکانی دی خستۆتە ژێر کاریگەری پێشکەوتنی زمانی فارسی‌یەوە.

٢ - پێویست بوو باسی ئەو ژمارانەش بکات، کە لە دوا (١٠)ەوە دێن و نەدەبوو لێکۆڵینەوەی لە ژمارەی بنجی‌ی زمانی کوردی تەنیا بریتی بێ لە لێدوانێ لە دە ژمارەی سەرەتا.

٣ - لە باسی ژمارەی پلەیی‌دا (ـ ەمە)ی بە نیشانەی سەرەکی داناوە، بەڵام ڕاستی‌یەکەی، ئەوەیە کە ئەو (ـ ەمە) لە زمانی کوردیدا بووە بە (ـ ەم) ...

٤ - دەربارەی تایبەتێتی‌یەکانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی هیچی نەوتووە و سەرەڕای ئەوەش ناوی ژمارەی کەرتی نەبردووە.

---

(٣٢) ر. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردیەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٣ - ٣٦.

د• زاریٚ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی» (ل ٦٥ – ٦٨)دا[٢٣] دەربارەی ژمارە زانیاریی باشی تۆمارکردووە• بەوێنە:

١ – ئەوەی یادداشت کردووە ، کە لە زمانی کوردیدا ژمارەی بنچی کاتیٚ چەندیٚتیٚ ناوێك ڕادەگەیەنیٚ ، لە پێش ناوەکەوە دێت (ل ٦٥) •

٢ – لەوە دواوە کە ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی (– یێك)دا دێت (ل ٦٦) •

٣ – لە باسی پێکهاتنی ژمارەی کەرتی بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (– ی)دا ئەوەی دیاری کردووە ، کە (– ی)یەکە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکیٚ (ل ٦٧) •

٤ – لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارەی کۆلیوەتەوە (ل ٦٥) •

•••و هەندێکی دی •

ئەگەرچی نووسەر تێکڕا لە لێکۆلینەوەی ژمارەدا سەرکەوتووە ، بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا هەندیٚ ناتەواوی و هەڵە لە باسەکەیدا دەبینریٚ •

بۆ نموونە :

١ – نووسەر لەوەدا ڕاستە ، ، ئەگەر لە پێش ژمارەوە ئاوەلکرداری «نزیك»بێت ، ئەوە ژمارەکە واتای تەقریبی وەردەگریٚ (ل ٦٦) ، بەلاّم وەك ئاشکرایە قالبی (نزیکی) ، (نزیکەی)یش هەیە و د• زاریٚ یادداشتی نەکردوون • کەچی لەسەرێکی دییەوە «نزیکە» و «هەتا»ی لەتەك «نزیك»دا داناوە••• وەك هەموو دەزانین، شێوەی «نزیکە» بەکارنایەتو وشەی «هەتا»ش ئەو دەورە نابینیٚ ••• بەلاّم ئەوەتە وشەی «دەوروبەری» هەیە ، کە ئەو ئەرکە بەجیٚدێنیٚ و نووسەر بەلایدا نەچووە•

٢ – بەڵیٚ باش بۆ ئەوە چووە ، کاتیٚ ژمارەی (یەك) دەوری ناو

---

(٢٣) زاریٚ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥ ، ل ٦٥ – ٦٨ .

دەبینی نیشانەی (ـ یك)ی نەناسیاوی پێوە دەلکێ ، بەلام دەبوو نیشانەی (ـ ێ)یش لەبیر نەکات .

٣ ـ د. زارێ هەموو ژمارە دەیی یەکانی (دە ، بیست .. حەفتا .. نەوەد) ی بە سادە داناوە (ل ٦٥) . وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە ، ژمارە دەیی یەکان جگە لە سادە ، دارێژراو و لێکدراویشیان تێدایە .

٤ ـ نووسەر لە باسی ژمارەی پلەیی دا بە هیچ چەشنێك لەو دوخە نەدواوە ، کە ژمارەی بنجی کۆتایی بەبزوێنی (ا ، ێ ، ی ، ۆ ، ە) دێت و نیمچە بزوێنی (ی ـ) پەیدادەبێ ، یاخود کە بە بزوێنی (وو)ش تەواو دەبێت نیمچەبزوێنی (و ـ w) دەبێتە یاریدەدەر .

... و هەندێکی تر .

ئەگەر بۆ باسی ژمارە ئاوڕێك لەو کارانەش بدەینەوە ، کە بە زمانە ڕۆژئاواییەکان لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراون ، بەداخەوە شتێکی ئەوتۆمان دەستگیر نابێ بۆ ئەم لێکۆلینەوەیەمان کەلکی لێ وەربگرین و بیخەینە سەر خەرمانی لێدوانەکەمان ... چونکە لە بەشێکیاندا ئەو باسە نابینرێ و لە بەشەکەی دیشدا (جگە لە کتێبی Manuel De Kurde- Dialecte Sorani)ی د. جۆیس بلۆ[٢٤] لێدوانێکی کورتی سەرپێیی کراوە . بۆ نموونە :

د. ئەرنست مەکارۆس لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا[٢٥] بە هیچ چەشنێك دەربارەی ژمارە نەدواوە ... د. مەکەنزی لە لاپەڕە (٧١ ـ ٧٢) و (١٦٩ ـ ١٧٠)ی ئەو کتێبەی سالی ١٩٦١ لەبارەی ڕێزمانی کوردییەوە بلاوی کردووەتەوە[٢٦] ، بە کورتی لە (ژمارەی بنجی) و

24- Joyce Blau ,Manuel De Kurde, Paris, 1980, PP. 79-85.

25- Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New-York, 1958. PP. 71-72, 169-170.

26- D.N. Machenzie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961,

(ژمارەی پلەیی) دواوە و هەموو باسەکەشی تەنیا بریتییە لە ناوی هەندێ ژمارەی بنجی لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و بنگرد و پژدەر و موکری.. سورچی و ئاکری و ئامێدی و زاخو ... دا و پێکهاتنی ژمارەی پلەیی بە یارمەتی نیشانەی (- ەم ، - ەمین) و (- ێ) .

د. جۆیس بلۆ لە لاپەڕە (٧٩ - ٨٥)ی کتێبی ناوبراودا تا ڕادەیەك باش لە (ژمارەی بنجی)و (ژمارەی پلەیی)و (ژمارەی کەرتی) دواوە و نموونە و بەڵگەی لەباری هێناوەتەوە و هەندێ تایبەتییانی باس کردووە ...

* * *

بەم شێوەیە - واتە دوای کەمێ نیشاندانی ئەوەی چی لەبارەی ژمارەوە لە زمانی کوردیدا نووسراوە - دەتوانین ئەم ئەنجام و تێبینییانە بخەینە پێش چاو :

١ - بەشێك لە نووسەران (ژمارە) یان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناویان لەقەڵەمداوە ، وەك : سەعید صدقی کابان ، جگەرخوێن ...

هەندێکیش بە جۆرێك لە ئاوەڵناویان داناوە ، وەك : تۆفیق وەهبی ، نووری عەلی ئەمین ...

بڕێکیش مامەڵەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەڵ کردووە ، وەك : محەمەد ئەمین هەورامانی ، صالح حسەین حەسەن ، د. قەناتی کوردۆ ......

جۆن بە هیچ جۆرێك ناتوانین ڕای ئەو نووسەرانە وەربگرین ، کە لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانیعەرەبی ژمارەیان بەناو لەقەڵەمداوە،هەر بەو چەشنە ڕای ئەوانەش کە لەسەر شێوازی چاولێکەریی زمانی ئینگلیزی ژمارەیان

بە ئاوەڵناو داناوە ، بە لامانەوە پەسەند نی یە . چونکە ئاشکرایە ، ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی ، کە وەك دیاردەیێکی تایبەتی - واتە وەك ژمارە بە تەنیا یان ژمارەی شتێك ... واتای گشتیی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانیدا ڕەنگ دەداتەوە. ڕێرای ئەوە ، ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتی یێکی دیاری کراوی وەهایە ، کە لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە ... بۆ گەیاندنی واتای ژمارە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ ، کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکارناهێنرێ . ئەم تایبەتیتی یانەش خاسیەتی ژمارە دیاری دەکەن و وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیای دەکەنەوە و نیشانی ئەوە دەدەن ، کە ڕاست نی یە بخرێتە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە ... ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانی یە کەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو وەربگرین ، ئەوە بە هیچ چەشنێك ناتوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسەران پەسەند بکەین ، کە ژمارەی بنچی یش بە ئاوەڵناو لە قەڵەم دەدەن . ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا لە نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمترە ...

٢ - نووسەرانی ڕێزمانی کوردی کاتێ لە ڕووی تایبەتیتی واتا و جۆرێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا ، جیاوازی یەکی زۆر لە نێوان دابەش کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ . بەوێنە مامۆستا تۆفیق وەهبی جارێك دووجۆر ژمارە : (١ - بنجی؛ ٢ - پلەیی)و جارێکی دی سێ جۆر : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - کەرتی)ی دیاری کردووە . مامۆستایان : سەعید صدقی کابان ، نووری عەلی ئەمین ،

ـێکەرخوێن ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، دە چەرکەزی بەکۆ ٠٠٠ چوار جۆر : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - دابەش ، ٤ - کەرتی)یان یادداشت کردووە • دە قەناتی کوردۆ شەش جۆر : (١ - بنجی، ٢ - پلەیی، ٣ - کەرتی ، ٤ - لێکدەر ، ٥ - ئاوەلکرداری ، ٦ - دابەش)ی دەستنیشان کردووە ٠٠٠

ئەم جیاوازی‌یەش ئەوە نیشاندەدا ، کە هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی بە جۆرێك لە ژمارە دانانین ، برێك ژمارەی پلەیی ناخەنە نێو ...شە ئاخاوتنی ژمارەوە ٠٠٠ بەپێچەوانەشەوە ، نووسەری وا هەیە ...ەنانەت ئاوەلکرداری (یەك‌یەك ، دوودوو ، سێ‌سێ ٠٠٠)و وشەی چەندێتی ئادیاری وەك (زۆر ، کەم ٠٠٠)یش بە چەشنەکانی ژمارە ...ەقەلەم دەدەن •

لە ڕێگای هەلسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆلینەوەی (ژمارە)دا کراون و بەپێی بۆچوون و لێکدانەوە و تۆژینەوەی تایبەتی خۆمان و بە هۆی کەلك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسی‌یەوە گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - کەرتی) دیاری‌بکەین •

٣ - برێ نووسەر ناوی ژمارەکانی نێوان (١١ - ١٩)یان بە شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ شێوە ئاخاوتنی دی تۆمارکردووە : (یانزە - یانگزە ٠٠٠ پانزە - پانگزە ٠٠٠ حەڤقە ٠٠٠) •

ئەسلی ئەو وشانە کە (یازدە٠٠٠ پازدە٠٠٠ حەڤدە٠٠٠)ن ، بێ گومان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمانی ئەدەبی ، ڕاست وایە پەیڕەوی ئەسلەکەیان بکرێ ٠٠٠سوان و تێ‌چوونی (د) ڕوونکردنەوە و لێکۆلینەوەی تەواوی دەوێ،

چونکە لە زۆر شوێنی وشەدا دەفرێ ، بۆیە ئەمڕۆ لە زۆر شوێنی کوردستاندا ، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە... پازدە... حەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە - یانگزە - پانگزە - پانگزە...حەڤقە). لەبەرئەوەی قووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسیی دەربڕینی ئەو وشانە ، بۆیە ئاخێوەر بۆ سووککردنی ئەو نالەبارییە ، ناچار بووە دەنگی (ن) یان (نگ) بێنێتە ناو (یازە ... پازە ...)وە و (ڤ)ی (حەڤە)ش دووبارە بکاتەوە .

٤ - بەشی هەرە زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارە نەدواون و ئەو بەشە کەمەش کە باسیان کردووە ، ژمارەی دەیانی (بیست ، سی ، چل ، پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا ، نەوەد)یان بە سادە داناوە ... بەڵام بەڵگەی مێژوویی وا ڕادەگەیەنێ «حەفتا ، هەشتا» و «پەنجا ، شەست ؟» بە یارىدەی (-ات)ی ئێرانی سازبوون و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە ... وشەی «نەوەد / نەوەت» یش یان بە هاریکاری پاشگری (-تی) ئاوێستا یان (- ات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بە سەردا هاتووە ... هەرچی (بیست ، سی ، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە .

٥ - زوربەی توێژەران وایان نیشانداوە ، کە جگە لە(-ەم،-ەمین) و (-یەم ، - یەمین) و (- هەم ، - هەمین) یش نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەین ...

وەك ئاشکرایە ، ئەو (ی)یە ، یان ئەو (هـ)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نین . (ی - y)ی نیچەبڕوێن و (هـ)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفت و

ئاسانكردنی دەربڕین دێتە ناوانەوە • وێڕای ئەوە ، پەنجە بۆ دوو ڕاستی‌یش ڕادەكێشین :

أ) ئەگەر ژمارە بنجی‌یەكە كۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت . ئەوە وەك بزوێنەكانی دی نیمچەبزوێنی (ی - y) یارێدە نادا ، بەڵكو نیمچەبزوێنی (و - w) ئەو ئەركە دەگرێتە ئەستۆ •

ب) نەبزوێنی (م) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە • ئەمڕۆش كە بەكاردێنرێ ، تەنیا بۆئەو ژمارانە نی‌یە كەكۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵكو بۆ تێكڕای ژمارەكانە - واتە بۆ ئەو ژمارانەشە ، كە بە نەبزوێن كۆتاییان دێت • بەوێنە چۆن دەوترێ (سێ‌هەم) ، بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) •••

٦ - دەربارەی تایبەتێتی‌یەكانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی و ژمارەی كەرتی ، هەندێ نووسەر هیچیان نەوتووە • ئەو نووسەرانەش كە باسیان‌كردووە ، بە لای گەلێ ڕووی گرنگ و ئاشكرادا نەچوون ، لەگەڵ ئەوەدا كە تایبەتێتی هەر یەكێك لەو سێ جۆر ژمارەیە : (١ - بنجی ، ٢ - پلەیی ، ٣ - كەرتی)ی كوردی لە زۆر ڕووەوە سەرنجی توێژەر ڕادەكێشێ و بواری باس‌كردنی یەكجار فراوانە •

٧ - هیچ یەكێك لە نووسەران (جگە لە د• ڕ• ل• تسابۆلۆف) لە ڕووی بەراوردیی مێژوویی‌یەوە لە ژمارەكانی زمانی كوردی نەدواون - واتە لەگەڵ زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی كۆن و زمانی فارسیی كۆن و ناوەڕاست و نوێ‌و زمانی پشتۆ و زمانی بلووجی • • • دا بەراوردیان نەكردوون - كە بەڕاستی ئەم ڕێگەیە گەلێ شتی نائاشكرامان بۆ ڕوون دەكاتەوە ••• هەرچی بەراوردەكەی د• ڕ• ل• تسابۆلۆفیشە . بەداخەوە ، تەنیا لە مەیدانی دە ژمارەی سەرەتادایە •

- ٢ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی « ژمارە »وە

بەشە ئاخاوتنی ژمارە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە کە وا ئەرکی تەجریدی ناوی ژمارە (دوو + سێ = پێنج) دەگەیەنێ ، یان چەندێتی بەسەریەکەوە (هەشت کراس) . یاخود کەرتێکی شتی دیاریکراوی هاوڕەگەز (سێیەکی گەنمەکە) نیشان دەدات • پلەی شتێك لە ڕیزدا (نهۆمی سێیەم) دیاری دەکا •

ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی ، کە وەك دیاردەیێکی تایبەتی - واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك••• واتای گشتی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانی‌یدا ڕەنگ‌دەداتەوە • وێڕای ئەوە ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتی‌یێکی دیاریکراوی وەهایە . کە لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە •

لە باسی ژمارەدا پێویست دەکا جارێکی دیش بەتایبەتی ئەوە دووپات بکرێتەوە ، کە ئەوەی لە دیاریکردنی گرووپی وشەدا گرنگە و لەسەر بنەمای دابەش‌دەکرێن بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا ؛ ئەوەیە کە پێویستە پێوەندی هاوخاسیەتی ڕێزمانی لە نێوان وشەکانی هەر گرووپێکدا هەبێ • وا پێویست دەکا گرنگی‌یێکی تەواو بەم لایەنە بدرێ • لێرەدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین ، کە هەندێ جار ئەم لایەنە لەبەرچاو ناگرن و تەنیا لە ڕووی خاسیەتی واتاوە بەشە ئاخاوتنی ژمارە جیادەکەنەوە و وەك وشەیێك کە واتای ژمارە بدات یان پلەی ژمارە ڕابگەیەنێ • دیاری‌دەکەن • بەوپێیە هەندێ وشە کە واتای ژمارەیان تێدایە ، دەکەونە ئەم بەشە ئاخاوتنەوە . بەڵام لە ڕاستیدا ئەو جۆرە وشانە تەنیا واتای ژمارەیان تێدایە ، دەنا ژمارە

...ین • بەوێنە ئەگەر تەماشای وشەکانی «حەفتە» • «سەدە» ••• و «حەفت» ، «سەد» •••بکەین ، دەبینین هەرچەندە لە هەردوو دەستەدا وەك یەك مانای ژمارە هەیە ، بەلاَم لە ڕووی خاسیەتی ڕێزمانیەوە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە و سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازن •

لە ڕاستیدا لە باری خاسیەتی ڕێزمانیەوە وشەی «حەفتە»و هەروەها «سەدە»ش جیاوازییان لەگەڵ هیچ ناوێکی ئاسایی‌دا نی‌یە • چۆن دەوترێ «چوار پیاو» هەر بەو چەشنەش دەشێ بوترێ «چوار حەفتە» ، «چوار سەدە» ••• چۆن دەوترێ «پیاوێك ، پیاوەکان •••» بەهەمان جۆر دەشوترێ «حەفتەیەك ، حەفتەکان •• سەدەیێك ، سەدەکان •• »••هتد •

ئەگەرچی لەباری چەندێتی‌یەوە «حەفتە» لەگەڵ «حەفت» و «سەدە» لەگەڵ «سەد» وەك یەکن ، بەلاَم «حەفت»و «سەد» ژمارەن و «حەفتە»و «سەدە»ش ناون و لە ژمارەوە بوونەتە ناو •

بۆ پتر ڕوونکردنەوە ، ئەوەش دەڵێین ، کە ژمارە لەباری واتاوە ...ێتی‌یە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئاڵۆزبوونی واتا • بەوێنە وشەی «چل» و «چلە» چەندێتی ڕادەگەیەنن ، بەلاَم تەنیا وشەی «چل» دەکەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە • هەرچی «چلە»یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە • وشەی «چل» ژمارەیە ، چونکە واتای تەجریدی ژمارەی تێدایە • ئەم وشەیە یەك مانای هەیە و ماناکەی لە چوارچێوەی نیشاندانی ژمارەیێك لە ژماردنی دانەی دیاری‌کراودایە • وشەی «چلە» ، ئەگەرچی دیسان واتای چەندێتی هەڵگرتووە ، بەلاَم مانای لە سنوورێکی بەرین و فراواندا پێوەندی بە زۆر شتەوە هەیە : ١) بە ژماردنی «چل»ەوە ، ٢) تێپەڕبوونی چل ڕۆژ بەسەر لەدایك‌بوونی منداڵێکدا یان مردنی یەکێکدا یان هێنانی بووکێکدا ، ٣) چل ڕۆژ لە ناوەڕاستی هاوین و زستاندا ••• هتد • ڕاگەیاندنی واتای چەندێتی لە وشەی «چلە»دا بێ‌بەشە

ئەو خاسیەتی تەجریدەی لە ژمارەدا هەیە •

ژمارە کاتێ لەگەڵ ئەو جۆرە ئاوانەدا دێ ، کە لە ژمارەوە وەرگیراوە دەبێتە دیارخەری • وەك : چوار حەفتە ـ حەفتەی چوارەم ، حەوت سەدە سەدەی حەوتەم •••

لە زۆر زماندا کاتێ تەماشای ئەو وشانە دەکرێ کە سەر بە ژمارەن ، پتر وا باوە بەسەر بنجی (چوار ، شەش ، بیست •••)و ژمارەی پلەیی (چوارەم ، شەشەم ، بیستەم ••) دا دابەشی‌دەکەن ، کە خاوەنی هەندێ خاسیەتی جیاوازن •

لە زمانی ئینگلیزی‌دا ئەوەی پێوەندی بە ژمارەی پلەیی‌یەوە هەیە ، ئەوەیە بە ئاسانی هەست دەکرێ خاوەنی هەمان خاسیەتی ڕێزمانی‌یانەیە ، کە ئاوەڵناو هەیەتی‌و هیچ تایبەتێتی‌یێکی ئەوتۆ نی‌یە لە ئاوەڵناوی جیابکاتەوە و ببێتە هۆی ئەوەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ دابنرێ • وێڕای ئەوە ، بنەمای وا نی‌یە ببێتە بەڵگەی دانانی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا(1) •••«ژمارەی پلەیی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی ئاساییدا تەنیالە ڕووی واتاوەیە ، ئەویش ئەوەیە کە ژمارەی پلەیی تەرتیبی شت لە ڕیزدا دیاری‌دەکا • ژمارەی پلەیی تایبەتێتی‌یێکی ڕێزمانیشی نی‌یە ، کە ئەو مانایەی پێ‌دەربڕێ • وەك هەموو ئاوەڵناوێکیش حاڵەتی کۆ ودۆخیان نی‌یە ••• ڕاستە لەو تایبەتێتی‌یە ئاشکرایەی ئاوەڵناو ، واتە ـ پلەی بەراورد و پلەی باڵا ـ بێ‌بەرە ، بەڵام ئەمە پێوەندی بە تایبەتێتی واتای ئەو وشانەوە هەیە و ئەمە ڕێگە لەوە ناگرێ کە لە ڕیزی ئاوەڵناو دابنرێ و وەك ئاشکراشە، وەنەبێ هەموو ئاوەڵناوێك پلەی بەراورد و پلەی باڵای هەبێ •

---

(1) ئا• ئی• سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، 1959 ، ل 163 •

تایبەتی واتای لێکسیکی ژمارەی پلەیی . لەوەشدایە کە دەبێتە بەشە ئاخاوتنی دی»(٢).

ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانییە ئەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو وەربگرین ، ئەوە بە هیچ چەشنێك ناتوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسەرانی دی پەسەندبکەین ، کە ژمارەی بنجیش بە ئاوەڵناو لەقەڵەم دەدەن ... ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا لە نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمترە ، کەچی هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەسەر پەیڕەوی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی چاولێکەریی ئینگلیزی گشت جۆرەکانی ژمارەیان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو داناوە(٣) ...وێڕای ئەوە بڕێکیش لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بە ناو لەقەڵەم داوە (٤)... وا دەردەکەوێ هیچ یەکێك لەو دوو دەستەیە خاوەنی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی خۆیان نین و تایبەتێتی زمانی کوردییان نەخوێندووەتەوە .

---

(٢) هەمان سەرچاوە ، ل ١٦٣ ـ ١٦٤ .

(٣) بۆ نموونە :

أ ـ تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ ـ ٧٥ .

ب ـ نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٣٤ ـ ١٣٥ .

...و هەندێکی دی

(٤) بەوێنــە :

أ ـ سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٢ .

ب ـ ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ١١٠ .

...و هەندێکی تر .

لە زمانی کوردیدا گرنگیی ژمارە لە تایبەتێتی پێکهاتنیدایە • بەوێنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارەی نسیت ـ واتە کاتێك ژمارە لەگەڵ ناودا دێت : (پێنج سێو •••) وا باوە کە هەر یەك ڕێگە دەگیرێ ، ئەویش ڕێگەی لێکدانە • **لە حاڵەتی (پێنج سێو •••)دا ، مەرج وایە ضەربی پێنج بکرێ :**

سێو × ٥

بۆ دەربڕینی ژمارەکانی زمانی کوردی ڕێگای هەمەجۆر هەیە • ڕێگەی هەرە باو (کۆکردنەوە)و (لێکدان)ە •

★ **ڕێبازی کۆکردنەوە :**

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩) ، بەوێنە ژمارەی (چواردە) بەپێی پێکهاتنی واتایی **برتییە لە (چوار + دە) • ئەم ڕێگەیە** هەروەها بۆ گەلێك لەو ژمارانەش بەکاردێنرێ . کە لە سەروو (بیست)ەوەن : (بیست و دوو) واتە (٢٠ + ٢) ؛ (چل و شەش) ـ واتە (٤٠ + ٦) •••

لەگەڵ ئەوەشدا ، پێویستە سەرنج بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، ڕێگەی کۆکردنەوەی **ژمارەکانی وەك (بیست و دوو) ؛ (چل و شەش)** ••• هەندێ جیاوازی **لەگەڵ ڕێگەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك** (چواردە)دا هەیە • ژمارەی **وەك (بیست و دوو) ؛ (چل و شەش)** •• بەیاریدەی (و)ەوە پێکەوە **بەستراون • چۆن دەشێ وا** بیربکرێتەوە کە وشەی لێکدراوێو لە دوو ژمارە **پێکهاتوون و بە یاریدەی ئاوبەندی (و)** پێکەوە بەستراون ، هەروەها دەلوێ وا **لێك**بدرێتەوە ، کە وشەی لێکدراو نەبن و دوو وشە بن و (و)ی پێوەندی لە نێوانیاندا هەبێ • هەرچی بۆ ژمارەکانی جۆری (چواردە)یە ، چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە کە وشەیێکی لێکدراوە **و لە دوو ژمارە بێ یاریدە پێکهاتبێ ، هەروەها دەلوێ** بوترێ کە بەشی دووەمی ئەو وشە ئاسادەیە شتێکە لە نێوان وشە و پاشگردا •

بەڵام خاسیەتی ژمارەی وەك (بیست و دوو) وەك وشەی کۆکراوە لە ڕووی پێکهاتنی واتاوە جیاوازی لەگەڵ ناوی کۆکراوەدا زۆرە • **ئەو جیاوزییەش** لەوەدایە ، کە وا ژمارەی وەك (بیست و دوو) لەسەر

بناغەی کۆکردنەوە پێك‌دێ ، بەڵام پێکهاتنی ناوی کۆکراوە لەسەر بناغەی کۆکردنەوە بە ئەنجام ناگەیەنرێ • بەوێنە (کۆبوونەوەی خێزان) لەباری واتاوە ، ئەوە ناگەیەنێ کە لە (کۆبوونەوە + خێزان) سازبووبێ •

★ڕێبازی لێکدان :

هەرچی ژمارەی وەك (دووسەد) ؛ (چوارهەزار) •••• لە ڕێگای لێکدانەوە سازبووە – واتە : (٢ × ١٠٠) ؛ (٤ × ١٠٠٠) •• لێرەشدا ئەگەر لەگەڵ لێکدانی ناودا بەراوردی بکەین . هەندێ جیاوازی بەدی دەکەین •••

بەو چەشنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ ، کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکارناهێنرێ • ئەم تایبەتێتی‌یانەش خاسیەتی ژمارە دیاری‌دەکەن و وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیای‌دەکەنەوە و نیشانی ئەوە دەدەن ، کە ڕاست نی‌یە بخرێتە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە •

وەك پێشتر وتمان هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی . بەپێی بەیرەوی‌کردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە، ڕاستە لە زمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش‌چاو . کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا ، وەك « two boys – دوو کوڕ» جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا – « little boys- کوڕی بچووك» نەبێ ••• بەڵام ئەگەر قوول لەو مەسەلەی‌یە وردبینەوە، بە ئاسانی هەست بەوەدەکەین ، کە لە نێوان ژمارەو ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە • ئەو جیاوازییەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراو بەدەردەکەوێ(٥) • وەك پێشتر وتمان بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە .

---

(٥) سەرچاوەی ناوبراو ، ئی· ئا· سامیر نیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، ل ١٦٧ .

دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون • بەڵام هەرچی پێشوەندییە واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە ، لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت • بەوێنە ، کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین × کاڵ) پێکهاتبێ •

هەروەها جیاوازی لە بوونی ژمارە بە ناو و بوونی ئاوەڵناو بەناویشدا زۆرە • ئەمانە و هەندێ لایەنی دی هەن . کە بڵێین ، برێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین ، کە ژمارەیان خستووەتە ناو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە • هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردییشە ، کە لاسایی زمانی ئینگلیزی کردووەتەوە ، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرکنەکردنی بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دیدا لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا هەیە و کە بەشێکیمان لەسەرەوە باس کرد ، خۆ دەبوو هەست بەوە بکا کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بەدوا ناودا دێت : (ژنی جوان) ••• ؛ بەڵام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو : (چوار ژن) •••

لە ڕووی ڕستەسازییشەوە ژمارە بە شێوەیێکی سەربەخۆ خۆی دەنوێنێ ••• ڕاستە وەك ئاوەڵناو بە زۆری لەگەڵ ناودا دێت و ئەم پێکەوە هاتنەش ، پێکەوە هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا دێنێتەوە یاد (پێنج گوڵ) ؛ (گوڵی سوور) ••• ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ، لەو جۆرە بەکارهێنانەدا ناشێ ژمارە ناوبنرێ دیارخەر ؛ بەڵام هەرچی ئاوەڵناوەکەیە ، لەبەر ئەوەی خاسیەتی شتێك دەردەخا دەبێ بە دیارخەر • لە دەستەواژەی (پێنج گوڵ) ، ژمارە دەورێکی تایبەتی دەبینێ و خاسیەتی شتێك ئاشکرا ناکا ، بەڵکو تەنیا ئیشارەت بۆ چەندێتی شتێك دەکا •

ژمارە لە ڕووی وشەسازییەوە خاوەنی ئەم خاسیەتانەیە :

١ ـ تەنیا لەگەڵ ناودا دێ و پارچەکانی ئەو جۆرە دەستەوارانەش بەپێی دەستووری ڕستەسازی دابەش ناکرێن و سەرپاکیان بەسەریەکەوە دەبنە ئەندامێکی ڕستە ، وەك : «دوو ڕۆژ ؛ چوار کچ ، شەش مەڕ ...» .

٢ ـ ناتوانێ ئاوەڵناو دیاری بکا(٦) .

مەفهوومی ژمارە لە ئەنجامی مێژوویێکی درێژی پێشکەوتنی ئادەمیزادەوە پەیدابووە . ف . ئێنگیلس دەڵێ : «مەفهوومی ژمارە و ئەنەکان لە شوێنێکی لادیارەوە وەرنەگیراوە ، بەڵکو لە واقیعی دەوروبەرەوە هاتووە» ... «دە پەنجە ، کە مرۆڤ لەسەری فێری ژماردن دەبوو ـ واتە یەکەم عەمەلی‌یەی حیسابی دەکرد»(٧) لە کاتی ژماردندا توانستی لادان لە شتی دیاری‌کراو «بریتی‌یە لە ئەنجامی پشت‌بەستنی دوورو درێژ بە تەجروبەی پێشکەوتنی مێژوویدا» . بۆ نموونە ، وشەی «پێنج ، دە ، سەد ...» دەشێ بۆ هەر شتێك بەکاربهێنرێ کە بژمێررێن . بەوێنە : پێنج پیاو ، پێنج مریشك ، پێنج بەرد ، پێنج شەقام ، پێنج باوەڕ ... هتد . ئەمەش ئەنجامی گشتی‌بوون و تەجرید بوونە(٨) .

* * *

نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی دی ، کاتێ لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا ، جیاوازی‌یەکی زۆر لە نێوان دابەش‌کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ . بەوێنە

---

(٦) ن. س. فالکینا ، د. ن. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکێفیچ . زمانی ڕووسی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ ، ل ٢١٥ ـ ٢١٦ .

(٧) ئا. ئی. گولانۆف . وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ، ل ١٢٥ .

(٨) هەمان سەرچاوە ، ل ١٢٦ ـ ١٢٧ .

هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی (کەسری) بە جۆرێك لە ژمارە دادانێن : بڕێك ژمارەی پلەیی (تەرتیبی ، ڕوتەبی) ناخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ... بەپێچەوانەشەوە نووسەری وا هەیە تەنانەت ئاوەڵکرداری یەك یەك ، دوودوو ،سێ سێ ...)و وشەی چەندێتی نادیاری وەك (زۆر ، کەم ...)یش بە چەشنەکانی ژمارە لە قەڵەم دەدەن .

لە ڕێگەی هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بە پێی بۆچوون و لێکدانەوە و تۆژینەوەی تایبەتیی خۆمان و بەهۆی کەڵك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسییەوە ، گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە دیاری بکەین :

١ ـ ژمارەی بنجی .
٢ ـ ژمارەی پلەیی .
٣ ـ ژمارەی کەرتی .

١ ـ ژمارەی بنجی :

ژمارەی بنجی کە دەشێ ژمارەی چەندییشی پێ بوترێ . ئەو ژمارانە دەگرێتە خۆ ، کە وا بەگشتی لە تەواوی دانەکاندا تەجریدی ژمارە ڕادەگەیەنێ (دوو کەرەت دوو چوار) ، یان ژمارەی دیاریکراوی شتی هاوڕەگەز نیشان دەدا (شەش کتێب)...

تایبەتێتی وشەسازیی ژمارەی بنجی پێوەندە بە واتا لێکسیکییەکەوەی . ژمارەی بنجی خاوەنی حاڵەتی تاك و کۆ(٩) و ناسیاوی ... نییە ، چونکە لە مانایدا ئەو دیاردەیە هەیە . ژمارەی بنجی هەروەها دۆخیشی نییە ، چونکە واتای شت ناگەیەنێ . نەبوونی حاڵەتی تاك و کۆ و ناسیاوی و دۆخ بەشە ئاخاوتنی ژمارە لە بەشە ئاخاوتنی

---

(٩) ڕاستە هەندێ ژمارە،وەك (دە ، سەد ، هەزار ...) نیشانەی (ـان) یان (ـەها)ی کۆ وەردەگرن و دەوترێ : (دەیان ، سەدان ، هەزاران ...) یان (دەها ، سەدەها ، هەزارەها ...) ، بەڵام بۆ ئەمە دوو تێبینی دەخەینە پێشچاو :
١ ـ وەرگرتنی نیشانەی کۆ لە لایەن ژمارەوە دەستووریکی گشتی نییە و ئەو ژمارانەی نیشانەی کۆ وەردەگرن زۆر کەمن . =

ناو جیادەکەنەوە • بەپێی پێوەندیی وشەڕۆنان لە نێو ژمارەی بنجیدا ، وشەکانی : یەك ، دوو ، سەد ، هەزار ••• پتر دیار و چالاکن •

ژمارەی بنجی ئەگەر بەبێ ناو بەکاربهێنرێ ، ئەوە تەنیا ناوی ژمارەیێك ڕادەگەیەنێ ، بەلام کە لەگەڵ ناوێکدا دێت ، ئەوە دەتوانی ببێتە دیارخەری چەندێتی ناوەکە و ناوەکەش دەبێتە دیارخەری ژمارەکە: (یەكدار ؛ هەزار منداڵ)• ژمارە لەم بارەدا نە دەبێ بە ئاوەڵناوو نە دەشتوانێ ببێ بە دیارخەری ئاوەڵناو • ئاوەڵناویش نابێ بە دیارخەری شتی ژمارەکە •

تایبەتێتی ژمارەی بنجی لەنووسیندا ئەوەیە ، کە دەشێ بە ڕەقەمیش دەرببڕرێ ، وەك (چل - ٤٠) ، (سەد - ١٠٠) ، بەلام هەرچی ئەو ناوانەیە، کە واتای چەندێتییان تێدایە ، وەك : (چلە) ، (حەفتە) ، (سەدە) ••• ناشێ بە ڕەقەم نیشان بدرێن • ئاوەڵناو دەتوانێ ببێتە دیارخەری ناوی چەندێتی ، بەلام ناتوانێ ببێ بە دیارخەری ژمارەی بنجی •

وشەی «یەك» ، جگە لە واتای چەندێتی ژمارە : (یەك ساڵ ؛ یەك ن •••) ، دەتوانێ واتای دیش بگەیەنێ • بۆ نموونە :

---

٢ - ژمارەکانی (دە ، سەد ، هەزار ...) ، کاتێ نیشانەی کۆ وەردەگرن ، دوو گۆڕانی بنەڕەتییان بەسەردا دێت :

أ - واتای چەسپیویان نامێنێ - واتە لە چەندێتی دیارەوە دەبنە چەندێتی نادیار • بۆ نموونە نە دەوترێ (سەد پیاو) ، ئەوە مەبەست (سەد پیاو)ە بێ کەم و زیاد • واتە نە (٩٩)ن و نە (١٠١)ن ، بەلام کە دەوترێ (سەدان پیاو) ، ئەوە چۆن دەشێ (چوارسەد) بن ، دەشێ (هەشت سەد)یش بن ...

ب - لە بەشە ئاخاوتنی ناو نزیك دەبنەوە ...

هەچی ژمارەی (دوو ، سێ)یشە ، تەنیا دەمێ دەتوانن (ان) وەربگرن ، کە ناوەکە لابرێ و جێی بگرنەوە • وەك :

دوو پیاو هاتن	دوان هاتن
سێ پیاو هاتن	سان هاتن

١) بە واتای ناو . وەك «یەك لە ئێمە دەرناچێ» ؛ ٢) بە واتای جێناو ـ ئاوەڵناو ، وەك «ئێمە پێكەوە یەك قوتابخانەمان تەواوكردووە» ؛ ٣) بە واتای جێناوی نادیار ، وەك «من و ئازاد لە یەك ڕێگاوە هاتووین»..

وشەی «هەردوو ، هەرسێ ..» لە ژمارەی بنجی «دوو ، سێ..»وە نزیكن و هەرهەمان ئەندازە ڕادەگەیەنن، بەڵام واتای بنەڕەتیی «هەردوو، هەرسێ ...» ڕاگەیاندنی چەندێتی نییە ، بەڵكو تەنیا پەنجە بۆ نیشاندانی چەندێتی ڕادەكێشێ . وشەی «هەردوو ، هەرسێ...» ناكەونە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە ، بەڵكو سەر بە جێناون . ئەم جێناوانەش كە لە ژمارەی بنجی و جێناوی «هەر» پێكهاتوون ، واتای كۆكردنەوە دەگەیەنن ، وەك :

هەردوو ژنەكە ڕۆیشتن .

هەرسێ كتێبەكەم خوێندەوە .

لە زمانی كوردیدا ژمارەی بنجی كاتێ چەندێتی ناوێك (سادە یێ یان ئاسادە) ڕادەگەیەنێ ، لەپێش ناوەكەوە دێت . هەرچی ناوەكەشە لە شێوەی تاكدا بەدەردەكەوێ (كەمێ جاریش لە شێوەی كۆدا ، ئەویش جگە لە ژمارەی «یەك»)[10]. وەك :

---

(١٠) شایانی باسە ، د. زارێ یوسف باسی ئەو تایبەتێتییەی ژمارەی بنجی كردووە (بڕوانە : دیالێكتی سلێمانی زمانی كوردی ، مۆسكۆ ، ١٩٨٥ ؛ ل ٦٥) . مامۆستا تۆفیق وەهبیش لەو تایبەتێتییە دواوە ، بەڵام جیاوازی لەوەدایە ، ئەم وا دادەنێ ، كە « ناوەكە هەمیشە تاك ئەمێنێتەوە » (دەستووری زمانی كوردی ، جزمی یەكەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤) .

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستیدا ناو كە لەگەڵ ژمارە دێت ، بە زۆری لە شێوەی تاكدا بەدەردەكەوێ . وەك :

دۆ ژەن — دوو ژن

هەفت كیشڤەر ـ حەوت وڵات

ناوەناوەیەكیش ناوەكە لە فۆرمی كۆدا بەدەردەكەوێ . وەك :

دوڤازدەهـ ئەختەران ـ دوازدە ئەستێرە

(بڕوانە : ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسكۆ ، ١٩٦٦ ، ل ٧٥ - ٧٦) .

لای چەپی ژوورەکەیش دوو پەنجەرەی گەورە هەبوو
(نەخەوما ، ل ٤٤)

ئازاد تەمەنی چوار سالە / ئازاد تەمەنی چوار سالانە[11]

ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ، ژمارەی هەر کامێکیان مەبەست بێ ، ئەوە ژمارەی بنجی دەخرێتە پێش ئەو ناوەوە[12] . وەك :

چوار دەرگای مال

دەرگای چوار مال

پێنج چرای کۆلان

چرای پێنج کۆلان

ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەل ناودا لە شێوەی نیشانەی (ـێك / ـەك)دا دێت ، وەك :

بزنێك	بزنەك
شوانێك	شوانەك
سالێك	سالەك

ژمارەی بنجی کە ژمارەی ناوێك ڕادەگەیەنێ ، دەشێ ناوەکە بێ هیچ نیشانەیەك بێ و دەشلوێ نیشانەی لەگەل بێ . بۆ نموونە :

١ ـ بێ نیشانە :

سێ پیاو

چوار ژن

---

(١٢) لە ڕاستیدا ئەو ناوانەی ئەندازەی کاتیان تێدایە ، وەك (سەعات ، ڕۆژ ، شەو ، مانگ ، سال ...) ، کاتێ لەگەل ژمارەی بنجیدا بەکاردێنرێن ، دەتوانن قالبی کۆ وەربگرن . وەك : دوو شەوان (دوو شەو) ؛ حەوت سالان (حەوت سال) ... (بڕوانە : ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٤٥٤ .

(١٣) مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەو تایبەتییەی یادداشت کردووە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٤ـ٧٥).

پێنج قوتابی

٢ ـ لەگەڵ نیشانە :

أ ـ (ەکە)ی ناسیاوی :

سێ پیاوەکە ڕۆیشتن .

چوار ژنەکە هاتن .

ب ـ (ە)ی ناسیاوی :

سێ پیاوە کەوتنە ڕێ .

چوار ژنە لە کانی گەڕانەوە .

ج ـ (ان)ی کۆ :

چوار ڕۆژان بەپێ ڕۆیشتن

د ـ (ێك)ی نەناسیاوی :

سێ ڕۆژێك لەمەوبەر .

تێبینی :

١ ـ ئەگەر ژمارە بنچیەکە (یەك)بێ ، ئەوە ناوەکە ناتوانێ هیچ یەکێك لەو نیشانانە وەربگرێ .

٢ ـ کاتێ ناوی دوای ژمارەکە نیشانەی (ێك)ی نەناسیاوی دەچێتە سەر ، ئەوە ژمارەکە واتای نزیکی (تەقریبی) لە خۆیەوە وەردەگرێ . بۆ نموونە ، کە دەوترێ «سێ ڕۆژ» ، ئەوە گومان لە ژمارەی «ڕۆژ»ەکاندا نییە و ئاشکرایە و دیاری کراوە ، کە بێ زیاد و کەم «سێ»ن . بەڵام کە دەوترێ «سێ ڕۆژێك» ، مانای وایە نزیکەی «سێ ڕۆژ» . جا دەشێ لە سێ زیاتر بن یان کەمتر . لەم بارەدا ژمارەی «سێ» واتای چەسپاوی نامێنێ .

ئەم واتای نزیکییەی ژمارە لەو بارەشدا بەدەردەکەوێ ، کە لە پێش ژمارەکەوە وشەی (نزیك ـ نزیکەی ـ نزیکی ... دەوروبەری ...)بێت .

حالـەتـەشـدا دەشێ نـاوەکـە نیشانـەی (ێـك)ی پێـوە بـێ یـان نـوە نەبێ وەك :

نزیکەی سێ ڕۆژ لەمەوبەر

نزیکەی سێ ڕۆژێك لەمەوبەر

دەوروبەری سێ ڕۆژ لەمەوبەر

دەوروبەری سێ ڕۆژێك لەمەوبەر

٣ - پێتو ناوەکە لابیرێ ، ئەوە ژمارەکە نیشانەی (ـ ەکە) و (ـ ە) و (ـ ان) وەردەگرێ و دەوری ناو دەبینێ ، وەك :

چوارەکە هاتن

چوارە کـەوتـنـەڕێ

سیـانـ ڕۆیشتـن

٤ - ژمارەی «یەك» کە دەوری ناو دەبینێ - واتـە کـاتێ نـاوەکـە دەبرێ - نیشانەی (ـ ێ ، ـ ێك)ی نەناسیـاوی پێـوە دەلکێ . وەك :

یەکێ (یەکێك) لەو وێنانە هەڵدەبژێرم .

یەکێ (یەکێك) هاتە ژوورەوە[١٣] .

* * *

لە زمانی کوردیدا لە (یەك)ەوە تا (دە) - «یەکان» ؛ لـە (دە)وە تـا (سەد) - «دەیان» ؛ لە (سەد)ەوە تا (هەزار) - «سەدان» ، لە (هەزار)ەوە تا ملیۆن - «هەزاران»یان پێ دەوترێ[١٤] .

ناوی یەکەم دە ژمارەی زمانی کوردی بەم چەشنەی خوارەوەیە :

---

(١٣) د. زارێ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی» ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥دا لە بەشی زۆری ئەو تایبەتێتییانەی ژمارەی پێنجسی دواوە (ل ٦٥ - ٦٦) .

(١٤) شایانی باسە ، مامۆستا سەعید صدقی کابان ئەوەی یادداشت کردووە (مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ، ل ١٣) .

زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی
١ ـ یەک		یـ ، ئێک	
٢ ـ دوو			ـرز ، دو ، دوی ،
			ـ ، سێ
			دوی دوی
٣ ـ سێ			
٤ ـ چوار	چـار	چـار	
٥ ـ پێنج		ـنج	
٦ ـ شەش		ـش	ـیش
٧ ـ حەوت	حەفت	ـت	
٨ ـ هەشت		هەشت	هەشت
٩ ـ نۆ		(م)	
١٠ ـ دە		(م)	

وشەی «یەک»ەی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «ئەیڤە»[١٥] ؛ لە ئێرانیی کۆندا «...» ، «یەک»ە ؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «ئێوەک»ە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «یەک» ، لە زمانی بلوچیدا «یەک» ، ...یە ؛ لە زمانی هیندیی نوێدا «ایک»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا unus ـە ، لە زمانی فەرەنسیدا «ئان»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «ئەدین»ە ...

...ھاوواتای ... «دوو»ی کوردی ... مانی ئاوێستادا «دڤە»یە ، لە زمانی هیندیی کۆندا «دڤا»یە ؛ لە زمانی فارسیی کۆندا «دوڤیتیە»یە ، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «دۆ»یە ، لە زمانی فارسیی نوێدا «دوو»ە ؛

(١٥) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی دەڵێ : « لە ناوچەی هەورامانی ئێراقدا وشەی (بووە) بە واتای (یەک) بەکاردێ ، بەڵام لە هەورامانی ئێراندا ، ئەمە دەبێ بە (بوقە ـ یەقە) » (بڕوانە : محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێرانی ... بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل ٧١) .

له زمانی بلووجیدا «دۆ ، دو»ە ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «دو»ە ؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «تو»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا « onp »ە ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «دوێ»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «دڤا»یە ...

ژمارەی «سێ»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی «تری ، ترەی» دایە و لە هیندی کۆندا «تری ، تیسر»ە ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «سی ، Si »یە ، لە زمانی فارسیی نوێدا «سە»یە ؛ لە زمانی کوردیدا «سێ»یە ؛ لە زمانی بلووجیدا «سەی»ە ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «تین»ە ؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «ثری»یە ؛ لە زمانی لاتینیدا « tres »یە ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «تروا»یە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «تری»یە و لە بولگاریشدا هەر «تری»یە ...

بەرانبەر وشەی «چوار»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «چەتور ، چەتڤار» دەبینین ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «چەتڤار» ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «چەهار» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «چهار» ؛ لە زمانی بلووجیدا «حار» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «چیتری» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «چار» ؛ لە زمانی لاتینیدا «quattuor» ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «کاتر»...

بۆ وشەی «پێنج»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «پەنجە» دەبینین ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «پەنجە» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «پانچ» ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «پەنج» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «پنج» ؛ لە زمانی بلووجیدا «پەنج ، پەچ» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «پیات» ....

وشەی «شەش»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «خشڤەش»ە ؛ لە زمانی هیند و ئێرانیدا «سڤەکس» ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «شاش» ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «شەش» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «شش» ؛ لە زمانی بلووجیدا «شەش» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «شێست» ؛ لە زمانی بولگاریدا «شێست» ...

هووتای «حەوت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «هەپتە»یە ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «سەپتە»یە ، لەزمانی هیند و ئەوروپایی‌دا «سەپتەم»ە ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «هەفت» ە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هفت»ە ؛ لە زمانی بلووجیدا « هەپت»ە ؛ لە زمانی لاتینی‌دا « Septem »ە ، لە زمانی فەرەنسی‌دا « سیت»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «سێم»ە ....

ژمارەی «هەشت»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی «ئەشتا» دایە ؛ لە زمانی هیندو ئەوروپایی‌دا «ئوکتۆ»یە ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «ئەشتە»یە ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «هەشت ، ئەشت»ە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «هشت»ە ؛ لە زمانی بلووجیدا «هەشت ، هەژدە»ە ؛ لە هیندی نوێ‌دا «ئەت»ە ، لە زمانی ئینگلیزیدا «ئەیت»ە....

بەرانبەر وشەی «نۆ»ی کوردی ئەمانە دەبینین : لە زمانی ئاوێستادا «نەڤە» ؛ لە زمانی هیندو ئەوروپایی‌دا «نیوم» ؛ لە زمانی هیندی کۆندا «نەڤە» ؛ لەزمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «نەه،نوه»؛ لەزمانی فارسیی نوێدا «نه» ؛ لە زمانی بلووجیدا «نوه» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «نو» ، لە زمانی لاتینیدا « Novem » ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «نۆف» ؛ لە زمانی ئەڵەمانیدا «نوێن» ؛ لە زمانی ئینگلیزیدا «نáین» ؛ لە زمانی ئیتالیدا «نۆڤی» ...

هەرچی وشەی «دە»شە وێنەی لەم شێوانەدا بەدی دەکرێ : لە زمانی ئاوێستادا «دەسە» ؛ لە هیند و ئەوروپایی‌دا «دەکم» ؛ لە زمانی هیندی کۆن «داسە» ؛ لە زمانی هیندی نوێدا «دس» ؛ لە زمانی فارسیی ئاوەڕاستدا «دەه» ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «دەه» ؛ لە زمانی بلووجیدا «دەه» ؛ لە زمانی لاتینیدا « Decem » ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «دیز» ، لە زمانی ئیتالیدا «دیتشی» ؛ لە زمانی ڕووسیدا «دێست» ؛ لە زمانی بولگاریدا «دێسەت» ...

له بەراوردکردنی فۆرم و ناوی ژمارەی یەك تا دەی کوردی لەگەڵ فۆرم و ناوی ئەو ژمارانەدا لە زمانی ئاوێستا و هیند و ئەوروپایی کۆن و نوێ و ئێرانیی کۆن و ناوەڕاست و نوێدا نێزیکییەکی زۆر لە نێوانیاندا دەبینرێ . ئەم جۆرە نێزیکییە تەنانەت دەشێ ناوبنرێ یەکێتی و وێکچوون . «هەرچەندە لە نێوان ئەو زمانانەدا خزمایەتیی تەواو هەیە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا لە مەسەلەی پێشکەوتنی دەنگسازیدا هەر یەکەیان خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیانن»(١٦). بۆ نموونە وشەی «دقە»ی ئاوێستا لەگەڵ «دڤا»ی زمانی هیندی کۆن و زمانی ڕووسیی ئەمڕۆدا جیاوازییان تەنیا لە دەنگی (ە) و (ا)ی کۆتاییاندایە . هەر ئەو (ە)یەی کۆتایی «دقە»ی ئاوێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بووە بە (ۆ) و لە زمانی کوردیدا بە (وو) و لە زمانی فارسیی نوێدا بە (و) ... یاخود وشەی «دەسە»ی ئاوێستا لە زمانی هیندی نوێدا تەنیا دەنگی (ە)ی کۆتایی سواوە و بووە بە (دس) ، بەلام لە زمانی کوردیدا تەنیا بڕگەی یەکەمی - (دە) ماوەتەوە و بڕگەی دووەمی - (سە) تێداچووە(١٧) ...

---

(١٦) ی. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٤ .

(١٧) مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەوەی یادداشت کردووە ، کە « تا ئێستاش لە ناوچەی هەوراماندا ، (دەسە) بە واتای (دە) بۆ ژمارە هەر ماوە و باوشە ، بەتایبەتی بۆ ژماردنی (گوێز) .
بۆ وێنە دەوترێ :
(دە دەسە گوێز) ، واتا : (سەد گوێز)
(سەد دەسە گوێز) ، واتا : (هەزارێ گوێز) » .
(بڕوانە : محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێریەن قاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل ١١٠) .

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی
۱۱ – یازده	یازه ، یانگزه ، یازده	یازده (م)	دەهیەك
۱۲ – دوازده	دوازه، دوانگزه، دوازده	دۆزده (م)	دەهدو
۱۳ – سیازده	سیازه ، سیانگزه سیازده ، سێزده	سێنزده (م)	دەهسێ
۱٤ – چوارده	چارده	چارده (م)	دەهچار
۱۵ – پازده	پازه ، پانگزه ، پازده	پازده (م) ، پەنجزده (م)	دەهپێنج
۱٦ – شازده	شازه ، شانگزه ، شازده	شازده (م)	دەهشەش
۱۷ – حەڤده	حەڤڤە	حەڤده (م)	هەفتده (م) ، دەهحەفت
۱۸ – هەژده		هێژده	دەهەهەیشت
۱۹ – نۆزده		نۆزده (م)	دەهنە (م) (۱۸) ، (۱۹)

(۱۸) ق. کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستـــەی ←

لە ژمارە (١١)ەوە تـا (١٩) بە لێکدانی ژمارەی یـەکان (بە هـەندێ گـۆڕانـەوە) لەگـەڵ ژمـارەی دە (دەم) سازدەبن • وەك :

→

دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٨٧ .

(١٩) مامۆستـا چەرکـەزی بەکـۆ وا ڕادەگەیـەنێ ، کە لـە نێو کوردەکـانی ئازربایجاندا بەتایبەتی لە نێوان بەساڵاچووەکاندا ، ژمارەی (١١) تا (١٩) بەم شێوەیەش دەبینرێ :

١١ ــ دە و یەك

١٢ ــ دە و دوی

.. .. ..

١٩ ــ دە و نەهـ

بە زۆریش (د)ی سەرەتای (دە) دەکەنە (ت)و دەڵێن : تە و یەك تە و دوی . . . تە و نەهـ (بڕوانە : ج. خ. باکاییف ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ١٢٨ .

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانیش ئەوەی ڕوون کردووەتەوە ، کە «لە ناو هەندێ ناوچەدا ، ناوچەی کوردەواری ، بەتایبەتی لـە نـاو ئافرەتاندا ، (دە و یەك ، دە و دوو ، دە و سێ) بۆ مەبەستی (یانزە) ، (دوانزە) ، (سیانزە) بەکاردێ » (بڕوانە : محەمەد ئەمیـن هەورامانـی ، فەرهەنگی ئیزیەن قاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل ٧٢) .

سوانی (د)ی ئەم ژمارانەش ، هەروەك سوانی (د)ی هەندێ وشـەی دی لە ساڵانی بیستدا لـە گـەڕدا بـوو • بـەڵگـەش ئەوەیـە ، کـە ...

ـبوان و نێچوونی (د) ڕوونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی تەواوی دەوێ ، چونکە لە زۆر شوێنی وشەدا دەفرتێ . بەوێنە ئەمڕۆ لە هەندێ شوێنی کوردستاندا ، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە . حەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە ، دوانزە ، سیانزە ، پانزە . شانزە . حەڤقە) . لەبەر ئەوەی قووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسی دەربڕینی ئەو وشانە ، بۆیە بۆ سووککردنی ئەو ناڵەبارییە ناچار بووە دەنگی (ن) بێنێتە ناو (یازە . دوازە ، سیازە ، پازە . شازە)وە و (ڤ)ی (حەڤە)ش دووبارەبکاتەوە[٣٠] .

ئەسڵی ئەو وشانە کە (یازدە ، دوازدە ، سیازدە ، پازدە ، شازدە حەڤدە)ن ، بێگومان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمانی ئەدەبی ڕاست وایە پەیڕەوی ئەسڵەکەیان بکرێ ، شایانی باسە کۆڕی زانیاری کوردیش لەو ڕایەدا بووە ؛ کە دەبێ «ئەسڵی ئەو ژمارانە لە نووسیندا بپارێزرێت»[٣١] . چاپەمەنییەکانی ئەو سەردەمەدا شێوەی جیاوازی بەکارهێنانیان – واتە نەسوان – دەبینرێ[٣٢] .

(٣٠) شایانی باسە ، مامۆستا مەسعوود محەمەد بە شێوەیێکی زانستی و بەڵگەی زۆر و ڕاست و لەبار دەربارەی چۆنیەتی نووسینی ژمارەکان دواوە (بڕوانە : مەسعوود محەمەد ، چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی کورد » ، ب٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٣٤١ – ٣٤٤ .

(٣١) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٧٠ .

(٣٢) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە ، بڕوانە : د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف ، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، بەغدا ، ١٩٨٦ ، ل ١٢٢–١٢٣ .

لە زمـانی ئاوێستادا نـاوی ژمـارەکان لـە (١١)ەوە تاکـو (١٩) بـە لێکداتێکی ئاسایی سازدەبێ ، ئەمەش بەڵگەیەتی :

پـەنچـەدەسـە (پـازدە)

خشڤەش‌دەسە (شازدە) (٢٣)

واتـە نـاوی ژمـارەی یەکـان + دەسـە .

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی لەم پێکهاتنەدا هەندێ گۆڕلن لە نـاوی بەشێ لـە ژمـارەکانـدا ڕووی داوە ، بـەڵام هـەمان بنـەما و دەسـتـوور بـەکـاردێنـرێ . بـەوێنـە :

چـوار + دە = چـواردە

هـەشـت + دە = هـەژدە

نۆ +ز + دە = نۆزدە

لە زمانە ئێرانی‌یەکانی دیشدا ، هەروەك زمـانی ئـاوێستـا و زمـانی کوردی ، ناوی ژمارەکانی نێوان (١١) و (١٩) دیسان لە یەکگرتنی نـاوی ژمارەی یەکان و ناوی ژمارەی (١٠) سازدەبێ ، لەگەڵ هـەندێ گـۆڕانی فۆنەتیکی‌دا . بەوێنە :

---

(٢٣) س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، مۆسکو ، ١٩٦٠ ، ل ٧٠ .

فارسیی ناوەڕاست	فارسیی نوێ	بلووجی
١١ ـ یازدەھ	یازدە	یازدەھ
١٢ ـ دوڤازدەھ	دوازدە	دوازدەھ
١٣ ـ سێزدە	سیزدە	سێزدەھ ، سێنزدەھ
١٤ ـ چەھاردەھ	چھاردە	چاردەھ
١٥ ـ پانزدەھ	پانزدە	پانزدەھ
١٦ ـ شازدەھ	شانزدە	شانزدەھ
١٧ ـ ھەفتدەھ	ھفدە	ھەودەھ
١٨ ـ ھەشتدەھ	ھجدە	ھەژدەھ
١٩ ـ نەڤەزدەھ (٢٤)	نوزدە (٢٥)	نۆزدەھ ، نۆزد (٢٦)

تێبینی :

١ ـ لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لە ڕێگەی یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان + ناوی ژمارەی دەوە پێکدێ ، بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی ڕووبدات .

٢ ـ ئەگەرچی زمانە ئێرانییەکانیش لەپێکهێنانی ناوی ئەو ژمارانەدا لەسەر هەمان دەستوور ڕۆیشتوون ، بەڵام هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکی ڕووی‌داوە ... وێرای ئەو گۆڕانە گشتییە ، دوو دەنگی (ز) و (ن) هاتوونەتە ناو بەشێك لە پێکهاتنەکەوە :

(٢٤) بڕوانە : ڤ. س. ڕاستورگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ١٩٦٦ ، ل ٧٥ .

(٢٥) بڕوانە : ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٣ .

(٢٦) ڤ. ئا. فۆرۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٨ .

ا - دەنگی (ڤ) •

ئەم دەنگە تازە پەیدانەبووە ، بەڵگەش ئەوەیە نەك هەر لە زمانە ئێرانیيە نوێکاندا هەیە ، بەڵکو لە فارسیی ناوەڕاستیشدا بەهەمان شێوە دەبینرێ و لە بەشێکی زۆری ناوی ژمارەکاندا بەشداری دەکا :

{یازدەه ، دوڤازدەه ، سێزدەه ، شازدەه ، هەڤدەه} •

ب - دەنگی (ن)

وا پێدەچێ دەنگی (ن) زۆر درەنگ هاتبێتە نێو پێکهاتنی ناوی ئەو جۆرە ژمارانەوە ، چونکە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بە هیچ جەشنێك نابینرێ • لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا تەنیا لە وشەی (شازدەه)دا هەیە (هەرچی «ن»ی وشەی «پانزدەه»ە ڕەسەنە و هی ئەسڵی وشەکەیە) ••• لە زمانی کوردیشدا لەگەڵ ئەوەشدا کە لە هەموو شێوەکاندا نییە و پتر تایبەتە بە ناوچەی سلێمانی ، پەیدابوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم •

ژمارەی دەیان بەم جۆرە ناودەبرێن :

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
١٠ – دە		دە(ه)	دەه
٢٠ – بیست		بیست	
٣٠ – سی		سی	سیه
٤٠ – چل		چل	
٥٠ – پەنجا		پینجی	پێنجە
٦٠ – شەست	شێس	شێست	
٧٠ – حەفتا	جووتا	حەفتە	هەفتێ
٨٠ – هەشتا		هەیشتە	هەشتێ
٩٠ – نەوەد		نۆد	نووت ، نۆت

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارە دەیی یەکانی لە (بیست)ەوە تاکو (پەنجا) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + (سەت) پێکدێت ... هەرچی (سەت)یشە لە ئێرانیدا (ات)ە[37].

بۆ ژمارەی (بیست) فۆرمی جنسی بنێ = (ڤیسەتیی)یش بەکاردێ[38].

ناوی ژمارە دەیی یەکانی لە (شەست)ەوە تا (نەوەد) لە (ناوی ژمارە یەکان) + پاشگری (تی) سازدەبێ، وەک:

خشڤەشتی (شەست)

هەپتاتی (حەفتا)

ئەشتاتی (هەشتا)

نەڤەتی[39] (نەوەد)

لە هەندێ لە زمانە ئێرانییەکاندا ناوی ئەو ژمارانە بەم جۆرەیە:

(٢٧) سەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستایی ، ل ٧٠ .

(٢٨) هەمان سەرچاوە ، ل ٧١ .

(٢٩) هەمان سەرچاوە ، ل ٧١ .

بلووجی	فارسیی نوێ	فارسیی ناوەڕاست
گیست	بیست	٢٠ – ڤیست
سی	سی	٣٠ – سیە
چل	چهل	٤٠ – چیهل
پەنجاه	پنجاه	٥٠ – پەنجاه
ئەشتاد	شصت	٦٠ – شەست
هەفتاد	هفتاد	٧٠ – هەفتات
هەشتاد(٣٢)	هشتاد	٨٠ – هەشتات ، ئەشتات
	نود(٣١)	٩٠ – نەهەڤەت(٣٠)

تێبینی :

١ – وا دیارە وشەی «ڤیست»ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و «بیست»ی کوردی و فارسی دەچنەوە سەر وشەی «ڤیسەتی» ، کە لە ئاویستادا بۆ فۆرمی جنسی هەیە .

٢ – لەوە دەچێ وشەکانی «سی» و «چل»ی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دی شێوەی پەیدابوونیان لە ئاویستاوە دوور بێ .

٣ – وشەکانی «هەپتاتی ، ئەشتاتی»ی ئاویستا کە بە یارمەتیی پاشگر (تی) سازبوون ، وا پێ دەچێ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (ات)ی

(٣٠) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. س. ڕاستورگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، ل ٧٥ .

(٣١) سەرچاوەی ناوبراو ، ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، ل ٦٢ .

(٣٢) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. ي. نورۆزۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٨ .

ێرانی وەرگرێن : «هەفتات ، ئەشتات ـ هەشتات» . لە زمانی فارسی
وێ و زمانی بلووچیدا (ت)ەکە بووە بە (د) ـ «هەفتاد ، هەشتاد» .
لە زمانی کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە و وشەکان بوون بە
«هەفتا ، هەشتا» .

٤ ـ وا دەردەکەوێ «شەست»یش لەسەر هەمان دەستووری
«حەفتا ، هەشتا» پێکهاتبێ و جیاوازی لەوەدا بێ کە لەمەدا (ا)کەش
سواوە . بەڵگەش ئەوەیە ، کە لە زمانی بلووچیدا دەوترێ «شەستاد» .
جێی خۆیەتی ، ئەگەر بۆ پەیدابوونی وشەی «شەست» ، ئەو ڕایەش
بخەینە پێش چاو ، کە دوور نییە لە وشەی «شەش» (یە کەمێ گۆڕانەوە)و
سەتەی ئاوێستا سازبووبێ .

٥ ـ بۆ وشەی «نەوەد ـ نەوەت» پتر وا دێتە پێش چاو ، کە
بەیارمەی «ات»ەی ئێرانی سازبووبێ ، بەڵام دووریش نییە (ی)ەی
پاشگری (تی) ئاوێستا سوابێ و (ت) مابێتەوە . هەرچی بوونی (ت)ە بە
(د) ، یان بە پێچەوانەوە بوونی (د) بە (ت) دیاردەیێکی فۆنەتیکی
بێ دەمەتەقێیە . ئەوەش ، کە ئەم بۆچوونەی دووەم پتەو بکا ، ئەوەیە
لە زمانی فارسی کۆندا دەوترێ «نەفەتی» و ئاشکرا دیارە ، کە پاشگری
(تی) چووەتە سەر وشەی «نەفە» ...[٣٣]

لە زمانی کوردیدا ئەو ژمارانەی لە نێوان (بیست) و (سەد)ان
(جگە لە دەیییەکان) بەو شێوەیەی خوارەوە سازدەبن :

ژمارەی دەیان + و + ژمارەی یەکان

٢١ ـ بیست + و + یەك = بیست و یەك

٢٢ ـ بیست + و + دوو = بیست و دوو

....

---

(٣٣) لە بەعزە دیالێکتی کوردەکانی ئازربایجاندا ژمارە دەیییەکان بەم
شێوەیەش ناودەبرێن :

٢٩ - بیست + و + نۆ = بیست و نۆ

٣١ - سی + و + یەك = سی و یەك

---

٢٠ – دوی دەهـ

٣٠ – سێ دەهـ

. . . .

٩٠ – نەهـ دەهـ

یاخود :

٤٠ – دوی بیست

٦٠ – سێ بیست

. . . . . .

٨٠ – چار بیست

یان :

٥٠ – دوی بیست دەهـ

٧٠ – سێ بیست دەهـ

٩٠ – چار بیست دەهـ

. . . هتد .

(بڕوانە : چ. خ. باکاییف . زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ١٢٩ .

مامۆستا قەناتی کوردۆش دەڵێ : « لە زمانی کوردیدا لە پاڵ ژماردنی دەیی‌دا ، ژماردنی بیستی‌یش هەیە ، کە پێی دەوترێ (ژماردنی ژنانە) . لەم جۆرە ژماردنەدا ، نەك دە ، بەڵکو دوو دەیی دەکرێتە بنەما . بەوێنە (دوو بیست) لە بریتی (چل) ؛ (سێ بیست) لەجیاتی (شەست) . . . » (دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٨٩) .

ئەم جۆرە بەکارهاتنە لە زمانی بلوجیشدا هەیە :

٢٠ – گیست

٤٠ – دۆ گیست

٦٠ – سەی گیست

٧٠ – سەی گیست و دەهـ

٩٠ – چار گیست و دەهـ

١٢٠– هەپت گیست

. . . هتد .

(بڕوانە : ڤ. ئا. فورۆلکۆڤا ، زمانی بلوجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٨) .

٣٢ - سی + و + دوو = سی و دوو

....

٣٩ - سی + و + نۆ = سی و نۆ

٤١ - چل + و + یەك = چل و یەك

....

٤٩ - چل + و + نۆ = چل و نۆ

....

٩١ - نەوەد + و + یەك = نەوەد و یەك

....

٩٩ - نەوەد + و + نۆ = نەوەد و نۆ

ئەمە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بەهەمان چەشنە ، بەوێنە :

٢٤ - بیست + و + چار = بیستوچار

٢٩ - بیست + و + نە(ه) = بیستونە(ه)

ئـەو جـۆرە ژمـارانـە لـە زمـانی ئـاوێستـادا بـەم شێـوەیـەی خوارەوە پێك‌دێ :

پەنجە - چە فیسەتی[٣٤] (بیست و پێنج)

لێرەدا دەبینین ، کوردی لە ئاوێستا جیادەبێتەوە - واتە هـەرچی لـە ئاوێستادایە لە پێشەوە «پەنجە» (پێنج) دێت و ئەوجا «ڤیسەتی» (بیست)

---

(٣٤) سـەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، ل ٧١ .

...م له كورديدا بەپێچەوانەوەیە ـ واتە لە سەرەتادا «بیست» دێت و ئنجا «پێنج»[35].

ئەم دیاردەیە لە زمانی هیندیی نوێ و زمانی عەرەبیدا وەك زمانی ئاوێستایە .. بە نموونە لە هیندی نوێدا دەوترێ :

چار (چوار) + یس (بیست) = چوْبیس

چێْ (شەش) + یس (بیست) = چبیس[36]

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا شێوەی پێکهاتنی ژمارەکانی نێوان (بیست) و (سەد) ، هەروەك زمانی کوردی‌یە :

ژمارەی دەیان + وت + ژمارەی یەکان

٢٢ ـ ڤیست + وت + دۆ = ڤیست وت دۆ[37]

ئەو (وت)ەی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەکان پێکەوە دەبەستێ ، لە زمانە ئێرانی‌یە نوێکاندا لە شێوەی (و) دایە :

زمانی کوردی : بیست و دوو

زمانی فارسیی : بیست ودو

زمانی بلووجی : گیست و دۆ

لە زمانی کوردیدا جیاوازیی وتنی ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لەگەڵ ژمارەکانی (٢١) تا (٩٩) لەوەدایە ، کە کۆمەڵی یەکەم لە پێشدا یەکانیان دەوترێ و بە دوایاندا دەیان ، بەڵام کۆمەڵی دووەم بەپێچەوانەوە لە

---

(٣٥) شایانی باسە ، مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەو جیاوازییەی زمانی ئاوێستا و زمانی کوردیی ئەمڕۆی یادداشت‌کردووە (بڕوانە : سۆکۆلۆف زمانی ئاوێستا ـ وەرگێران و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ـ محەمەد ئەمین هەورامانی ، بەغدا ، ١٩٨٨ ، ل ٢٠٤ ، پەراوێزی ژ ٢) .

(٣٦) سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی ، کوردی ، عەرەبی) ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١١ ـ ١٢ .

(٣٧) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. س. ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، ل ٧٦ .

سەرەتادا دەیان دەوترێ و ئەوجا یەکان ، بەوێنە :

چواردە ٤ و ١٠

بیست و چوار ٢٠ و ٤

ژمارەی «سەد»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا «سەتەم»ە ؛ لە زمانی هیندیی کۆندا «چەتەم»ە ؛ لە زمانی لاتینیدا «سەتتوم»ە ؛ لە زمانی فەرەنسیدا «سەنت»ە ؛ لە زمانی ڕووسیدا «ستتو»یە ؛ لە زمانی هیندیی نوێدا «سو»ە ؛ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا «سەتا»یە ؛ لە زمانی فارسیی نوێدا «صەد»ە ؛ لە زمای بلووجیدا «سەد»ە ...

لە زمانی کوردیدا پێکهاتنی ژمارەی سەدان بەم چەشنەیە :

ژمارەی یەکان + وشەی (سەد)

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
دوو + سەد ــ دووسەد	دو + سەد ــ دوسەد
سێ + سەد ــ سێسەد	سێ + سەد ــ سێسەد
نۆ + سەد ــ نۆسەد	نە(ه) + سەد ــ نەسەد/ نەهسەد

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەی سەدان یان بە شێوەی پێکەوەبەستنی سادە - (دوڤەی سەتەی) ، یان بە شێوەی لێکدانی سادە - (خشڤەش سەتە) پێك دێ . شێوەی پێکهاتنی ژمارەی سەدانی کوردی بەستنی لێکدانی سادەی ئاوێستایییە . هەرچی زمانی فارسیی ناوەڕاستو زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجی ...یشە لەسەر هەمان ڕێگە ڕۆیشتوون ؛

فارسیی ئاوەڕاست : دەڤێ سەت

سێ سەت

فارسیی نوێ : سیصد

بلووجی : دۆسەد

دەربڕینی ژمارەکانی نێوان (١٠٠) و (١٠٠٠)یش بەم چەشنەیە :

سەدان + و + دەیان + و + یەکان

٢٤٥ دووسەد و چل و پێنج

٩٧٠ نۆسەد و حەفتا و شەش

بۆ وشەی «هەزار»ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا وشەی «هەزەهرەم» دەبینین ؛ لە زمانی هیندیی کۆندا «سەهەسرەم» ؛ لە هیندی نوێدا «هزار» ؛ لە فارسیی ئاوەڕاستدا «هەزار» ؛ لە فارسیی نویدا «هزار» ؛ لە بلووجیدا «هەزار ، هەدار» ...

پێکهاتنی ژمارەی هەزارانیش بەم جۆرەیە :

ژمارەی یەکان ، دەیان ، سەدان + وشەی (هەزار)

دوو + هەزار — دووهەزار

هەشت + هەزار — هەشت هەزار

چوارسەد + هەزار — چوارسەد هەزار

ئەمەش لە زۆر زمانی هیند و ئەورووپایی و زمانانی دی گرووپی جیاوازدا بەهەمان چەشنە . بەنموونە :

فارسیی ئاوەڕاست : دۆ هەزار

هیندی نوێ : چار هزار ... هتد .

لە زمانی کوردیدا ژمارەکانی نێوان (١٠٠٠) و (١٠٠٠٠٠٠)یش بەم جۆرە دەردەبڕێن :

هەزاران + و + سەدان + و + دەیان + و + یەکان

١٨٩٤ هەزار و هەشتسەد و نەوەد و چوار

١٢٤٧٣ دوازدەهەزار و چوارسەد و حەفتا و سێ

٥٤٢٢٤٩ پێنجسەد و چل و دوو هەزار و دووسەد و چل و نۆ

٩٩٩٩٩٩ نۆسەد و نەوەد ونۆ هەزار و نۆسەد و نەوەد و نۆ

...هتد.

هەرچی وشەی «ملیۆن»یشە ، لە هەموو ئەو زمانانەدا کە من هەندێکیان لێ‌هەڵدەکرێنم ، هەر «ملیۆن»ە بە کەمێ جیاوازیی دەربڕینەوە .

❊ ❊ ❊

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە دەکرێ ناوی ژمارەکانی زمانی کوردی بەسەر سێ جۆردا دابەش‌بکرێن :

١ ـ سادە .

ژمارەی سادە ئەو ژمارەیەیە ، کە یەك بنەمای هەبێت . وەك :

یەك ـ دوو ـ سێ .... دە ـ بیست ـ سی ـ چل ـ سەد ـ هەزار ...

٢ ـ ناسادە .

ئەمیش دوو جۆرە :

أ) داڕێژراو .

دارێژراویش ئەوەیە لەوشەیێکی سادە و پاشگرێك پێکهاتبێ. وەك :

حەفتا ، هەشتا ....[٣٨]

ب) لێکدراو .

لێکدراو لە دوو بنەما سازدەبێ ، وەك :

یازدە . دوازدە ... چواردە ... نۆزدە .

دووسەد ، چوارسەد ... نۆسەد .[٣٩]

٣ - پێکەوەبەستراو [٤٠].

لە یەك کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك دێت . کە بە یاریدەی (و)ی

---

(٣٨) هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ژمارەی دەیانی (بیست ، سی ، چل ، پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا ، نەوەد)یان بە سادە داناوە (بڕوانە : د. زارێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ١٩٨٥ ، ل ٦٥) . وەك پێشتر لێی دواین ، بەڵگەی مێژوویی وا رادەگەیەنێ « حەفتا ، هەشتا »و «پەنجا ، شەست ؟» ، بە یاریدەی (ـات)ی ئێرانی سازبوون و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە ... وشەی «نەوەد / نەوەت»یش یان بە هاریکاری پاشگری (ـتی) ئاوێستا یان (ـات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە ... هەرچی (بیست ، سی ، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە . شایانی باسە ، مامۆستا صالح حسەین پشدەری وشەکانی (پەنجا ، شەست ، حەفتا ، هەشتا ، نەوەد)ی بە دارێژراو داناوە و (بیست ، سی ، چل)یش بە سادە (بڕوانە : کورتەیەك لە زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٨٥ ، ل ٣٨)

(٣٩) وەك پێشتر لێی دواین ، ئەو (ا)یە چووەتە سەر وشەی «حەفت ، هەشت ...»و کردوونی بە «حەفتا ، هەشتا ..» کورت کراوەی (ات)ی ئێرانییە .

(٤٠) ژمارە لێکدراوەکانیش دوو جۆرن :

=

پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن • وەك :
سەد و چوار ، سەد و بیست و حەوت •••••

ژمارەی سادە بنەما و کەرەسەی ڕۆنانی ژمارەی ناسادە و ژمارەی پێکەوەبەستراوە • ژمارەی ناسادەی (١١) تا (١٩) بە ڕێگای لێکدانی ژمارەی سادەی (١) تا (٩) لەگەڵ (١٠) هێنراوەتە ئەنجام • ژمارەی (دووسەد) تا (نۆسەد)یش لە (دوو سەدی ، دوو جار سەد •••)دوو سازکراوە ••• هەرچی ژمارەی پێکەوەبەستراویشە لە ئەنجامی یەکگرتنی ژمارەی سادە و ناسادەدا دروستدەبێ بەپێی پلە ، وەك (هەزار و سێسەد و چل و شەش) ••••

* * *

٢ ـ ژمارەی پلەیی :

ژمارەی پلەیی بەو وشانە دەوترێ ، کە لە ژماردنندا ڕیزی شتی هاوڕەگەز ڕادەگەیەنن ، وەك (پرسیاری یەکەم ، کتێبی دووەم ، شەوی سێیەم • کوڕی چوارەم •••)

=

١ ـ بەشێکیان گۆڕانی فۆنەتیکییان بەسەردا هاتووە • وەك :
یازدە ، بازدە ، شازدە ، حەڤدە •••
٢ ـ بەشەکەی دییان هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکییان بەسەردا نەهاتووە ، وەك :
دووسەد ، چوارسەد ، نۆسەد

له زمانی ئاوێستادا بۆ ژمارەی پلەیی «یەکەم» ، ئـاوەڵناوی «فـرە ـ تەرە» بەکاردێ ، کە واتای «پێشین ـ (یەکەمی دوان)» دەگەیەنێ •

«فرە ـ تەمە»ش واتای (یەکەمی فرە ، یەکەمی کۆمەڵێکی زۆر)دەدات • ئەمە بە زمانی هیندیی کۆن دەبێتە «پرە ئەمەس»[41] •

له زمانی ئاوێستادا دە ژمارەی سەرەتای پلەیی بە یاریدەی پاشگری جیاواز سازدەبن • بەوێنە :

دڤیتیـه ـ دووەم

تـریتیـه ـ سێیـەم

کـ(تووریە) ـ چوارەم

پـنـکـثـه ـ پێنجـەم

خشتڤـه ـ شـەشـەم

هەپتەثە ـ حـەوتـەم

ئەشتەمە ـ هـەشتەم

نەڤـەمـە ـ نـۆیـەم

دەسـەمـە ـ دەیـەم

بۆ ناوی ژمارەی پلەیی (یازدەیەم) تاکو (نۆزدەیەم) ، نـاوی ژمـارە پنجیەکە بەکاردێنرێ و وەك جۆری ئەدی (ا)دار گەردان دەکرێ• وەك :

یازدە ـ پەنچەدەسە

یازدەیەم ـ پەنچەدەسە[42]

لە زمانی هیندیی کۆندا ژمارە پلەییەکان ئەم شێوانەیان هەیە :

دڤیتیـه ـ دووەم

تـریتیـه ـ سێیـەم

(٤١) سەرچاوەی ناوبراو ، س. ن. سۆکۆلۆڤا ، زمانی ئاوێستا ، ل ٧١ .
(٤٢) هەمان سەرچاوە ، ل ٧٢

تووریە ـ چوارەم

پەنچەمە ـ پێنجەم

خەشتە ـ شەشەم

سەپتەتە ـ حەوتەم

ئەشتەمە ـ هەشتەم

نەئەمە ـ نۆیەم

دەچەمە ـ دەیەم[٤٣]

ئەگەرچی لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا هەندێ ژمارەی پلەیی بە جۆری جیاواز سازدەبن ، بەڵام لە نموونەکاندا ئەوەش بەدی دەکەین ، کە بەشێکی زۆریان بە یارمەتیی نیشانەی (ـ ەمە)ەوە پێکهاتوون ... هەرچی ئەو نیشانەیەی (ـ ەمە)یشە تا دێ پتر پەرە دەستێنێ و زیاتر بەکاردێنرێ . بەوێنە ئەگەر لە زمانی ئاوێستاو زمانی هیندیی کۆندا لە پێکهاتنی ژمارەی (هەشتەم ، نۆیەم ، دەیەم ...)دا بەشداریی کردبێ ، ئەوەتە لە زمانی فارسیی کۆندا بە ئاشکرایی چووەتە سەر ژمارەی (حەوت)یش ... «حەوتەم» لەزمانی ئاوێستادا «هەپتەڤە»یە و لە زمانی هیندیی کۆندا «سەپتەتە»ن ، بەڵام لە زمانی فارسیی کۆندا «هەپتەمە»یە .

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەی پلەیی بە یارمەتیی نیشانەی (ـ وم) سازدەبێ ، وەك :

چەهاروم ـ چوارەم

پەنجوم ـ پێنجەم

شەشوم ـ شەشەم

(٤٣) هەمان سەرچاوە ، ل ٧٢

لە گەڵ ئەمەشدا بۆ ژمارەی (یەکـەم) و (دووەم) و (سێیـەم) • ئـەم زمانەش دەوترێن :

فرەتوم ـ یەکەم

دیت ، دیتیکەر ـ دووەم

سیتیکەر ـ سێیەم[٤٤] •

لە زمانی پشتۆدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانـەی (ـ ەم) بـۆ نێـر و (ـ ەمە) بـۆ مێ پێکدێ • بـەوێنـە :

پێنجەم ـ پێنجەمێکی نێر

پێنجەمە ـ پێنجەمێکی مێ[٤٥]

لە زمانی بلووجیدا بۆسازکردنی ژمارەی پلەیی، نیشانەی (ـ ومی • ـ ەمی) دەخرێتەسەر ژمارەی بنجی • بەوێنە :

چـارومی ـ چـوارەم

هەژدەمی ـ هەژدەیەم

گیستوومی ـ بیستەم[٤٦]

وێڕای ئەوە لە هەندێ حاڵەتی سازکردنی ژمارەی پلەیی‌دا ڕێگەی لە دەستوور لادانیش دەبینرێ • وەك :

پێشی ـ یـەکـەم

دوهمی ، گودی ـ دووەم

سەمی ، سۆهی ـ سێیەم

دەهمی ـ دەیەم[٤٧]

---

(٤٤) سەرچاوەی ناوبـراو ، ف. س. ڕاستۆرگـویڤا ، زمـانی فارسیـی ناوەڕاست ، ل ٧٧ .

(٤٥) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٤٤ .

(٤٦) سەرچاوەی ناوبراو ، ف. ئا فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٩ .

(٤٧) هەمان سەرچاوە ، ل ٣٩ •

لە زمانی کوردیدا ژمارەی پلەیی بەم ڕێگایانەی خوارەوەدا پەیدادەبن :

یەك - بە یاریدەی نیشانەی (- ەم) ، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

دوو + ەم = دووەم

. . . . . .

دە + ەم = دەیەم

تێبینی :

١ - نیشانەی (-ەم)ی زمانی کوردی هەر (- ەمە)ی ئاوێستایەو (ە)ی کۆتایی سواوە .

٢ - شێوەی (- ەم) لەنێو زمانە ئێرانییە نوێکاندا لە زمانی پشتودا دەبینرێ ، کە ئەویش بۆ حالەتی نێرە .

٣ - ئەم نیشانەیە لە زوربەی زۆری دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەکاردێ .

٤ - کاتێ (- ەم) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی ، بەو شێوەیەی خوارەوە خۆی دەنوێنێ :

ا) ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن بێت ، ئەوە (- ەم)ی بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێ ، بێ ئەوەی هیچ زیادی و کەمییەك بێتە گۆڕێ ، وەك :

یەك + ەم = یەکەم

چوار + ەم = چوارەم

بیست + ەم = بیستەم

ب) ئەگەر ژمارە بنجی‌یەکە کۆتایی بە بزوێنی (ا ، ێ ، ۆ ، ە ، ی)بێت ئەوە لە نێوان ژمارە و نیشانەکەدا (ی - y)ی نیمچەبزوێن پەیدادەبێ ، وەك :

سێ + ی + ەم = سێ‌یەم

نۆ + ی + ەم = نۆیەم[48]

دە + ی + ەم = دەیەم

سی + ی +ەم = سی‌یەکەم

پەنجا + ی + ەم = پەنجایەم

ج) کاتێ ژمارەی بنجی کۆتایی بە بزوێنی (وو)دێت ، ئەوە لە نێوان ژمارە و نیشانەکەدا نیمچەبزوێنی (و - w) دێتە کایەوە ؛ هەروەها بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە کەمێك لە باری ئاسایی کورتتر دەوترێت .

دوو + (و - w) + ەم = دووەم

dû+w+em=dûwem

---

(48) کەریمی ئەیووبی و سمیرنۆڤا دەڵێن : لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یارمەتی پاشگر (ڕاستتر نیشانە ـ ئەورەحمان)ی (ـیەم) سازدەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل٥٤) .

بەر لە هەرشت ئەوە ڕوون‌دەکەینەوە ؛ کە وشەی (نۆ) کۆتایی بە بزوێن هاتووە و نیشانەی (ـیەم)یش بە بزوێن دەست‌پێ‌دەکات ...

جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن و ئەیووبی و سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستی‌یەیان وتووە ... وێڕای ئەوە ، ئاشکرا دیارە وشەی (نۆ) کە بزوێنی (ۆ) کۆتایی‌یەتی، وەك ئەو وشانەی بە بزوێنی (ا ، ێ ، ی ، ە) کۆتاییان دێ ، مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم) ...

دوو ـ بە هاریکاری نیشانەی (ـ ەمین) ، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێت ، وەك :

یەك + ەمین = یەکەمین

دوو + ەمین = دووەمین

••••••

دە + ەمین = دەیەمین

تێبینی :

١ ـ بە شێوە دیارە ، کە نیشانەی (ـ ەمین) لە یەکگرتنی نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ین) پێکهاتووە •

٢ ـ نەمانتوانیوە سەردەمی پەیدابوونی نیشانەی (ـ ەمین) دیاری بکەین ، بەلام ئەوەی دەیزانین ، ئەوەیە کە ئەو نیشانەیە لە ئاوێستا و لە فارسیی کۆندا و لە فارسیی ناوەڕاستدا نی یە ••• هەروەها لە بەشێکی زۆری زمانە ئێرانی یە نوێکانیشدا نی یە ، بەلام لە زمانی فارسیی نوێدا (اُمین) هەیە وەك : سومین ، چهارمین ••••[٤٩]

٣ ـ نیشانەی (ـ ەمین)یش ، وەك نیشانەی (ـ ەم) لە زوربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا هەیە •

٤ ـ نیشانەی (ـ ەم) کە دەچێتە سەر ژمارەیێکی بنجی کۆتایی هاتوو بە بزێن یان نەبزوێن چۆن بەدەردەکەوێ ، ژمارەی (ـ ەمین)یش بەهەمان شێوە خۆی دەنوێنێ •

---

(٤٩) سەرچاوەی ناوبراو ، ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٨ .

گەلێ جار ئەوە بەدی دەکرێ ، کە لە نێوان ژمارە بنچی‌یەکە و نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ەمین)دا نەبزوێنی (ە) بەکاردێنرێ ، وەك :

سێ + ە + ەم/ەمین = سێهەم/سێهەمین

دە + ە + ەم/ەمین = دەهەم/دەهەمین

ئەگەر بۆ دەست نیشانکردن و ڕوونکردنەوەی دەمی پەیدابوونی ئەو (ە)ە ، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی زووی کورددا بکەین ، ئەوە ئەو (ە)ە بە هیچ جۆرێك نابینین ... تەنانەت لە ئەدەبیاتی کوردی سەرەتای ئەم سەدەیەشدا بەرچاو ناکەوێ . بۆ نموونە لە ڕۆژنامەی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا سەرنج ڕاگرتن لە ژمارەکان ، ئەو ڕاستی‌یەمان پێ دەسەلمێنێ کە ئەو (ە)یەی ئەمڕۆ هەندێ لە نووسەران دەیخەنە نێوان ژمارە و نیشانەی (ـەم ، ـ ەمین)ی پلەیانەوە ، شتێکە لە لاوە هێنراوەتە ناوانەوە ، لەگشت شوێنێك و تێکڕای وتارەکانی «تێگەیشتنی ڕاستی»دا ، تاکە ژمارەیەك چی‌یە (ە)ی لەگەڵ نەنووسراوە ، بەوێنە بڕوانە : (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د٦٥ – «دومین») ؛ (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د١٥٥ «سیمین») ؛ (ژ۲۱ ، ل۱ ، س۲ ، د۲۰٥ – «چوارمین) ؛ (ژ۲۸ ، ل۳ ، س۳ ، د۲۰٥ «دومین») ؛ (ژ۲۸ ، ل۳ ، س۳ ، د۲۸٥ – «دوم») .

هەروەها نەبینی ئەو (ە)ە لە چاپەمەنی‌یە کوردی‌یەکانی دی ئەو سەردەمەدا ، ڕای دانانی بە شتێکی لە لاوە هێنراو پتەو دەکات . بۆ نموونە بڕوانە : «ڕۆژی کوردستان» (ژ۱ ، ل۲ ، س۱ ، د۲۷٥ – «بیستەمین») .

دەبینین کاتێ نیشانەی (ـ ەم) ، (ـ ەمین) دەچنە سەر هەندێ ژمارە دەربڕینیان کەمێ گرانە ... جا وا پێ دەچێ لە سەرەتادا ئەو (ە)ە بۆ

ئاسان‌کردنی پێکەوەبەستنی ژمارە و نیشانەکە و وتنی ئەو جۆرە ژمارانە سابێتە ناوانەوە و دواتر پەرەی سەندبێ...(٥٠) پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین ، کە لە نێو زمانە ئێرانییە نوێکاندا لە زمانی بلووجیدا ئەو (م)ە دەچێتە سەر چەند ژمارەیەك ، وەك : سۆهمی (سێیەم) دەهمی (دەیەم) ...(٥١)

لە زمانی کوردیدا ئەگەر ژمارەکە پێکەوەبەستراو بوو ، ئەوە نیشانەی (ـ ەم) و (ـ ەمین) دەچنە سەر دوا ژمارە ـ واتە تەنیا دوا ژمارە نیشانەی پلە وەردەگرێ . بۆ نموونە :

سەد و چل و یەك

سەد و چل و یەکەم / سەد و چل و یەکەمین

بەپێی دەستووری زمانی کوردی ئەگەرچی ژمارەی پلەیی بەدوا

---

(٥٠) کەریمی ئەیووبی و ئی . ئا. سمیرنۆڤا دەڵێن : «ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێت (جگە لە نۆ) ؛ کاتێ نیشانەی (ـەم ، ـ ەمین)یان دەخرێتە سەر ، لە نێوان کۆتایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا نەبزوێنی (ه) یان ای ـ (y) بەیدا دەبێ» (دیالێکتی کوردی موکری لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٤) . لەم بارەوە دەڵێین :

١ ـ نەبزوێنی (هـ) لە ڕوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە . ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نییە کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکانە ـ واتە بۆ ئەو ژمارانەشە کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت . بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم) ، بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم) ...

٢ ـ هەرچی نیمچەبزوێنی (ی ـ y)یشە ڕاست نییە بوترێ دەچێتە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ ، چونکە ئەوەتە ژمارەی(دوو) کۆتایی بەبزوێن دێ و ناشێ (ی ـ y)ی بخرێتە سەر ـ واتە ناوترێ (دوویەم) ...

(٥١) سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ. ئا. فورۆلۆڤا ، زمانی بلووجی ، ل ٣٩ .

ناودا دێت(٥٢) و وەك ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەری ناو . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ پێش ناوەکە بخرێ . بەوێنە :

نامەی دووەم (دووەمین) / دووەم (دووەمین) نامە

ساڵی چوارەم (چوارەمین) / چوارەم (چوارەمین) ساڵ(٥٣)

ژمارەی پلەیی ئەگەر بەدوا ناودا هات بە یاریدەی (ـ ی) ئیزافە پێکەوە دەبەسترێن ، بەڵام کە بکەوێتە پێش ناوەکەوە ، هیچ نیشانەیەك بەیدا نابێ – واتە بێ یاریدەی نیشانەی ئیزافە بەدوا یەکتردا دێن .

لەبەر ئەوەی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ئاوەڵناودا هەندێ خاسیەتی وێکچوویان هەیە ، بەشێك لە زاناپان بە جۆرێك لە ئاوەڵناوی دەژمێرن . داقانی ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناودا شتێکی چاولێکەری‌یە .

نێزیکی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ژمارەی بنجی‌دا بووەتە هۆی ئەوەی، هەندێ جار ژمارەی بنجی بە واتای ژمارەی پلەیی بەکاربهێنرێ . بۆ نموونە (پۆلی چوار) لە بریتی (پۆلی چوارەم) ...

سێ - نیشانە (ـ وم)

لە ئەدەبیاتی کلاسیکی کرمانجیی ژووروو و هەندێ بەشە دیالێکتی ئەمڕۆی زمانی کوردیدا ، دەبینین بە یاریدەی نیشانەی (ـ وم) کە دەخرێتە سە ژمارەی بنجی ، ژمارەی پلەیی پێك‌دێ . وەك :

یەکوم ، دووم .... چاروم ...

---

(٥٢) لە زمانی ڕووسیدا بە پێچەوانەی کوردی‌یەوەیە – واتە ژمارەی پلەیی هەمیشە لە پێش ناوەوە دێت .

(٥٣) ئەم پاش و پێشکەوتنە لە زمانی فارسیشدا باوە و لەم بارەیەوە ذو النور دەڵێ : « اصولا تقدیم و تأخیر عددهای ترتیبی (صفت‌های شمارسی ترتیبی) در مقابل معدود جایز است چنانکه : سومین روز ، پنجمین سال ... روز سوم ، سال پنجم ... » (در صرف و نحو و املای فارسی ، ل ٦٨) .

نیشانەی (ـ وم) لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی سەرەکی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی‌یە .

وێڕای ئەو نیشانانە ، لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و بەشە دیالێکتەکانی‌دا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی کەرەستەی دی‌یش بەکاردێنرێ :

١ ـ نیشانەی (ـ انی) ، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی ، وەك :

یەکانی

دوانی

....

چارانی (٥٤)

٢ ـ نیشانەی (ـ ێ) ، کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێ . لە پێکهاتنی ئەم فۆرمەدا هەمیشە جێناوی (یا) بۆ تاکی مێ و (یێ) بۆ تاکی نێر و (یێد/یێت) بۆ کۆ بەکاردێنرێ . وەك :

یا یێکێ

یێ یێکێ

یا سێیێ

یێ سێیێ

---

(٥٤) بڕوانە :

أ ـ ق. کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٠ ـ ١٤١ .

ب ـ ڕ. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٦ .

یێد / یێت سێیێ[٥٥]

٣ - ژمارەی پلەیی لە ژمارەی بنجیی (دوو)ەوە و بەرەو ژوور بە یاریدەی نیشانەی کۆی دۆخی تیان (ـان) یاخود (ـ ا) سازدەکرێ . لەم بارەدا بەپێی ئەرك ، لە پێشی ژمارەکەوە جێناوی (یـا) یاخود (ا) ؛ (یێ) یاخود (ێ) بۆ تاك دادەنرێ و بۆ کۆش (یێد/ێد) یاخود (یێن/ێن) . جێناوەکە جنسی ژمارە پلەیی‌یەکە دیاری‌دەکا . وەك :

یا چاران یا دەهان	بۆ تاکی مێ
یێ چاران یێ دەهان	بۆ تاکی نێر
یێد چاران یێن بیستان	کۆ - نێر و مێ[٥٦]

٤ - ژمارەی بنجی کە دەوری ناوی دیارخەر دەبینێت و نیشانەی (ـ ان) یان (ـا)ی کۆی دەچێتە سەر، وەك ژمارەی پلەیی خۆی دەنوێنێ .

---

(٥٥) بڕوانە : د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق . کتێبی «وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاست» ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٢٤٥ .

ق. کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨، ل ٩٠ .

(٥٦) هەمان سەرچاوە ، ل ٩٠ .

بۆ نموونە :

سالا بیستا (ن)

رۆژا دەها (ن)[٥٧]

ە ـ لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا نیشانەی (ـ ۆم) : (ـ ۆمی)یش دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی[٥٨] .

(ـ ۆم) لە (ـ وم)ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێوە نزیکە . هەرچی (ـ ۆمی)یشە لە (ـ ومی) زمانی بلووجی دەچێت .

لە زمانی کوردیدا وێڕای ڕێگەی وشەسازی ـ واتە ئەو ڕێگەیەی کە نیشانە سەرەکییەکان و ئەوانی دی دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی ـ هەروەها ڕێگەی ڕستەسازی و وەرگرتنیش هەیە . بەوێنە :

کاتێ ژمارەی بنجی وەك دیارخراو خۆی دەنوێنێ و نیشانەی (ـ ی)ی ئیزافە وەردەگرێ ، وەك ژمارەی پلەیی لێ‌دێ . ئەم شێوە پێکهاتنە بە زۆری لەگەڵ ناوی مانگەکاندا دێت ، وەك :

یەکی ئایار

شەشی ئەیلوول

چواردەی گەلاوێژ

---

(٥٧) هەمان سەرچاوە ، ل ٩٠ .

(٥٨) مامۆستا چەرکەزی بەکو (ـوۆم) و (ـوۆمی)و (ـیۆم)یشی لەگەڵ (ـۆم)و (ـۆمی) داناوە (بڕوانە : زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل١٣٤ـ١٣٥) ، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (ـوۆم)و (ـوۆمی) نیمچەبزوێنە و پێویست هێناویەتی‌یە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نی‌یە ـ واتە نیشانەکان (ـۆم)و (ـۆمی)ن ، نەك (ـوۆم)و (ـوۆمی) ... هەرچی (ـیۆم)یشە دیسان هەر (ـۆم)ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدابووە .

نوردەی حوزەیران

بیستی مانگ

ئەم حاڵەتە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بە هەمان شێوە دەبینرێ . ئەوەندە هەیە (ـ ی)ی ئیزافە لەوێدا دەبێ بە (ـ ێ) . وەك :

یەکێ گولانێ[59]

نموونەی وەرگرتنیش ئەوەیە کە ژمارەی (یەك) جگە لە فۆرمی (یەکەم) و (یەکەمین) ... هەروەها فۆرمی (ئەوەڵ ، هەوەڵ) و (هەوەڵین)یشی هەیە ، کە لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە[60]

* * *

٣ ـ ژمارەی کەرتی :

ژمارەی کەرتی ئەندازەی کەرت ڕادەگەیەنێ ـ واتە چەندێتی ئەم یان ئەو بەشی دانەکە نیشان دەدا و دەردەخا ، وەك (سێیەك ، چواریەك ...)[61] . لە پێکهاتنی ژمارەی کەرتیدا ناوی پارچەکانی لە واتای پلە بێبەرن .

---

(٥٩) شایانی باسە : مامۆستا قەناتی کوردۆ لەم کێشەیە دواوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ـ بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژوورو و کرمانجیی خواروو ـ ل ٨٩) .

(٦٠) هەندێ لە نووسەران ئەوەیان یادداشتکردووە ، بڕوانە :
أ ـ قەناتی کوردۆ ، هەمان سەرچاوە ، ل ٨٩
ب ـ کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٦٥ .

(٦١) لە زمانی ڕووسیدا پێکهاتنی ئەم جۆرە ژمارانە بەپێچەوانەوەیە ـ واتە (یەك) لەپێش (سێ)و (چوار)ەکەوە دێت .
لە زمانی هیندیی نوێدا هەروەك کوردییە ، واتە (یەك) لە دوای (سێ) و (چوار)ەکەوە دێت . بەوێنە بڕوانە (تینوا حصە ، چوتھا حصە ...) (بڕوانە : سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت ـ هیندی ، کوردی ، عەرەبی ـ بەشی ،یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١٩ .

لەزمانی کوردیدا ژمارەی کەرتی (سێیەك ، چواریەك ...) ، کە جۆری هەرە دیار و باون ، وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارەی بنجی پێکهاتوون : (سێ + یەك ؛ چوار + یەك ...) . لە دیالێکتی ژووروودا بە هەمان شێوە دەوترێ : (سێیەك ؛ چاریەك ...)(٦٢) . وێنەی ئەم پێکهاتنە لە زمانە ئێرانییەکانی دیشدا بە هەمان جۆر بەرچاو دەکەوێ . بەوێنە لە زمانی فارسیی نوێدا دەوترێ : «چهاریك ، سەیك ...»(٦٣) و بە زمانی بلووجیش «سەیەك ..»(٦٤) ..هتد .

ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنها لەو ژمارانەدا ڕەنگدەداتەوە . کە ژمارەی دووەمیان (یەك)بێت ... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت ؛ ئەوە ژمارە کەرتییەکە وەك وشەیێکی لێکدراو بەدی نایە(٦٥) ، بەڵکو لە شێوەی دەستەواژەیەکدا دەردەکەوێ ، کە دەشێ دەربڕینی وەسفی پێ بوترێ . بۆ سازبوونی ئەمەش لە زمانی کوردیدا چەند حاڵەتێك بەرچاو دەکەوێ :

بە یارمەتیی پێشبەندی (لە) . ئەمیش بە دوو چەشن دەبینرێ :

آ) پێشبەندی (لە) لە سەرەتای دەستەواژەکەوە دێت ، بە واتایێکی دی لە پێش ژمارەی یەکەمەوە دەبێ . ژمارە گەورەکە لە پێشدا دێت و بە دوایدا

---

(٦٢) جگرخوین . ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٣٤

(٦٣) ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٦٩ .

(٦٤) ف. ئا. فوروٚلوٚڤا ، زمانی بلووجی ، موٚسکوٚ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٩ .

(٦٥) شایانی باسە . مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ٧٦) .

ژماره بچووکەکە - واتە ژمارە گەورەکە دەبێتە یەکەم و بچووکەکەش دووەم . وەك :

لە دە پێنج

لە سەد دە

لە هەزار دوو

.....هتد .

زۆر جار لەم پێکهاتەدا دوو دیاردە سەرهەڵدەدەن :

یەك :

ژمارەی یەکەم نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێ . وەك :

لە دەیان پێنج

لە سەدان دە

لە هەزاران دوو

دوو -

لە تەواوکردنی پێشبەندی (لە) پاشبەندی (دا) دەچێتە سەر کۆتایی ژمارەی یەکەم و لەشێوەی کورتکراوەدا، واتە وەك (ا) بەدەردەکەوێ.وەك:

لە دەدا (دەیا) پێنج

لە سەددا (سەدا) چل

لە هەزاردا (هەزارا) دوو

ئەم دوو دارشتنە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەهەمان شێوە دەبینرێ ، تەنیا ئەوەندە هەیە (ژ) لەبرتی (لە) بەکاردێترێ و ژمارەی یەکەم هەمیشە نیشانەی کۆی (ان) یان (ا) وەردەگرێ . وەك :

ژ پێنجـان سێ
ژ دەهـان چار[٦٦]

لەم پێکهاتەدا گەلێ جار لە دیالێکتی خواروودا وشەی (بەش کەرت ...) و لە دیالێکتی ژووروودا وشەی (پار ؛ سەلەف ...) بەشداری دەکەن[٦٧] . وەك :

لە شەش بەش سێ بەش
لە دە کەرت چوار کەرت
ژ چـار پارا سێ پـار
ژ حەفتا سێ پار / ژ حەفت پارا سێ[٦٨]
ژ سەدان نەه سەلەف
دەه سەلەف ژ سەد[٦٩]
...هتـد .

---

(٦٦) مامۆستا قەناتی کوردۆ لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی - بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو - ل ٩٤)دا باسی ئەو تایبەتێتی‌یەی کردووە .

(٦٧) نموونەی لەو جۆرە وشە بەشداری‌کەرانە لە زمانی پشتۆدا وشەی (بەرخە) (بڕوانە : ن. ئا. دفۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، موسکو، ١٩٦٠، ل ٤٤) و لە زمانی بلووجی‌دا وشەی (بەهر ، بەهەر)ن (بڕوانە : ڤ. ئا. فورەلکۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٤٠)

(٦٨) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، ل ١٣٦ .

(٦٩) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٣ .

ب) لە سەرەتادا ژمارە بچووکەکە و لە ناوەڕاستدا پێشبەندی (لە)و
ە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە . وەك :

پێنج لە سەد

سەد لە هەزار

هەندێ جار لەم پێکهاتنەدا ئەو دیاردەیەش سەرهەڵدەدا ، کە دوا ژمارە ، بەواتایێکی دی ژمارە گەورەکە نیشانەی (- ان)ی کۆ وەردەگرێ

یەك لە چلان

٢ - بە هاریکاریی وشەی (لەسەر) ، کە دەکەوێتە نێوان هەردوو ژمارەکەوە . هەرچی ژمارەکانیشە ، بچووکەکەیان لە سەرەتاوە دێت و لە کۆتاییدا ژمارە گەورەکە . وەك :

دوو لەسەر پێنج

چوار لەسەر هەشت

پێنج لەسەر بیست(٧٠)

تێبینی :

ئەم چەشنە دەربڕینەو دەربڕینی جۆری (ب)ی خاڵی یەکەم پتر لە ...کاریدا باوە . بەوێنە :

---

(٧٠) لە بەشە دیالێکی ئەترووش و بامەڕنیدا ئەم جۆرە دەربڕینە ڕێگەی سەرەکیی پەیدابوونی ژمارەی کەرتییە ، وەك :

سێ لسەر چارا

چار لسەر حەفتا

(بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، ل ٣٢٥) .

که دەوترێ (پێنج لە سەد) مەبەست (٥٪)ە ·
کە دەوترێ (سەد لە هەزار) مەبەست (١٠٠٪)ە
· · · · · ·
کە دەوترێ (دوو لەسەر پێنج) مەبەست (٢/٥)ە ·
کە دەوترێ (چوار لەسەر هەشت) مەبەست (٤/٨)ە
· · · · · ·

٣ ـ بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی) ، کە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ[٧١] · لەم بارەدا لە سەرەتادا وشە گەورەکە دێ و ئەوجا بە دوایدا وشە بچووکەکە · وەك :

سەدی هەشت
سەدی چوار

٤ ـ لە هەندێ بەشە دیالێکتی موکری[٧٢] و بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستان[٧٣] و هەندێ ناوچەی دی‌دا ژمارە گەورەکە بەدوا ژمارەبچووکەکەدا دێ‌و نیشانەی (ـ مم)ی پلەش وەردەگرێ· وەك :

لە بەشە دیالێکتی موکری‌دا :
پێنج هەشتەم ـ واتە (پێنج لە هەشت)
سێ سەدەم ـ واتە (سێ لە سەد)

لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا :

---

(٧١) د. زارێ یووسف ئەو دەستوورەی باس‌کردووە (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، ل ٦٧) ·

(٧٢) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، کەریمی ئەیووبی و ئی ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، ل ٥٥ ·

(٧٣) بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، ل ١٣٦ ·

سێ چارۆمی - واته (سێ له چوار)

چار پێنجۆمی[٧٤] - واته (چوار له پێنج)

٥ - له بەشی زۆری دیالێکتی ژووروودا (- انی) دەچێتە سەر ژمارە گەورەکە و ژمارە گەورەکەش بە دوا ژمارە بچووکەکەدا دێت و ژمارەی کەرتی سازدەبێ ، وەك :

پێنج بیستانی

یەك چارانی[٧٥]

و هەندێ ڕێگەی دی ...

وشەی (چارەك) و (نیو)یش ، کە ژمارەی کەرتین ، واتای چەندێتییان تێدایە . (چارەك) - (چواریەك)ی شتێکە و تەنانەت پێکهاتنەکەشی دیارە بریتییە لە (چوار - چار) + (یَك - ەك) ... (نیو)یش لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنێ . ئەم وشانە لە هەندێ شێوە کوردیدا

---

(٧٤) لە زمانی پشتۆدا هەمان شێوە پێکهاتن دەبینرێ ، بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ن. ئا. دڤۆریانکۆف ، زمانی پشتۆ ، ل ٤٤) .

(٧٥) بڕوانە :

أ - سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو) ، ل ٩٤ .

ب - سەرچاوەی ناوبراو ، قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانی کوردی مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٤٣ .

ج - سەرچاوەی ناوبراو ، چەرکەزی بەکۆ ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت ، ل ١٣٦ .

(چارەگـ) ؛ (نیم ؛ نیڤـ)ن . (نیـو)و (نیم)یش فـۆرمی (نیـوە)[٧٦] و (نیمە)شیان هەیە[٧٧] .

* * *

ژمارەی دابـەش ؟

لە هەردوو دیالێکتی سـەرەکیی کـوردیـدا ژمـارەی دابـەش بـە دووپات‌کردنەوەی ژمارەی بنجی پێك‌دێ

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
یەك‌یەك	یەك‌یەك
دوودوو	دودو ، دۆدۆ

(٧٦) مامۆستا تۆفیق وەهبی وشەی «نیو»ی بە ژمارەی بنجی داناوە و وشەی «نیوە»یش بە ژمارەی کەرتی (دەستووری زمانی کوردی ، ل ٧٧) . وەك ئاشكرایە « نیو »و « نیوە » هەردووكیان لە دوو بەش بەشێـك ڕادەگەیەنن . بۆ نموونە چـۆن دەشێ بوترێ «منداڵەكـە نیو سێـوی خوارد » ، بەهەمان چەشن دەلوێ بوترێ «منداڵەكە نیوەی سێوەكەی خوارد». یاخود «قوتابی‌یەكە نیو دەفتەری پڕكردەوە » / «قوتابی‌یەكە نیوەی دەفتەرەكەی پڕ كردەوە»...جا مەسەلە ئەوە نی‌یە «نیو» ژمارەی بنجی بێت و «نیوە»یش كەرتی ، بەڵكو مەسـەلە ئەوەیە «نیو» شتـی (مطلق ، تجرید) ڕادەگەیەنی و «نیوە»یش «مجسمە ؛ محدود»ە ...

(٧٧) وشـەی (نیو ، نیم) لـە ئێریەن ڤاجدا «نەیمە»یە و لە هیندیی كۆنـدا (نێمە)و لەفارسیی ناوەڕاستدا(نێم، نێمەك)ە...(بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاج ، بەغدا ، ١٩٨٧ ، ل١٨٣). لەزمانی پشتۆدا (نیم ، نیمە)یە (بڕوانە : ن. ئا. دڤۆریانكۆڤ ، زمانی پشتـۆ ، ل ٤٤) ؛ لـە زمانی بلووجیدا (نێم)ە (بڕوانە : ف. ئا. فورۆگۆڤا، زمانی بلووجی ل ٤٠) ...

سێ‌سێ سێ‌سێ

چوارچوار چوارچوار

... هتد .

شێوەی (یەکەیەکە ، دوان‌دوان ، سیان‌سیان)یش بەکاردێ . وێڕای ئەوە ، ئەوەش دەبینرێ ، کە لە دووپات‌کردنەوەی ژمارە بنچیەکەدا پێشبەندی (بە) لە ناوەڕاستدا پەیدادەبێ . وەك :

یەك‌بەیەك

دووبەدوو

سێ‌بەسێ

چواربەچوار

... هتد .

هەرچی ئەو پێشبەندەشە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (بـ bi)دایە ، وەك :

یەك‌بیەك

دوبدو

سێ‌بسێ

چاربچار

ئەو پێشبەندە لە هەندێ بەشە دیالێکتی هەردوو دیالێکتدا لە شێوەی (وە)دا دەبینرێ . وەك :

یەك‌وەیەك یەك‌وەیەك

دووەدوو دووەدو

سێ‌وەسێ سێ‌وەسێ

چوارەچوار چارەچار

••• هتد •

تێکڕای ئەو نووسەرانەی باسی ئەم کێشەیەیان کردووە ، نەك هەر بە چەند دێڕێك کورتاییان بە لێدوانەکەیان هێناوە و هەڵەی گەورەیان کردووە ، بەڵکو مەبەستیشیان نەپێکاوە :

١ - بەڵێ (یەکیەك ، دوودوو ، سێسێ ، چوارچوار •••) لە دووپات کردنەوەی ژمارەی بنجی پێکدێن ، بەڵام پێویستە بزانین ، دەشێ ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا دابنێین یان نا •••

(یەك ، دوو ، سێ ، چوار •••) ژمارەن و دەوترێ (یەك پیاو هات ، دوو کوڕ هاتن •••) • لێرەدا ئاشکرا دیارە ، کە (یەك ، دوو ••) ژمارەی (پیاو ، کوڕ•••) نیشان دەدەن - واتە چەندێتی ناو دیاری دەکەن ، بەڵام کە دەوترێ (پیاوەکان یەیەك هاتن ، کوڕەکان دوودوو هاتن •••) ، ئەوە (یەکیەك ، دوودوو •••) بەدوا یەکتر هاتنی کردارەکە (هاتن) نیشان دەدەن • کەواتە کە وەسفی چۆنێتی (هاتن)ەکە بکەن و وەسفی (پیاو ، کوڕ •••) نەکەن ، ئەوە دەبنە ئاوەلکردار • بەو پێیە (یەکیەك ، دوودوو•••) ژمارە نین و (ئاوەلکرداری تەرتیبی)ین •

٢ - چ لە ڕووی ڕاگەیاندنی واتاو چ لە بواری بەکارهێنانەوە جیاوازی لە نێوان ئەو دوو جۆرە پێکهاتنەدا هەیە • بەوێنە ئەگەر بڵێین :

(دوودوو دانیشتبووین) ، ئەوە ناشێ تەنیا دوو کەس بین ، بەڵکو دەبێ چەندین کەس بین و هەر دوانمان پێکەوە دانیشتبین • بەڵام کە دەڵێین (دووبەدوو دانیشتبووین) ، بەپێچەوانەوە دەبێ تەنیا دوو کەس بین پێکەوە دانیشتبین و ناکرێ مەبەستی کەسانی زۆر بگرێتە خۆ ••ئەمەو گەلێ جیاوازیی دی هەیە ، کە لێرەدا بە پێویستی نازانین بە درێژی لێی بدوێین •

جگە لە دووپات کردنەوەی بێ یارىدە ، چەشنە دووپاتکردنەوەیێکی دی‌یش هەیە ، کە بە یارىدەی ئاوبەند سازدەبێ ، وەك :

أ - بە یارىدەی ئاوبەندی (او) • وەك :

یەکاویەك •••

ب - بە یارىدەی ئاوبەندی (بە) • وەك :

هەزاربەهەزار ••••هتد •••

ئەو جۆرە وشانەس - (یەکاویەك ••• هەزاربەهەزار •••) ، کە بە یارىدەی ئاوبەند سازدەبن ، دەبنە ئاوەڵناو •

لە ڕاستیدا ژمارەی بنجی چ بە دووپاتبوونەوە ، چ بە وەرگرتنی پاشگر ، چ بە یەکگرتنی لەگەڵ وشەی بەشە ئاخاوتنی دی‌دا •• توانایەکی باشی هەیە لە ڕۆنانی وشەی نوێدا •

پێشتر لە دووپاتبوونەوەی ژمارەی بنجی دواین ، ئێستاش با لەگەڵ مۆرفیمەکانی دی‌دا تەماشای بکەین :

★ لەگەڵ پاشگردا :

حەوتە ، چلە ، سەدە •••

دوانە ، سیانە •••

یەکەتی / یەکێتی •••

تێبینی :

١ - وا دەردەکەوی (ە) چالاکترین پاشگر بێ،کە لەگەڵ ژمارەدابێت •

٢ - هەرچی (انە)یە ، دیسان هەر (ە)یە و چووەتە سەر ڕیزەی (دوان ، سیان •••) •

٣ - پاشگری (ەتی /ێتی)یش تازەیە •

ذ ـ پاشگری (ە) و (ەتی / یتی) . کە دەچنە سەر ژمارە دەیکەن بەناو .

★ لەگەڵ مۆرفیمی ڕیشەییدا :

أ ـ لەگەڵ ناودا .

واتە : ژمارە پێز ناو .

یەکدڵ

یەکدەست

یەکماڵ

یەکقسە

یەکشەممە

یەکدەنگ

یەکڕوو

یەکچاو

یەکباڵ

....

دوودڵ

دووڕوو

دووقات

دووقەد

دووخەت

....

سێسووچ

سێگۆشە

سێچوکلە

سێ‌پێ

....

چوارپێ

چوارچاو

چوارگۆشە

چوارقوڕنە

....

پێنج‌تیر

....

چل‌چرا

....

شەست‌پەڕ

....

هەزارپێ

.....هتد .

تێبینی :

زۆر جار لە دوا ناوەکەوە هەندێ مۆرفیمی دیش دێ ، وەك :

١ ـ پاشگر :

أ ـ پاشگری (ـ ە) :

یەك‌شەوە

دووڕۆژە

سێ‌ڕۆژە

چوارچێوە

چوارشانە

چـوارنـالـە

... هتـد .

ب ـ پاشگری (ـ ەكی)

دووبەرەكی

چـوارخشتـەكی

... هتد .

ج ـ پاشگری (ـ انە = ان + ە)

سێ ڕۆژانە

... هتـد .

٢ ـ لەگەڵ ئاوەڵناوی ئادیاردا :

یـەكتـر

یەكدی

... هـتـد .

٣ ـ لەگەڵ ئاوەڵكرداردا :

دوولا

چـوارلا

... هتد .

٤ ـ لەگەڵ چاوگدا :

یەك كەوتن

یەك گرتن

یەك بوون

... هتـد .

* * *

ژمارەی چەندێتی نادیار ؟

لە هەندێ لێکۆڵینەوەی زمانە ئەوروپاییەکاندا ، ئەوە بەرچاو دەکەوێ ، کە هەندێ وشەی وەك : زۆر ، فرە ، گەلێك ، کەم ، هەندێ ، چەند... بە جۆرێك لەژمارە دانراون و لەژێر سەرباسی «ژمارەی چەندێتی نادیار»دا لێیان کۆڵراوەتەوە (٧٨).

بە ڕای من ڕاست نی یە ئەو جۆرە وشانە بە ژمارە دابنرێن ، چونکە ئەو گرووپە وشە کەمەی بە «ژمارەی چەندێتی نادیار»دانراوە ، لە باری واتاوە ناتوانێ چەندێتی ژمارە نیشان بدا ... نادیاریی ئەم گرووپە وشەیە (زۆر ... فرە ... هەندێ ...) لەو گرووپە وشەیە (یەك ، دوو ...دە ...) جیادەکاتەوە ، کە بەتەواوی سەرژمێریی ناوێك دەخاتە ڕوو . بۆ نموونە کە دەوترێ «پێنج کرێکار»، ئەوە ژمارەی کرێکاران (پێنج)ن و نە چوارن و نە شەش ـ واتە بەتەواوی ژمارەیان دیاری کراوە . بەڵام . ئەگەر بوترێ «هەندێ کرێکار» ، ئەوە نەك ژمارەیان نەزانراوە ، بەڵکو دەشێ (دە) کەس بن و دووریش نی یە (سەد) .

وشەی چەندێتی نادیاری (زۆر ، کەم...) لە بەکارهێنانیاندا خاسیەتو تایبەتێتی و قاڵبی وایان لێ دروست دەبێ ، کە ژمارەی بنجی نی یەتی . جیاوازیی وشەکانی (زۆر ، کەم ...) لەگەڵ ژمارەی (یەك ، دوو ...)دا ، لەوەدایە کە دەتوانن وەك دیارخەری چەندێتی لەگەڵ

---

(٧٨) بڕوانە :

ا ـ ف. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ ، ل ٢٢٧ ـ ٣٢٨ .

ب ـ ن. س. ڤالگینا ، د. ن. ڕۆزێنتال ، م. ئی. فۆمینا ، ڤ. ڤ. تسابکێڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم مۆسکۆ ، ١٩٧١ ، ل ٢٢٥ ـ ٢٢٦ .

... و گەلێکی دی .

ناوی واتای ڕۆنراودا بێن . بۆ نموونە (زۆر پیاوەتی ؛ زۆر دۆستایەتی ؛ زۆر جوانی...) ، یاخود لەگەڵ ئاوەڵناودا بێن : (کەم جوان ؛ زۆربەرز) . دەتوانن پلەی ئاوەڵناو دیاری بکەن (زۆر گەورە ، کەم ڕووناك ...) . هەرچی ژمارەی بنجی یە لەو حاڵەتانەدا ، کە باسمان کردن بەکارناهێنرێ . وشەی (زۆر ، کەم ...) خاوەنی پلەی بەراورد (زۆرتر ، کەمتر ...)و پلەی باڵا (زۆرترین ، کەمترین ...)ن .

لە ڕووی تایبەتێتی واتا و دەستووری زمانەوە ئەو وشە چەندێتی یە نادیارانە بە زۆری وەك ئاوەڵکردار بەکاردێن .

وشەی چەندێتی نادیاری (چەند ، ئەوەندە ، هەندێ ...) ئەگەرچی لە ڕووی پێوەندی یانەوە لەگەڵ ناودا لە ژمارەوە نزیك دەبنەوە ، بەوێنە (پێنج پرسیار ــ هەندێ پرسیار) و ئیشارەت بۆ ژمارە دەکەن ؛ بەڵام ژمارە دەرناخەن . جا بۆیە ڕاستتر وایە لە ڕیزی جێناوی نادیار و جێناوی پرسیار دابنرێن ...

ڈاوہ لکردار

-١-

کورتە هەڵسەنگاندنێکی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی «ئاوەڵکردار» دا کراون

لە کتێبی «مختصر صرف و نحوی کوردی»ی مامۆستا سەعید صدقی کابانیدا ، (ئاوەڵکردار)یش وەك (ژمارە) لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کراوەو بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناو دانراوە[1]. وێڕای ئەوەش ، سەرپاکی ئەو باسەی لەو بەرهەمەدا پێوەندیی بەو کێشەیەوە هەیە ، بریتییە لە چەند دێڕێك لەبارەی (ناوی کات)و (ناوی شوێن)ەوە ، کە تێیدا وتراوە :

«ئیسم دوو قیسمە : ١ - ئیسمی زەمان ، ٢ - ئیسمی مەکان .

ئیسمی زەمان - ئیسمێکە مەعنای زەمانی تێدا بێ ، یەعنی دەلالەت لە زەمان بکا . وەکو : ئەمڕۆ ، ڕۆژ ، سەعات ، دەقیقە ، دوێنێ ، پێرێ ، وەقت ، مانگ ، ساڵ ، پار ، پێرار ...

ئیسمی مەکان - ئیسمێکە دەلالەت لە مەکان بکا . وەکو :
سەر ، ژێر ، پێش ، پشت ، تەنیشت ، دوور ، نزیك ، ئێرە ، ئەوێ ، لا ، ناو ...» (ل٢٤) .

---

(١) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ ل٢٤

باسی ئاوەلکردار لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی»ی مامۆستا تۆفیق وەهبی‌دا[٢] بریتی‌یە لە پێناسەیەك و چەند نموونەیەك ، کە تێیدا وتراوە :

«زەرف کەلیمەیەکە کە بۆ تەواوکردنی مەعنای فیعلێ یان سفەتێ یان زەرفێکی‌تر بەکەلك ئەهێنرێ . سفەتێ چۆن مەعنای ناوێ تەواو ئەکا ، ئەمیش هی سیفەت و فیعل و زەرف تەواو ئەکا ، وەکو :

ئەو زۆر ئەنوێ

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، فیعلی (ئەنوێ) تەواو ئەکا .

بەفرێکی زۆر ئەستوور باری

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، سفەتی (ئەستوور) تەواو ئەکا .

ئەو زۆر خێرا ڕۆیی

لێرەدا (زۆر) زەرفە ، زەرفی (خێرا) تەواو ئەکا» (ل ١٧ - ١٨) .

شایانی باسە ، مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا ئاوەلکرداری بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە و بە شێوەیەکی سەرکەوتوو لێی کۆڵیوەتەوە[٣] و لە چوار لایەنی گرنگی دواوە :

١ - پێناسەی ئاوەلکردار (ل١٨٦)

٢ - ئەرکی ئاوەلکردار لە ڕستەدا (ل١٨٦)

٣ - جۆرەکانی ئاوەلکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە (ل١٨٦ - ١٨٧)

٤ - جۆرەکانی ئاوەلکردار لە ڕووی واتاوە (ل ١٨٧ - ١٩٢)

---

(٢) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ١٨ - ١٧ .

(٣) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٨٦ - ١٩٢

ئەگەرچی دەربارەی ئەو پێناسەیەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین بۆ ئاوەڵکرداری داناوە، هەندێ سەرنج و تێبینیمان هەیە و باسی دیاری کردنی ئەرکەکانی ئاوەڵکرداریش لە کەم و کورتی بەدوور نییە ... بەڵام ئەوانە جێدێڵین و چەند ناتەواوی یەکی بەشی سێیەم و چوارەم دەخەینە پێش چاو :

لە کتێبی «ڕێزمانی کوردی»دا باسی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو کەلێنی بنەڕەتیی تێدایە :

١ ـ هەندێ ئاوەڵکرداری ناسادە لە ڕیزی سادەکان دانراون .

٢ ـ بە هیچ چەشنێك باسی ئاوەڵکرداری داڕێژراو نەکراوە .

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە ڕووی واتاوە شەش جۆر ئاوەڵکرداری دیاری کردووە :

١ ـ ئاوەڵکرداری کات ـ ئەو (ئاوەڵکاری تاقی)ی پێوتووە (ل١٨٧ ـ ١٨٨) ،

٢ ـ ئاوەڵکرداری شوێن ـ ئەو (ئاوەڵکاری شوێنی)ی پێوتووە (ل١٨٨) .

٣ ـ ئاوەڵکرداری چەندێتی ـ ئەو (ئاوەڵکاری چەندی)ی پێوتووە (ل١٨٩)

٤ ـ ئاوەڵکرداری چۆنێتی ـ ئەو (ئاوەڵکاری ئاوەڵناوی)ی پێوتووە (ل١٨٩ ـ ١٩٠)

٥ ـ ئاوەڵکرداری نەفی ـ ئەو (ئاوەڵکاری نەفی)ی پێوتووە (ل١٩٠ ١٩١)

٦ ـ ئاوەڵکرداری وەرام ـ ئەو (ئاوەڵکاری وەرامی)ی پێوتووە (ل١٩١ ـ ١٩٢)

ناتەواوی و کەموکورتیی ئەم باسە سێ چەشنە :

١ ـ زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لە قەڵەم دراون .

بەوێنە لەژێر باسی ئاوەڵکرداری کاتدا وشەکانی (بەهار ... زستان ...شەو .. ڕۆژ .. ساڵ .. سەدە) ڕیزکراون . ئاشکرایە ، ئەو جۆرە وشانە ناوی کاتن ... یاخود (نا ، نە ...) ، کە (ئامرازی نەفی)ین بە ئاوەڵکرداری نەفی دانراون ... و گەلێکی دی .

٢ ـ هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە . کەچی سەر بە جۆرێکی دین .

بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت ... پاشەوپاش ...) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون ، بەڵام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنێتین .. یاخود (هەمیشە ...) کە ئاوەڵکرداری کاتە لەتەك ئاوەڵکرداری چەندێتیدا دانراوە ... و هەندێکی دی .

٣ ـ چەند جۆرێکی گرنگ لە ئاوەڵکردار یادداشت نەکراوە ، وەك (ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون ؛ ئاوەڵکرداری تەئکیدی؛ ئاوەڵکرداری هۆو مەبەست؛ ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە)، کەچی دوو جۆری (ئاوەڵکرداری نەفی) و (ئاوەڵکرداری وەرامی) جیاکراونەتەوە... بەڵێ لە زمانی کوردیدا جۆرە ئاوەڵکردارێك بە نێوی (ئاوەڵکرداری نەفی)یەوە هەیە و وشە و دەستەواژەی وەك (هەرگیز ، هەرگیزاوهەرگیز ، بە هیچ جۆرێ ...) دەگرێتە خۆ ، بەڵام نەك ئەو ئامرازی نەفییانەی مامۆستا نووری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری نەفی دانانون ... هەرچی وشەو و دەستەواژەی (بەڵێ ، ئا ، ئەرێ ، نەخێر ، خراپە ، جوانە ، دروستە ، باشە ، ڕاستە)شە ،کە لەژێر سەرتاوی (ئاوەڵکرداری وەرامی)دا ڕێزکراون بە هیچ چەشنێك ئاوەڵکردار نین و بابەتی هەمەجۆرن .

له کتێبی «اوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی»ی ماموستا جگەرخوێن‌دا[٤] ئاوەلکردار نەك هەر وەك بەشە ئاخاوتنێك جیاکراوەتەوە ، بەلکو ئەو دوو کورتە باسەش ، کە لە شوێنی جیاوازدا کراون و پێوەندییان بە ئاوەلکردارەوە هەیە ، یەکجار پڕ هەلە و کەم و کورتین .

نووسەر لە باسی بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا لە (ناوی کات)و (ناوی شوێن) دواوە (ل٢١ - ٢٢) . لەژێر باسی ناوی کاتدا هەندێ وشەی جۆربەجۆری سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناو (شەف ، سالّ ، ڕۆژ ..)و ژمارە (سێ‌یەك ، چارێك ...) و ئاوەلکردار (ئێستا ، نهۆ ، ئیرۆ ...)ی ڕیزکردووە ... ئەوەی پتر سەرنج ڕابکێشێ ، ئەوەیە ژمارەیەك پاشگری : (ـ گە ، ـ لان ، ـ ستان ...)ی کردووەتە نموونەی ناوی شوێن ...

لە لاپەڕە (٥٥)یشدا بە چەند دێرێك لە (حال) دواوە و لە نێو نموونەکانیدا - (بەسواری) پتر لەبارە ...

ماموستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبی «سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی» دا[٥] ئاوەلکرداری وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیاکردۆتەوە و زانیاریی باشی لەبارەیەوە تۆمارکردووە ...

نووسەر لەم کتێبەدا لە دوو ڕووی گرنگی ئاوەلکردار دواوە :

---

(٤) جگر خوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ٢١ - ٢٢ ، ٥٥ .

(٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ١٦٥ - ١٦٧ .

١ - پێناسەی ئاوەڵکردار •

٢ - جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە •

ناتەواویی دیاری پێناسەکەی لەوەدایە ، کە وای داناوە گوایە ئاوەڵکردار تەنیا «تاریفی فرمان یاخود ئاوەڵناو دەکەن » • بەڵام وەك دەزانین ئاوەڵکردار وێڕای نیشاندانی خاسیەتی کردار و ئاوەڵناو ، خاسیەتی ئاوەڵکرداریش دیاری‌دەکا - واتە مانای ئاوەڵکردارێکی دی تەواو دەکا(٦) •

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە مامۆستا هەورامانی ئاوەڵکرداری بەسەر دوو جۆر : (١ - سادە ؛ ٢ - لێکدراو)دا دابەش‌کردووە و (ئاوەڵکرداری داڕێژراو)و (ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی)ی لە نێو دابەش‌کردنەکەیدا دانەناوە •

لە لاپەڕە (٧٣ - ٨٤)ی کتێبی پۆلی دووەمی ناوەندی‌دا سێ باس بەناوی «ئاوەڵفرمان» (ل٧٣ - ٧٦) ؛ «ئاوەڵفرمانی کات - ئاوەڵفرمانی شوێن» (ل٧٧ - ٨٠) ؛ «ئەرکی ئاوەڵفرمان لە ڕستەدا» (ل ٨١ - ٨٤)دەوە دەبینرێ • لە کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەییشدا بەناوی «ئاوەڵفرمانی چۆنی» (ل٦٠ - ٦٣)یەوە لە ئاوەڵکرداری چۆنێتی کۆڵراوەتەوە •••(٧)
ئەم باسانەی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئەوەشدا کە بە زۆری لە کتێبی «ڕێزمانی

(٦) شایانی باسە ، مامامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستی‌یە ڕاکێشاوە (بڕوانە : دەستووری زمانی کوردی ، ل ١٧ - ١٨) •

(٧) عەبدوللا شالی ، د• عیزەدین مستەفا ڕەسوول ، د• ئەمین عەلی نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائەدین سەجادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٧٣ - ٨٤ ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل٦٠-٦٣

نورەی»ی مامۆستا نووری عەلی ئەمینەوە وەرگیراوە[٨] . بەڵام ئەمەیکی باشی پێدا هێنراوە و هەندێ لە کەم و کورتی‌یەکانی لێ لابراوە و ناتەواوی‌یەکانی پڕکراوەتەوە ...

لێکۆڵینەوەی تا ڕادەیەك زانستیی‌و دیار کە لە بارەی (ئاوەڵکردار)ەوە نووسرابێ ئەو لاپەڕانەن کە لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو باسانەی تێیاندا کردووە[٩].

لیژنە لە سەرەتادا باسی ئاوەڵکرداری لە لایەن هەندێ نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی بێگانەوە خستووەتە پێش چاو و بەدوا ئەوەدا باسێکی گشتیی ئاوەڵکرداری کردووە ...

لێدوانی هەرە سەرکەوتووی لیژنە لەو بوارەدا ، باسی ئاوەڵکردارە لە ڕووی واتاوە ، کە بە باشی لێی کۆڵیوەتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناوەتەوە و لە ئەنجامدا نۆ جۆر ئاوەڵکردار :

«١ - ئاوەڵکاری چۆنێتی

٢ - ئاوەڵکاری زەمانی

٣ - ئاوەڵکاری شوێنی

٤ - ئاوەڵکاری وەسفی

٥ - ئاوەڵکاری تەرتیبی

٦ - ئاوەڵکاری تەئکیدی

٧ - ئاوەڵکاری تەکراری

٨ - ئاوەڵکاری نەفی

٩ - ئاوەڵکاری پرسیاری »ی دیاری کردووە .

---

(٨) بڕوانە : نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ١٨٦ - ١٩٢ .

(٩) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٨٤ - ٣٠٢ .

ناتەواوی و کەم و کورتیی ئەم باسەی لیژنە لە چەند خالێکدا کۆدەبنەوە :

١ - جۆری یەکەم و جۆری چوارەم - واتە (ئاوەلکرداری چۆنی) و (ئاوەلکرداری وەسفی) یەك شتن و لیژنە بە دوو جۆری داناون . تەنیا ئەوەندە هەیە لە ڕووی ڕۆنانەوە نموونەکانی جۆری یەکەم ناسادەن و ئەوانی جۆری چوارەم سادەن ، ئەگینا لە ڕووی واتاوە جیاوازییان نییە و دەبوو بە دەستەیەك بەناوی «ئاوەلکرداری چۆنێتی»یەوە دابنرێ .

٢ - ئاوەلکرداری چەندێتی نەك هەر بە جۆرێك لە ئاوەلکردار دانەنراوە ، بەلکو هەندێ وشەی ئەو جۆرە ئاوەلکردارەش ، وەك (زۆر ، کەم ، فرە ، گەلێك ، نەختێ ...) لەتەك ئاوەلناوی وەسفیدا ڕیزکراوە (بڕوانە : ل ٢٩٣) .

٣ - دوو جۆری گرنگی ئاوەلکردار (١ - ئاوەلکرداری شێوە یان جۆری جێ‌بەجێ‌بوون ؛ ٢ - ئاوەلکرداری هۆ و مەبەست) یادداشت نەکراوە .

٤ - دانانی وشەکانی (کەی ، چۆن ، لەکوێ ، چەند ...) بە ئاوەلکرداری پرسیاری شتێکی ڕاست نییە ، چونکە ئەو جۆرە وشانە ئامرازی پرسیارن و دەوری ئاوەلکردار نابینن .

...و هەندێکی دی .

دوا باسی ئاوەلکرداری لیژنە بەناوی «ئاوەلکار لە ڕووی فۆرمەوە»یە (ل٣٠١ - ٣٠٢) ... ئەگەرچی ناوەرۆکی ئەم باسە لەسەر بناغەیەکی ڕاست دامەزراوە و بەتایبەتی کە سێ جۆر (١ - ئاوەلکرداری سادە ؛ ٢ - ئاوەلکرداری ناسادە : دارێژراو و لێکدراو ؛ ٣ - ئاوەلکرداری دەستەواژەیی) جیاکراوەتەوە ؛ بەلام کەلێنێکی گەورە

له بەشی ئاوەڵکرداری ناسادەدا هەیە ، ئەویش ئەوەیە باسی زوربەی ئەو پێشگر و پاشگرانە نەکراوە ، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکرداری دارێژراو دەدەن و هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری لێکدراو یادداشت نەکراوە .

له زوربەی ئەو بەرهەمە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت : دە قەناتی کوردۆ ، دە چەرکەزی بەکۆ ، دە کەریمی ئەیوبی و دە ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دە ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ، دە زارێ یوسف ... پێشکەشیان کردووە ، باسی ئاوەڵکردار کراوە .

دە قەناتی کوردۆ له باسی ئاوەڵکرداری کتێبی «دەستووری زمانی کوردی» (١٩٥٧)[١٠] و لە کتێبی «دەستووری زمانی کوردی (بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواوو» (١٩٧٨)دا[١١] پتر بایەخی بە کێشەی ڕۆنان داوە . له کتێبی یەکەمدا ئاوەڵکرداری بەسەر (سادە) و (ناسادە) و (دەستەواژەیی)دا دابەش کردووە و له کتێبی دووەمدا (سادە) و (دارێژراو) و (لێکدراو) و (دەستەواژەیی)ی جیاکردووەتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناونەتەوە ...

لەم باسەی دە کوردۆدا دوو ناتەواوی هەیە ، کە زۆر بەرچاوە :

١ - (لێرە) و (لەوێ) ... کە (له + ئێرە) و (لە + ئەوێ) ... پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە دارێژراون ، کەچی بە ئاوەڵکرداری سادە دانراون .

---

(١٠) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ ، ل ٢٧١ ـ ٢٧٧ .

(١١) د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێف) ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨، ل ٢٣٧ ـ ٢٤٦ .

٣ - گەلێ جۆری ئاشکرا و دیاری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری داڕێژراو و لێکدراو و دەستەواژەیی ئاوەبراون •

د• چەرکەزی بەکو لە کتێبی «زمانی کوردەکانی سۆڤیێت»دا[١٢] لە ڕووی واتاوە بایەخی بە چوار جۆری سەرەکیی ئاوەڵکردار (١ - چۆنێتی ؛ ٢ - چەندێتی ؛ ٣ - کات • ٤ - شوێن)داوە و لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا شارەزایانە دواوە ••• لە ڕووی ڕۆنانیشەوە هەشت جۆرە پێکهاتنی یادداشت کردووە ••••

نووسەرانی کتێبی «دیالێکتی کوردی موکری»[١٣] بە لاپەڕە و نیوێک باسی چەند ڕێگەیەکی سازبوونی ئاوەڵکرداریان کردووە ••••

د• ڕ• ل• تسابۆلۆڤیش لە کتێبی «لەبارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە»دا[١٤] لە دوو لاپەڕەدا لە هەندێ تایبەتێتی ئاوەڵکردار و شێوازی پێکهاتنی دواوە •

د• زارێ یووسف لە کتێبی «دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی»دا[١٥] ئاوەڵکرداری بەسەر ئاوەڵکرداری ڕەسەن و ئاوەڵکرداری وەرگیراودا دابەش کردووە • مەبەستی لە ئاوەڵکرداری ڕەسەن ئەوەیە ، کە هەمیشە

(١٢) چ• خ• باکاییێف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ ، ل ٢١٤ - ٢١٩ •

(١٣) ك• ڕ• ئەیووبی و ئی• ئا• سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لێنینگراد ، ١٩٦٨ ، ل ٥٦ - ٥٧ •

(١٤) ڕ• ل• تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣١ - ٣٣ •

(١٥) زارێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ • ١٩٨٥ ، ل ٧٧ - ٨٠ •

بە زۆری ئاوەڵکردار بەکاردەهێنرێ . وەك : ئێستا ، ئەوسا ، دیسان . هەمیشە . هەرگیز ، ئەمڕۆ ... مەبەستیش لە ئاوەڵکرداری وەرگیراو . ئەوەیە کە لە بەشە ئاخاوتنێکی دیکەوە وەرگیرابێ ...

لە نێوان کوردناسانی ڕۆژئاواشدا . نە مەکارۆس و نە مەکەنزی وەك باسێکی سەربەخۆ و وەك بەشە ئاخاوتنێك لە ئاوەڵکردار نەدواون .

مەکارۆس لە باسی وشەی یاریدەدەردا لە دوا لێکۆڵینەوەی پێشبەند لە لاپەڕە (٧٨ - ٧٩) دا لە ئاوەڵکردار دواوە[١٦] . لە سەرەتادا لە ڕووی واتاوە چوار جۆر ئاوەڵکردار : (١ - کات ؛ ٢ - شوێن ؛ ٣ - چۆنیتی ٤ - چەندێتی) ی دیاری کردووە(ل٧٨) .

دواتر بۆ ئاوەڵکرداری کات وشەکانی (دەمودەم ، دەرحاڵ ، دووسبەی ، دوایی ، دوێنێ ، ئێستا ، هێشتا ، ئیمڕۆ / ئەمڕۆ ، ئەمساڵ ، ئەمشەو ، پار ، پێرار ، پاشەڕۆژ ، سبەی / سبحەینێ ، یەکسەر) و بۆ ئاوەڵکرداری چۆنیتی وشەکانی (پێکەوە ، وا ، خاسەتەن ، ئنجا) و بۆ ئاوەڵکرداری شوێن وشەکانی (ئێرە ، ئەوێ) و بۆ ئاوەڵکرداری چەندێتی وشەکانی (چەند / چەن ، گەلێ (ك) ، هەموو ، هەندێ(ك) ، هەر ، هیچ ئەختێ (ك) ، زۆر)ی کردووە بە نموونە .

د. مەکنزی لە لاپەڕە (١٣٧ - ١٢٩)دا[١٧] لەژێر باسی (پارتیکل)دا باسی هەندێ لەو پاشگرانەی کردووە ، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکردار دەدەن لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و پژدەر و ڕەواندز و بنگرد و

16- Ernest N. Maccarus ,A Kurdish Grammar, New-York, 1958, PP. 77-78.

17- D. N.Mackenzie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961, PP. 127-129, 201-202.

موکری و وارماوه ... دا ، وەك (ـێ : بەهارێ) ؛ (ـی : یەکی دەسێ بەرکی بۆ دروست کرد ، سالی ڕۆژی..) ؛ i)اش : ئەمەش،ئێمەش)..
لە لاپەڕە (٢٠١ ـ ٢٠٢)شدا هەندێ لەو پاشگرانەی لە بەشە دیالێکتەکانی ئاکری و زاخۆ و ئامێدی و سوورچی ... دا یاریدەی ڕۆنانی ئاوەلکردار دەدەن ، یادداشت کردووە .

❊ ❊ ❊

لە بەرابی نیشاندانی ئەوەی چی دەربارەی ئاوەلکردار لە زمانی کوردیدا نووسراوە ، دەگەینە ئەو ئەنجامانە :

١ ـ هەندێ لە نووسەران ئاوەلکرداریان لەگەل بەشە ئاخاوتنی ناودا باس کردووە ، وەك : سەعید صدقی کابان ، جگەرخوێن ... بڕێکیش لە باسی وشەی یاریدەدەردا لێی‌دواون ، وەك : مەکارۆس ، مەکەنزی .. زوربەی زۆریش مامەلەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەل کردووە ، وەك : نووری عەلی ئەمین ، محەمەد ئەمین هەورامانی ، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، د. قەناتی کوردۆ ، د. چەرکەزی بەکۆ ، د. زارێ یووسف ...

٢ ـ زوربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕووی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە لە ئاوەلکردار نەدواون ، وەك : تۆفیق وەهبی ، محەمەد ئەمین هەورامانی ، د. ڕ. ل. تسابۆلۆف ، د. زارێ یوسف ... و گەلێکی دی . ئەو بەشە کەمەش کە لێی دواون جیاوازییەکی زۆر لە دابەش کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ . بۆ نموونە مامۆستا نووری عەلی ئەمین شەش جۆری دیاری کردووە : (١ ـ کات ؛ ٢ ـ شوێن ؛ چەندێتی ؛ ٤ ـ چۆنێتی ؛ ٥ ـ نەفی ؛ ٦ ـ وەرام) ، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد نۆ چەشنی یادداشت کردووە :

(١ ـ چۆنێتی ، ٢ ـ کات ، ٣ ـ شوێن ، ٤ ـ وەسفی ، ٥ ـ تەرتیبی ٦ ـ تەئکیدی ؛ ٧ ـ دووبارەکردنەوە ؛ ٨ ـ نەفی ؛ ٩ ـ پرسیار)... لەگەڵ ئەوەدا ، کە هەندێ جۆری دیار و گرنگی ئاوەڵکردار دیاری نەکراوە ، کەچی چەند جۆرێکی ئەوتۆ جیاکراونەتەوە ، کە بە هیچ چەشنێك لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێن .

٣ ـ هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە ، کەچی سەر بە جۆرێکی دین . بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت ... پاشەوپاش ...) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون ، بەڵام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنێتین ... ئاوەڵکرداری (زۆر ، کەم ، فرە ، گەلێك ، نەختێ ...) ، ئاوەڵکرداری چەندێتی‌ین و خراونەتە پاڵ ئاوەڵکرداری وەسفی ... یاخود (هەمیشە) کە ئاوەڵکرداری کاتە لەگەڵ ئاوەڵکرداری چەندێتی‌دا دانراوە ... و هەندێکی دی .

٤ ـ زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم دراون ، بەوێنە وشەکانی (بەهار .. زستان .. شەو .. ڕۆژ .. ساڵ سەدە ...) ، کە ناون مامۆستا نووری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری داناون ... هەروەها ئامرازی نەفی (نا ، نە ...)ش هەر بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم داوە ... یاخود مامۆستا جگەرخوێن ، نەك هەر وشەکانی (شەڤ ، ساڵ ، ڕۆژ ...) ، کە ناون و (سێیەك ، چارێك ...) ، کە ژمارەن وەك ئاوەڵکردار تەماشاکردووە ، بەڵکو هەندێ پاشگریشی : (ـ گە ، ـ لان ، ـ ستان ...) هەر بە ئاوەڵکردار داناوە... کەچی بەپێچەوانەوە گەلێ وشە و دەستەواژە ، کە ڕوون و ئاشکرا ئاوەڵکردارن، نەناوبراون و نە یادداشتکراون .

٥ ـ ئەگەرچی بەشی زۆری نووسەران لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ئاوەڵکردار دواون ، بەڵام چەند هەڵە و ناتەواوییەك بەرچاو دەکەوێ :

أ) هەندێ نووسەر ژمارەیەك ئاوەڵکرداری ناسادەیان لە ڕیزی سادەکان داناوە .

ب) گەلێ لە نووسەران (ئاوەڵکرداری داڕێژراو) و (ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی)یان لە نێو دابەشکردنەکەیاندا ڕەچاو نەکردووە .

ج) باسی زۆربەی ئەو پێشگر و پاشگرانە نەکراوە ، کە یارینەی ڕۆنانی ئاوەڵکرداری داڕێژراو دەدەن و هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری لێکدراو یادداشت نەکراوە .

- ٢ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی «ئاوەڵکردار»ەوە

ئاوەڵکردار وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن لەسەر بناغەی خاسیەتی وشەسازی و ئەرکی ڕستەسازی و واتاناسی یەوە(١) جیادەکرێتەوە .

ئاوەڵکردار خاسیەتی ڕوودان (کە کردار دەری دەبڕێ) ، خاسیەتی خاسیەت (کە ئاوەڵناو دەیگەیەنێ) ، خاسیەتی بارودۆخ (کە ئاوەڵکردار نیشانی دەدا) دیاری دەکا . ئاوەڵکردار چۆنیتی ، یان ڕادەی ڕوودان . یان ڕادەی چۆنیتی شتێك ، یان بارودۆخی جیاوازی ڕوودانی کارێك : شوێن ، کات ، هۆ ، مەبەست ... ڕادەگەیەنێ .

هەروەها دەشێ بوترێ : ئاوەڵکردار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە ، کە بارودۆخ و شێوەی ڕوودان و جۆری چۆنیتی نیشان دەدا ... ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕستەسازی یەوە خاوەنی ئەو تایبەتێتی یەیە ، کە لە ڕستەدا بە کردارەوە ، یان ئاوەڵناوەوە ، یان ئاوەڵکردارێکی دی یەوە بەندە .

بەوێنە کە دەوترێ «ئازاد زۆر دەخوات» ، ئەوە «زۆر» کە ئاوەڵکردارە ، بە کردارەکەوە بەندە – واتە وەسفی کرداری «دەخوات» دەکات . لە ڕستەی «ئازاد زۆر جوان دەنووسێ»دا – «زۆر» کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵناوەکەوە بەندە – واتە ئاوەڵناوی «جوان»

---

(١) هەندێ لە زانایان بۆ جیاکردنەوەی ئاوەڵکردار ڕووی واتاناسی بە مەرج دانانێن . بەوێنە ، بڕوانە :

ا – ب. ن. گۆلۆڤین ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ١٥٤ .

ب – ئا. ن. گڤۆزدییێف ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ ، ل ١٣٩ .

دەردەخا • لە ڕستەی «ئازاد زۆر کەم دەنوێ»دا – «زۆر» کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵکردارەکەی دییەوە بەندە – واتە ئاوەڵکرداری «کەم» ڕوون دەکاتەوە[٢].

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ کرداردا :

منیش ئەم قەرارەم زۆر پێخۆش بوو

(لە خەوما ، ل ٣١)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا :

ئەمیش نە زۆر کەڵەگەت بوو نە کورت •

(لە خەوما ، ل ٦٤)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵکرداردا :

بەخوا ئەگەر (بەد)ی ناوخۆمان لێمان بگەڕێن ، ئێمە بۆ خۆمان زۆر چاك ئەژین •

(لە خەوما ، ل ٧٠)

ئەگەر لە ڕووی تایبەتێتی واتاناسی و ڕستەسازییەوە ، ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناو و ناودا بەراوردبکەین ، ئاشکرا هەست بەوە دەکەین ، کە ئاوەڵکردار خاوەنی تایبەتێتی خودی خۆیەتی ••• بەشێکی زۆری ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا خاوەنی یەك بنەمان و واتایان وەك یەکە ، بەڵام جیاوازییان لە ڕووی دەوری ڕێزمانییەوە هەیە •

ئاوەڵکردار وەسفی کردارێك یان ئاوەڵکردارێك دەکات ••• هەرچی ئاوەڵناوە چۆنێتی و خاسیەتی شتێك نیشاندەدا ، کە ناوێك ڕای دەگەیەنێ • بۆ نموونە :

(باش) وەك ئاوەڵکردار : (ئازاد باش وەڵامی دایەوە) •

---

(٢) شایانی باسە ؛ مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەم ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە : تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ ، ل ١٨) •

(باش) وەك ئاوەلناو : (ئازاد بە وەڵامی باش دەرچوو) .
واش ڕێدەكەوێ هەندێ فۆرمی ناو دەبێتە ئاوەلكردار . وەك :
سەربانی ماڵ

وشەی «سەربان» بە ڕەسەن ناوە ، بەلام لێرەدا واتای (شوێن) دەگەیەنێ و نیشاندانی شوێن مەبەستی سەرەكیە . بۆیە دەبێتە ئاوەلكردار .

لە زمانی كوردیدا ئەگەرچی ئاوەلكردار نیشانەی مۆرفۆلۆژی وای نییە ، كە لە ڕێگەیەوە بتوانرێ وەك بەشە ئاخاوتنێكی سەربەخۆ جیابكرێتەوە ، بەلام هەندێ خاسیەتی لێكسیكی و مۆرفۆلۆژی و سینتاكسیی ئەوتۆی هەیە ، كە دەبنە بنەمای جیاكردنەوەی لە بەشە ئاخاوتنەكانی دی[٣] .

جۆرەكانی ئاوەلكردار لە ڕووی واتاوە

لە لێكۆلینەوەی ڕێزمانی كوردیدا بۆ بەشە ئاخاوتنی ئاوەلكردار بە زۆری دوو دەستە وشە بەدی دەكەین . دەستەی یەكەم ، وشەی وەك : (ئێستا ، ئەمڕۆ ، دوێنێ ، سبەینێ ، هاوینێ ، پار ... ئێرە ، لێرە . لەوێ ، لەوێ، لەسەر...). دەستەی دووەمیش ، وەك : (خێرا ، هێدی ،

(٣) هەندێ لە زانایانی سۆڤێت باسی ئەم تایبەتێتییەیان كردووە ، بەوێنە بڕوانە :
ا - ق. كوردۆ ، دەستووری زمانی كوردی (بە كەرەستەی دیالێكتی كرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسكۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٢٣٧ .
ب - ڕ. ل. تسابۆلۆف ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی كوردییەوە ، مۆسكۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣١ .

باش ، خراپ ، لەسەرخۆ ... زۆر ، فرە ، کەم ...) ... بەپێی تایبەتێتی واتا دەکرێ دەستەی یەکەم ناوی (ئاوەلکرداری بارودۆخ) وەرگری و دەستەی دووەمیش ناوی (ئاوەلکرداری دیارخەر)ی لێبنرێ • بەلام بەراورد کردنی ئەو دوو دەستە وشەیە ـ (ئاوەلکرداری بارودۆخ) و (ئاوەلکرداری دیارخەر) ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکا ، کە لە نێوانیاندا جیاوازی هەیە و وا دێتە پێش چاو ، ئەو وشانەی لە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەلکرداردا خڕیان دەکەینەوە وشەی هەمەچەشن بن •

باس لەوەیە وشەکانی (ئێستا ، ئەمڕۆ .... ئێرە ، لێرە ...)ی دەستەی یەکەم و وشەکانی (خێرا ، هێدی ... زۆر ، فرە ....)ی دەستەی دووەم چ لە ڕووی واتاناسی و چ لە ڕووی ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی)یەوە لەیەك دوورن •

وشەکانی دەستەی (ئێستا...) واتای بارودۆخی ڕووداوێك دەردەبڕن و بە هیچ چەشنێك خاسیەت و چۆنێتی ڕووداوەکە ڕاناگەیەنن و دەربارەی نیشانەکانی هیچ نالێن • بەوێنە کە دەوترێ (ئەو لێرە دەژی) • دیارە وشەی (لێرە) پەنجە بۆ شوێنی ڕووداوەکە ڕادەکێشێ • یاخود ئەگەر بلێین (دوێنێ چووم بۆ سلێمانی) ، ئەوە وشەی (دوێنێ) کاتی ڕووداوەکە دیاری دەکا •

وشەی دەستەی (خێرا ...) ، بەپێچەوانەوە بارودۆخی ڕووداو ڕاناگەیەنێ • پەنجە نە بۆ شوێن ، نە بۆ کات ڕاناکێشێ ، بەلکو خاسیەتی چۆنێتی ڕووداوەکە نیشاندەدا • بۆ نموونە وشەی (زۆر) لە ڕستەی «ئەو زۆر پێکەنی»دا خاسیەتی چۆنێتی ڕووداوەکە دیاری دەکا و جیاوازی لەگەل ئاوەلکرداری (لێرە) ـ «ئەو لێرە دەژی»دا زۆرە کە بەتەواوی بە خەتێکی دیدا دەڕوا •

لە ڕووی دەوری ڕستەسازی یشەوە . وشەکانی دەستەی (ئێستا)و وشەکانی دەستەی (خێرا) وێك ناچن .

وشەکانی دەستەی یەکەم لە ڕواڵەتیاندا دیارە ، کە هیچ پێوەندیـان بە جۆری ڕوودانەکەوە نی یە و بەتایبەتی بەو بارودۆخەوە کە تێیدا ڕوودەدا. وشەکانی دەستەی یەکەم وەك بـارودوخ (کـات ، شوێـن ...) خۆیـان دەنوێنن و هەر لە بینینی ئەو دەورەشەوەیە بە (بارودۆخ) ناویان دەبـەین . جا بۆیە لەباری ڕستەسازی یەوە لەو ناوانە نزیك دەبنەوە ، کە لە ناوەڕۆکیاندا واتای حاڵ هەیە . بەوێنە (ئەو لێرە دەژی)و (ئەو لە شار دەژی) ...

ئەم وشانە کە ڕواڵەتیان هیچ پێوەندییەکی بە ڕووداوەوە نی یـە بـە کردارەوە نالکێن و لەگەڵیدا دەستەواژەیەکی وا پێك ناهێنن ، کـە دیـوی ناوەوەیان پتەو پێکەوە بەندبن .

هەرچی وشەکانی دەستەی (خێرا ...)ن لە بواری ڕستەسازی دا بـە شێوەیەکی دی خۆیان دەنوێنن - واتە هەمیشـە دەوری ڕوونکردنـەوەی شێوەی حاڵەتی ڕوودان دەبینن ، کە لە بنەڕەتدا لەگەڵ (بارودۆخ)ەکانـی دی ڕستە (کات ، شوێن ...)دا جیاوازن .

نیشانـدانـی ڕووداو لـە ڕووی چۆنێتـی یـەوە ، دەبێتـە هـۆی پێکەوەبەستنی ئەو ئاوەڵکردارانە بە کردارەوە و پێکهێنانی دەستـەواژەی وەسفی لێیان . لەم بارەدا پێوەندی ئاوەڵکردار بە کردارەوە ، وەك پێوەندی ئاوەڵناو بە ناوی دیارخراوەوە وایە . بەوێنە (ئەو زۆر دەنوێ) - (نوستنی زۆر) ؛ (ئەوان شێرانە دەمرن) - (مردنی شێرانە) .

لەبەر ئەوەی ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی چۆنیـی نیشـاندەدا ، بۆیە مەرج نی یە هەر چۆنێتی ڕوودان ڕابگەیەنێ ، بەڵکو دەشێ پەنجە بـۆ چۆنێتی خاسیەتی شتی دیش ڕابکێشێ . بۆ نموونە ئاوەڵکرداری جۆری

(خێرا ...) دەتوانێ لەگەڵ ئاوەڵناوێشدا یەكبكەوێ ، بەو چەشنەی كـە ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا یەكدەكەوێ . وەك (زۆر جوان) - (جوانی زۆر) ...
ئەگەرچی بەگشتی ئەو جۆرە دەستەواژانەی لە ئەنجامی یـەك كەوتنـی ئاوەڵكردار و ئاوەڵناو پێكدێن ، سنووری بەكارهێنانیان تەسكە و گەلێ جاریش لە ڕووی شێوازەوە لەبار نین .

ئەو دوو دەستە وشەیە لە ڕووی وشەسازیشەوە هەندێ جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە ... بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا دەستەی یەكەم بەسـەر مۆرفیمدا دابەش ناكرێن و پێوەندیی هەمیشەییان بە وشەی بەشە ئاخاوتنی دییەوە نییە . ئەگەرچی بەپێی خاسیەتی پێكهاتنی وشەسازییان دەشێ لە گرووپی دیاریكراودا یەك بگرن ، بەڵام ئـەو گرووپانـە تـەنیا لەناو ئاوەڵكردار خۆیدا دابەش‌دەبن ... بەڵێ لە هەنـدێ حاڵەتـدا وا دێتـە پێش‌چاو كە دەشێ بۆ بەرانبەر ڕاگرتنی ئاوەڵكردارێك لە بەشە ئاخاوتنێكی دییەوە وشە بهێنرێتەوە ، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو پێوەندییە ئەگەر هەشبێ یەكجار لاوازە[٤] ... ئەمە لە زمانی ئینگلیزیدا بەو چەشنەیە ، ئەگینا لـە زمانی كوردیدا چ (ئاوەڵكرداری بارودۆخ)و چ (ئاوەڵكرداری دیارخـەر) سادە و نادەیان هەیە و پێوەندیان بە بەشە ئاخاوتنی دیشـەوە هەیـە و زوربەیان لە ناوەوە وەرگیراون .

هەرچی وشەكانی دەستەی دووەمن ، پێكهاتنی وشەسازییان چـۆن لە زمانی كوردیدا ، بەهەمان شێـوە لە زمانـی ئینگلیزیـدا زۆر ڕوون و ئاشكرایە و لە بنەمای هەموویاندا ئاوەڵناو هەیە ـ واتە ئەم ئاوەڵكردارانە لە ڕووی وشەسازییەوە پێوەندیی پتەویان بە ئاوەڵناوەوە هەیە و لەسەر بناغەی ئاوەڵناو ڕۆنراون .

---

(٤) ئا. ئی. سامیرنیتسكی ، وشەسازیی زمـانی ئینگلیـزی ، مۆسكـۆ ، ١٩٥٩ ، ل ١٧٥ .

ئاوەڵکرداری دیارخەر جگە لەو ڕوونی و ئاشکرایی یەی لە پێکهاتنی وشەسازیدا هەیەتی ، هەروەها لە ڕووی زۆری و چالاکی بەکارهێنانیشی یەوە لە ئاوەڵکرداری بارودۆخ جیادەبێتەوە ، چونکە وەك ئاشکرایە ، نزیکەی هەموو ئاوەڵناوێك دەشێ وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێ • هەر لەبەر ئەو هۆیەشە ، کە لە ئاوڵکرداری دیارخەردا ڕەنگدانەوەی خاسیەت و تایبەتێتی یەکانی ئاوەڵناو هەیە • بەوێنە لە ڕووی ڕستاسازی یەوە ، ئاوەڵناو چۆن دەبێ بە دیارخەری ناو ، ئاوەڵکرداریش بەهەمان شێوە دەبێ بە دیارخەری کردار ••• لە ڕووی مۆرفۆلۆژی یشەوە ئاوەڵکردار وەك ئاوەڵناو دەتوانێ نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی باڵا وەربگرێ •••

وێکچوونی «ئاوەڵکرداری چۆنێتی» لەگەڵ «ئاوەڵناو»دا لە ڕووی واتا و وشەسازی و ڕستەسازی یەوە ، پرسیارێك دێنێتە گۆڕێ : ڕەنگە (ئاوەڵکرداری چۆنێتی) دەستەیەك وشەی سەربەخۆ نەبن و تەنیا فۆرمی ڕێزمانیی ئاوەڵکردار بن ، لە بارێکدا کە ئاوەڵناوەکە وەسفی ناوێك نەکا ، بەڵکو وەسفی کردارێك یان ئاوەڵناوێکی دی بکات ؟

ئەگەر ئەم بۆچوونە وەربگیرێ ، ئەوە دەبێ ددان بەوەدا بنرێ ، کە لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن دوو فۆرمی هەبێ : ١ - فۆرمی ئاوەڵناوی - واتە لە بارێکدا کە دەبێتە دیارخەری ناو یان جێناو ؛ ٢ - فۆرمی ئاوەڵکرداری - واتە لە کاتێکدا کە دەوری دەرخستنی کردار یان ئاوەڵناو دەبینن •••

بەو پێیە دەبێ لە زمانی‌کوردیدا بۆ دەرخستنی‌ناو و ئاوەڵناو و کردار یەك بەشە ئاخاوتن هەبێ ، کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش ئاوەڵناوە ••• هەروەها دەبێ ئاوەڵکرداری دیارخەریش لە ڕیزی ئاوەڵکردار لابرێ • ئێتو ئەمە وەربگیرێ ، ئەوسا دەبێ جگە لە بوونی تایبەتێتی پلەی بەراورد ، هەروەها

گیرانی دەوری ئاوەڵکرداریش دابنرێ و بەمانە لە بەشە ئاخاوتنی ناو و بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیابکرێتەوە .

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی هەندێ جیاوازی لە نێوان (ئاوەڵکرداری بارودۆخ)و (ئاوەڵکرداری دیارخەر)دا هەیە[٥] ، بەڵام یەکێتی پتەوی دەورو ئەرکیان شایەتیی ئەوە دەدەن لە نێو یەك بەشە ئاخاوتندا دابنرێن . کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش (ئاوەڵکردار)ە .

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە بەسەر دوو دەستەی سەرەکیدا دابەش دەبێ :

یەکەم ـ ئاوەڵکرداری دیارخەر

دووەم ـ ئاوەڵکرداری بارودۆخ

ـ ١ ـ

ئاوەڵکرداری دیارخەر

ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی ڕوودان ، یان نیشانەی چۆنێتی و چەندێتی ، یان جۆری بەجێهێنان ڕادەگەیەنێ و دەشێ سێ جۆری لێ دیاری بکرێ :

١ ـ **ئاوەڵکرداری چۆنێتی .**

ئاوەڵکرداری چۆنێتی واتای چۆنێتی ڕوودان یان دەلالەت نیشاندەدا . وەك :

---

(٥) شایانی باسە ، جیاوازیی نێوان ئەو دوو دەستە ئاوەڵکردارەی کوردی، زۆر کەمترە لەوەی لە زمانی ئینگلیزی و هەندێ زمانی دیدا هەبە .

خێرا ، هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ ...بەزیری ، بەسواری ، بەگورجی ، بەخۆشی ، بەپەلە ، بەگوڕ ، بەکوڵ ... لەسەرخۆ ، لەسەرلا ، لەسەرسنگ ، لەسەرپشت ... بانەوبان ، شاخەوشاخ ... ڕند ، خراب ، نەمز ، ئارام ...

چەند نموونەیەك :

ورد –

بە باغچەی پاشادا ورد ئەڕام ، خواد و ژوور ،
زەرد هەبوو ، بۆم چنیت ، چنگ نەکەوت گوڵی سوور .
(گۆران ، ل ١٧)

بەخۆشی –

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆز هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی و بەهاتەوە
(پیرەمێرد ، ل١١٩)

ڕند –

هەردوو ماعرا گوهداری خەبەردانا وان دکرن ؛ وانا ڕند بهیست ج گلی عەلی محمد گلی کر .
(کوردۆ ، ل٣٨)

دەبینین وشەکانی (خێرا ، هێدی ، جوان ... بەپەلە ... لەسەرخۆ ... لەسەرسنگ ... بانەوبان ... ڕند ...) ڕوودان لە ڕووی چۆنێتییەوە دیاری دەکەن . ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانە لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا وەڵامی پرسیاری (چۆن ؟)(٦) – (چلۆن ؟ ، کوو ؟)و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەڵامی پرسیاری (چەوا ؟ ، چاوا ؟) دەدەنەوە .

ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئاوەڵکرداری چۆنێتی لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون ، وەك (خێرا ، هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ.... لەسەرخۆ ... بەپەلە ...ڕند ...) ، بەڵام کاتێ چۆنێتی کردارەکە

---

(٦) بەرانبەر وشەی (چۆن)و هاوواتاکانی ، لە زمانی بلوچیدا (چۆن)و لە زمانی ئاوێستادا (ثا) هەیە .

دیاردەخەن ، وەك : (شەماڵ خێرا دەنووسێ ، نەسرین هێدی دەڕوات ؛ لانە جوان دانیشتووە ...) دەبنە ئاوەڵکردار . هەر لەبەر ئەوەشە ، ئەو جۆرە وشانە تەنیا لە ڕستەدا دەردەکەون ، کە سەر بە چ بەشە ئاخاوتنێکن .

٢ - ئاوەڵکرداری چەندێتی .

ئاوەڵکرداری چەندێتی ، چەندێتی ڕوودان ، ڕادەی توونـدیی ڕوودان. ئەندازەی چەندێتی ئاوەڵناوو ئاوەڵکردار دیاری دەکاو لەدیالێکتی کرمانجیی خوارووودا وەڵامی پرسیاری (چەند؟) ؛ (کەم؟ یان زۆر ؟) ؛ (تا چ ڕادەیەك؟) ...و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەڵامی پرسیاری (چقا؟) ؛ (چقاس ؟) دەداتەوە .

أ) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بەهێز بوون :

زۆر ، فرە ، گەلێ / گەلێك ، یەکجار ، تەواو ... پڕ ... گەلەك

زۆر -

منیش چونکە بە عومری خۆم ئەحواڵی وام نەدیبوو ، زۆر ئەترسام . (لە خەوما ، ل ٣٠)

دۆستیی کورد و عەرەب زۆر کۆنە تەئریخ شاهیدە
ناحەزی ڕووڕەش لە داخا با یەخەی خۆی دادڕێ

(بێ کەس ، ل٨٣)

گەلێ -

لە گەرووی شمشاڵ ، لە تەلی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازی جوان جوان

(گۆران ، ل ١٠)

گەلەك -

مەمێ تاخم عەجباند گەلەك خەلاتێن باش دانە سەراجانە
تاقم گشکی خەملاندینێ ب چینانە

(مەمێ ئالان ، ل ٤٥)

ب) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بێ هێزبوون :

کەم / کەمێ / کەمێك ، پچێك ، نەختێ / نەختەك ، تۆزێ / تۆزێك...
کێـم ...

کەمـێ -

تـو خـوا ئاوەکـەی بـۆن گوڵاوەکـە
بـۆ سـەرچـاوەکـە کـەمـێ لاوەکـە

(پیرەمێرد ، ل ١٢٥)

نەختـێ -

بەسـەرهـاتی خـۆت بۆ من بەیـان کـە
دەردی گرانـم نـەختـێ ئاسـانکـە

(بێکەس ، ل ١٥٢)

تۆزێـك -

کابرای خانچی سەرێکی لێ لەقاندم و ... تۆزێك پێکەنی .

(لە خەوما ، ل ٣٦)

تێبینـی :

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێ وشە هەیە ، وەك (قووڵ ، دوور ، پـان ، بەرز ، نزم ...) ، کە واتای ئەندازە و پێوانەیان تێدایە و دەکەونە نێـوان هەردوو ئاوەڵکرداری چۆنێتی و ئاوەڵکرداری چەندێتییەوە :

نزیك ، دوور -

وێـڵ و ئـاوارەی ئێلـی مرادیـم
نزیـك لـە مەرگـم دووریش لە شادیـم

(پیرەمێرد ، ل١٢٦)

٣ ـ ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێبوون .

ئەم ئاوەڵکـرداوە شێوەیـەك یان جـۆری جێبەجێبـوونی کارێـك نیشاندەدا و وەڵامی پرسیـاری (چـۆن؟) ؛ (بـە چ جۆرێـك؟) ؛ (بـە چ

شێوەیەك؟) : (بە چ چەشنێك ؟) ... دەداتەوە . لە دیالێکتی کوردیی ژووروودا پرسیاری (چ جورە؟)ی بۆ دادەنرێ ...[٧]

بەشێك لە ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێ‌بەجێ‌بوون، دەشێ لە رێگەی بەراوردکردن یان لێك‌چواندنەوە دیاری بکرێ ، وەك :

شێرانە . ژیرانە . ئازایانە . پیاوانە . مەردانە . . منداڵانە ... کورتاسایی . تۆتاسایی ... وەك پایز ، وەك گەڵا ، وەك جاری جاران ...

شێرانە ـ

رۆڵە ، لای لایە ... (شێرکۆ) لای‌لایە ...
باخـوا شێرانـە ببیتـە ئاو کایـە ...

(بێ‌کەس ، ل ١٥٣)

وەکو شێت ـ

...بێ‌بەروا وەکو شێـت رابەریـم .

(لە خەوما ، ل ٣٥)

بەشێکی دی‌یان لە رستەدا بەدوایەکترهاتنی کردارەکە نیشان‌دەدەن . وەك :

دەستەدەستە ، پۆل‌پۆل ، تاقم‌تاقم ، یەك‌یەك ، قوم‌قوم ،تنۆك‌تنۆك ، کەم‌کەم ، وردەوردە ... هێدی‌هێدی ، چێتی‌چێتی[٨] ...

پۆل‌پۆل ـ

...هەر هەرکان‌هەرکانی تەریدە و جەردە بوو ، پۆل‌پۆل ئەهاتنە سەر رێگەمان .

(لە خەوما ، ل ٣٠)

---

(٧) لە ئاخاوتنی سلێمانیدا (بە چ تەحرێ ؟)و لای کوردەکانی سۆڤێت (چ تەعر ؟ ؛ ب چ تەحری ؟) ... بەکاردێ :

... چاوا ئەوی ئیجبرا خـوە دیتبـوو ، چاوا گرتبـوو ، یـانی ب چ تەحری کوشتبوو .

(کوردۆ ، ل ٣٧)

(٨) لەت‌لەت .

ئورج ئورج ، جوان‌جوان -

بە ڕەوتی کەو ، لەنجەی تاوس و قومری
گورج گورج ، جوان جوان ئەهات و جادەی ئەبڕی ...
(گۆران ، ل ٣٥)

چیتی‌چیتی -

ساعری ڕەش چیتی چیتی کون .
(کوردۆ ، ل ٤٩)

هێدی‌هێدی -

پیری گازی مەلەکێد فەنجەیێ کر .
هێدی هێدی خوە نێزیکی دەنگ کر .
(سیابەند و خەجێ ، ل١٩)

دوا بەشیش ، ئەو وشانەن کە گشتێتی شێوەی ڕوودانەکە و بەجێ‌هێنانی ڕادەگەیەنن ، وەك :

بەدووقۆڵی ، پێکەوە(٩) ، بەگشتی ...

پێکەوە -

سا تو خوا ، خێراکە ، با بڕۆین ، دەستبگرین ،
بـە کامی دڵداری پێکەوە هەڵپەڕین ! ...
(گۆران ، ل ١٦)

- ٢ -

ئاوەڵکرداری بارودۆخ

ئاوەڵکرداری بارودۆخ یاریدەی نیشاندانی پێوەندیی ڕوودان بە کات و شوێن و هۆ و مەبەست و تەئکید و دووبارەکردنەوە و نەفی دەدات و دەشێ بەسەر ئەم جۆردا دابەش بکرێ :

---

(٩) بەرانبەر (پێکەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (هەدە)و لە هیندیی کۆندا (ئیمە ، کوهە ، سەهە) هاتووە .

١ ـ ئاوەڵکرداری کات .

ئاوەڵکرداری کات پەنجە بۆ دەمی بەجێهێنانی کارێك ڕادەکێشێ و وەڵامی پرسیاری (کەی[١٠]؟ ، کەنگێ؟ ، کەنگی؟ ، کەنگین ؟ ، کەنگینێ؟ ، کەینێ؟) ،(لە کەیەوە ؟) ، (تا کەی؟) ، (چ کاتێ؟ ، چ وەختێ؟ ، چ چاخێ؟) ... دەداتەوە . بۆ نموونە :

ئێستە/ئێستا[١١] ، ئەمڕۆ ، سبەی/سبەینێ ، دوێنێ ، پێرێ ، ئێوارە/ئێوارێ ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، چێشتەنگاو[١٢] ، شەوێ ... دەستبەجێ ، یەکسەر ... هاوینێ ، زستانێ ، پایزێ ، بەهارێ ... بەم زووانە ، لەم ڕۆژانەدا ، چەند ڕۆژێکی دی ، جاران ، ئەمساڵ ، پار ، پێرار ... پار تا پێرار ، دەمێکە ، لەمێژە ، هەمیشە[١٣] ، هەندێ جار ...لەمەولا ، لە زووەوە ، لەو ساوە ، لە سەرەتاوە ... تا بەیانی ، تا مردن...ها / نهۆ، شەڤێ ، سبا ، ئێڤارێ/ئێڤارا ، بەرێ ، ئیرۆ ...

ئێستە ـ

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ
بە مەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکووت
(نالی ، ل ١٥٣)

ئەمڕۆ ـ

کە دەڵێن ئەمڕۆ دەشت و کێو شینە
چەندە مەڵبەندی ئێمە شیرینە
(پیرەمێرد ، ل٣٥٥)

---

(١٠) بۆ (کەی)و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دا)و (کەدە)و (یەدا) هەیە و لەپشتۆشدا (کلە) دەوترێ .

(١١) بۆ (ئێستە/ئێستا) لە ئاوێستادا (ئەدا) و (تەدا) هەیە .

(١٢) بۆ (چێشتەنگاو)ی کوردی لە زمانی بلوجیدا (چەشتی) بەکاردێ .

(١٣) بۆ (هەمیشە)ی کوردی لە ئاوێستادا (همدە) وتراوە .

هەمیشە ـ

ئەزانی بۆچی وا کورد زەلیلە
بێ ناو و نیشان هەمیشە دیلە

(بێ کەس ، ل ٩٩)

نها ـ

...نها ئەز کوشتنا خوە ڕازیمە

(کوردۆ ، ل ٤٠)

بەشێکی زۆری ئەو ئاوەڵکردارانە ، بەتایبەتی (شەو ، ئێوارە ، پار ، بەیانی ، نیوەڕۆ ، هاوین ، زستان ...) لە بنەڕەتدا ناوی کاتن و دەمێک دەبنە ئاوەڵکردار کە ڕوودانی کردارەکە نیشانبدەن(١٤) .

٢ ـ ئاوەڵکرداری شوێن .

ئاوەڵکرداری شوێن ، شوێنی ڕوودانی کارێك یان ڕووی بزووتنەوەی شتێك نیشاندەدا و وەڵامی پرسیاری (لە کوێ(١٥)؟ لە کوێندەرێ؟ ...) ؛ (بۆ کوێ ؟)(١٦) ؛ (لە کوێوە؟) دەداتەوە . لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا پرسیارەکە (ل کوی؟) ؛ (کویدا؟) ؛ (ژ کوی؟) ...یە . وەك :

---

(١٤) شایانی باسە ، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو ڕاستییەی خستووەتە پێشچاو (بڕوانە : ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٩١) .

(١٥) بۆ (لە کوێ)و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دە)و لە زمانە هیند و ئێرانییەکاندا (دهە) بەرچاودەکەوێ .

(١٦) بەرانبەر (کوثرە)ی ئاوێستا لە کوردیدا (بۆ کوێ)و هاوواتاکانی بەکاردێن .

سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش[١٧] ، ناو/نێـو ،دەر ، بەر ، تەنیشت ، چەپ ، ڕاست ••• لەسەر ، لەژێر ، لەخوار ، لەبن•••لە سەرەوە ، لە ژێرەوە ، لە خوارەوە ، لە بنەوە ، لە پێشەوە ، لەناوەوە، لە ڕاستەوە ، لە چەپەوە ••• بۆ لای سەرەوە ، بۆ لای ڕاسـت ، بـۆ لای چەپ ••• ئێرە[١٨] ، ئەوێ ، لێرە ، لەوێ[١٩] ، لێرەوە ، لەوێوە[٢٠] •••تا ئێرە ، تا ئەوێ•••لە هەموولا، لە هیچ کوێ•••نك / کن، ژ خارێ، ل خارێ ، د ناڤ ، ژێرێ ، ژوورێ ، بنرا ، ڤرا ، دوورڤا •••

لەژێر ، لەپـاڵ ـ

لەژێر ئاسمانی شینا ،
لەپاڵ لووتکەی بەفرینا ،
کوردستان گەڕام ،
دۆڵاودۆڵ پێوام .

(گۆران ، ل ٢٨)

لەنێـو ـ

جۆشش و ئابـە لـەنێـو دیـدەیی گریانمـدا
چ تەنوورێکـە لـە تەنـدوورەیی طۆفانمـــدا

(نالی ، ل ٨٩)

لـەوێ ـ

••• لەوێ بەچەند پلیکانەیەکدا سـمریان خستم

(لە خەوما ، ل ٤١)

لـنـك ـ

---

(١٧) (پێش) لە فارسیی ناوەڕاستیشدا هەر (پێش)ە .

(١٨) بۆ (ئێرە)ی کوردی لە ئاوێستادا (ئـرە) هاتـووە و لە فارسیی ناوەڕاستیشدا (ئێتەر) بەکارهاتووە .

(١٩) بەرانبەر (ئێرە ، لەوێ)یش لە ئاوێستادا (ئەترە) وتراوە .

(٢٠) بەرانبەر (لەوێوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (ئەڤەدە) دەبینرێ .

میری و پادشاهی موویەك لنك مەلایی
نادەم ب مولکی عالەم یەك ذەررەیەك عنایەت
(جزیری ، ل ١٥١)

لەر ، ناف ـ
مێرگی ئوتی : دی لەر بە حورمەت هەرم ناف بلژێر
(خالید حسێن ، ل٨)

بەشێکی ئەم ئاوەلکردارانەش ، وەك (سەر ، ژێر ، ناو ، پێش ، پاش ، چەپ ، ڕاست ...) لە بنەڕەتدا ناوی شوێنن و دەمێك دەبن بە ئاوەلکرداری شوێن ، کە جێگەی ڕوودانی کردارەکە دیاری بکەن(٢١) .

٣ ـ ئاوەلکرداری هۆ و مەبەست .

ئاوەلکرداری هۆ و مەبەست پەنجە بۆ هۆی ڕوودانەکە ڕادەکێشی و مەبەستی بەجێهێنانی کارێك دەردەخا و وەلامی پرسیاری (بۆچی؟) ؛ (لەبەرچی؟) ؛ (بۆ چ مەبەستێك ؟)... دەداتەوە . وەك :

لە بێئەقلیدا ، لە تووڕەییدا ، لە ترسا ، لە برسا ، لە خۆشیدا ... بە خۆڕایی ، لەبەرئەوەی ، چونکە ، بە دەمخەوەوە ... لە داخا ، لە قینا،بە ئەنقەست ...

چونکە ـ
هیچ گوێ نادەیتە دەرد و ئاواتم
چونکە ئەیزانی بێدەسەلاتم
(بێکەس ، ل ٧٦)

٤ ـ ئاوەلکرداری تەئکیدی .

ئەم جۆرە ئاوەلکردارە تەئکیدکردنە سەر بەجێهێنانی کارێك

---

(٢١) لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد پەنجەی بۆ ئەو تایبەتێتییە ڕاکێشاوە (بڕوانە : ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆلینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ٢٩٢) .

پیشان‌دەدا • وەك :

هەلبەت ، هەر ••• بێ گومان ، بێ سێ ودوو ، بێ چەندوچوون •••

هەلبـەت ـ

وتیان نابێ ، هەلبەت ئەمە شتێکی لەژێر سەردا هەیە .

(لە خەوما ، ل ٣٣)

••• ئەو تۆزە پڕ و پیتەیشیان کە ماوە هەلبەت بردوویانە •

(لە خەومـا ، ل ٣٦)

٥ ـ ئاوەلکـرداری دووبـارەکـردنەوە .

ئاوەلکرداری دووبارەکردنـەوە پەنجـە بـۆ دووپـات بوونـەوەی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ • وەك :

دووبارە ، دیسان، سەرلەنوێ ، جارێکی دی / جارێکی‌تر ، هەرجارە/ هەرجارێ / هەرجارێك / هەرجارەکی ••• ئەمجارەش •••

دیســـان ـ

بولبولی طەبعم ئـەوا دیســـان ئـەنا خوانی دەکــا

نوکتە سەنجی و ، بەذلە گۆیی و ، عەنبەر ئەفشانی دەکا

(نـالی ، ل ١٠١)

ئەمجارەش ـ

••• دواجار سەیرم‌کرد ، گەورەم ئەمجـارەش بە دەنگێکـی بـەرزەوە وتـــی •••

(لە خەوما ، ل ٥٣)

سەرلەنوێ ـ

تـازە ســەوزەگیـا ســەرلــەنوێ ئـەڕوێ ،

مەل لـە ماجـەرای عـەیش و نۆش ئـەدوێ !

(گۆران ، ل ١٦٨)

٦ ـ ئاوەلکرداری نەفی •

ئەم جۆرە ئاوەلکردارانـە نەفـی کردارەکـە ڕادەگەیـەنن • وەك : هەرگیز ، هەرگیزاوهەرگیز ، بە هیچ جـۆرێ ، بە هیـچ چەشنـێ ، بـە هیچ شێوەیەك ، بە هیچ ڕەنگێ ، بە هیچ کلۆجێ •••

هەرگیز -

عاجز مەبە هەرگیز لە درۆ و نیفکی حەسوودان
دونیایە ، دەبێ سەگ بووەڕێ ، شیعە بکا سەب
(نالی ، ل ١٣٤)

هەرگیزاوهەرگیز -

بەڵام تەبیعەت هەگیزاوهەرگیز
بێ ڕووناکییە بێ بزەی ئازیز
(گۆران ، ل ١٠)

تێبینی :

هەندێ وشە و دەستەواژە چۆن لە دەستەی ئاوەڵکرداری دیارخەر دادەنرێن ، هەر بەو چەشنە دەشێ بخرێنە ئێو دەستەی ئاوەڵکرداری بارودۆخیشەوە .

بۆ نموونە (زوو ، یەکسەر ، دەستبەجێ ، درەنگ ...) چۆن پەنجە بۆچۆنێتی ڕووداو ڕادەکێشن ، بەهەمان چەشن دەتوانن کاتی بەجێهێنانی کارێك نیشانبدەن . واتە دەشێ «ئاوەڵکرداری چۆنێتی»و «ئاوەڵکرداری کات » بن .

ئاوەڵکرداری وەك : (بە خۆڕایی ، بە دەمخەوەوە ، بە ئەنقەست ، لە ترسا ، لەبرسا ...) چۆن دەشێ هۆ و مەبەست نیشانبدەن و سەر بە دەستەی گەورەی (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) بن ، هەروەها مانای چۆنێتیشیان تێدایە و چۆنێتی ڕووداونیش ڕادەگەیەنن ، بۆیە دەلوێ لە دەستەی گەورەی (ئاوەڵکرداری دیارخەر)یش دابنرێن .

ئاوەڵکرداری (دوور ، لە دوور ، لە دوورەوە[٢٢] ... نزیك[٢٣] ، لە نزیك ، لە نزیکەوە ...) لەگەڵ ئەوەشدا کە واتای ئەندازە و پێوانەیان

(٢٢) بەرانبەر (لە دوور ، لە دوورەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (دوورات) هەیە .

(٢٣) وشەی (نزیك)ی کوردی بەرانبەر (ئەسنەی)ی ئاوێستا دەوەستێ .

تێدایە ، بەڵام بە شێوەیێکی سەرەکی وەسفی کردار دەکەن و بۆیە ڕاستە وایە ، بەر لە هەر شت بە ئاوەڵکرداری چۆنێتی دابنرێن ... وێڕای ئەو دوو ئەرکە ، هەروەها پەنجە بۆ شوێنیش ڕادەکێشن و بۆیە هەڵە نییە . ئەگەر لەتەك ئاوەڵکرداری شوێندا باس بکرێن .

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە

لە زمانی کوردیدا لە ڕووی ڕۆنانەوە دەکرێ ئاوەڵکردار بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن :

١ ـ ئاوەڵکـرداری سـادە .

ئاوەڵکرداری سادە ئەو ئاوەڵکردارەیە ، کە یەك بنەمای هەبێت . وەك :

خێرا ، هێدی ، هێمن ، جوان ، باش ، خراپ ... زۆر ، فرە ، کەم پڕ ... ئێستا ، پار ... سەر ، ژێر ، خوار ، بن ، کن ، پاش ، پێش ئاو ، دەر ، بەر ، چەپ ، ڕاست ، دوور ، نزیك... و گەلێکی دی(٢٤) .

٢ ـ ئاوەڵکـرداری نـاسـادە .

ئەمیش دوو جۆرە :

أ) ئاوەڵکرداری داڕێژراو .

ئاوەڵکرداری داڕێژراو ئەوەیە لە وشەیێکی سادە و زیادی پێکهاتبێت.

---

(٢٤) هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ژمارەیەك ئاوەڵکرداری ناسادەیان بە سـادە داناوە . بۆ نموونـە :

د. قەناتی کوردۆ (لێرە) ، (لەوێ) ... ، کـە لە (لە + ئێـرە) ، (لە + ئەوێ) پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە داڕێژراون ، لەتەك ئاوەڵکرداری سادەدا ڕیزکردووە (بڕوانە : د. قەناتی کوردۆ ، دەستووری زمانـی کوردی ـ بە کەرەستەی دیالێکتـی کرمانجیـی ژووروو و خـواروو ـ مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٢٣٨) .

...و هەندێکـی دی .

ئەوجا زیادی‌یەکە پێشگر یا پاشگر یا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێکەوە بێ ·

★ پێشگر :

١ - (بێ-)[٢٥] · وەك :

بێ‌گومان · بێ‌شك · بێ‌وچان · بێ‌ناز ···

٢ - (بە -) · وەك

بەگوڕ · بەکوڵ · بەتەنیا · بەپەلە · بەناو ···

بەناو -

لەژێر زەردەی خۆرەتاوا ،
بەناو چیمەنی گوێ ئاوا ،

(گۆران ، ل ١١)

بەپەلە -

بەگێکیان تیابوو ··· بەپەلە قسەی ئەکرد
(لە خەوما ، ل ٥٢)

ئەم پێشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (ب-)دایە · وەك :

بتەڤایی -

ئەم گشك چاوا برێ هەڤ حەلال ئەمێ بتەڤایی شخولێ خوە بکن و بخون · (کوردۆ ، ل ١٤٤)

بلەز -

حەیوان ئاژۆتە ناڤە شەت ، نهێری کو ڕی تەنگە ، خوە نادە چۆکانە · دەرباس بوو ژ ناڤێ ، بەرێ خوە دا باژێڕ ، بلەز[٢٦] هەسپ دا بەر زەنگویانە ·
(ئەمێ ئالان ، ل ٦٦)

---

(٢٥) پێشگری (بێ-)ی کوردی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (ئەبێ)دا دەبینرێ ، وەك : «ئەبێ‌گومان»(بێ‌گومان) ··· (بڕوانە : ڕاستەرگویڤا ، ل ٣٦) ·

(٢٦) بەلەز - بەپەلە ·

له موکریان و گەرمیان و چەند هەرێمێکی دی کوردستان پێشگری (بە-) فۆرمی (وە-)ی وەرگرتووە • وەك :

وەدو -

••• مشکیش وەدوی کەوت ، بەخۆشی‌خۆشی ئەنگوستیلەیان بردە کن سەگی • (تحفه‌ء مظفریه ، ب١ ، ل ١٩٩)

٣ - (لە -) • وەك :

لەکن ، لەبن ، لەپشت ، لەپێش ، لێرە ، لەوێ •••

لەکن -

قەصدی یارێتە لەکن بەزمی ڕەقیب
یاری منە ! خۆت مەکە بەدخوو بە عەبەث

(نالی ، ل ١٠٦)

لەژێر -

نابێ مەئیووس بی تۆ لەم دونیایە
سەری بێ ڕۆژی لەژێر خاکایە

(بێ‌کەس ، ل ٩٨)

ئەم پێشگرە لە دیالێکتی ژووروی کوردیدا لە شێوەی (ل ، د ، ژ) دایە • وەك :

(ل -) :

لسەر -

قەوسی دوو هلالان لسەر بورجی ئەسەد بت
بۆ شوهرە د عامێ عەمەل ئەنگوشتێ توما گرت

(جزیری ، ل ١٤٣)

(د -) :

دناڤ -

وێ ڕۆژێ بەنگین دبیتە کو دناڤ بازاڕێ مەغرباندا ، گالە کوتەکە گرانە
(مەمێ ئالان ، ل ٤٣)

(ژ –) :

ژنـاڤ –

. . . ئەزێ هەرم ژناڤ وان ژ خوەڕا یا لاپە رندە بەدەو بیژێرم . . .
(کوردۆ ، ل ٤٤)

لە ناوچەی موکریان و هەندێ شوێنی دی کوردستاندا ئەو (لە–)یە لە شێوەی (دە–)دا بەکاردێ . وەك :

دەئاوێ –

. . . سەك پێی وەڕی ، ئەنگوستیلەکەی لێ دەئاوێ کەوت .
(تحفەء مظفریە ، ب١ ، ل ١٩٩)

دەوێ –

. . . ڕێوی کونێکی دیوە ، هەمووی دەوێ کـردن . بۆ خـۆی لە زاوکی کونەکـە دانیشـت . (تحفەء مظفریە ، ب١ ، ل ١٩٣)

(بێ–)و (بە–)و (لە–) لە بنەڕەتدا پێشبەندن[٣٧] ، بـەڵام کە لـەگەڵ وشەکانی (گومان ، شك ، چارە . . . گوڕ ، کوڵ ، تەنیا ، پەلە . . . لەکن ، لەبن ، لەپێش ، لەپشت ، لەسەر ، لێرە ، لەوێ . . .)دا هاتوون ، لەبەرئەوەی ئەرکی وشەسازییان بەجێهێناوە ، بوونەتە پێشگر و وشەی داڕێژراویان دروستکردووە .

---

(٣٧) مۆرفێمی (بێ)و (لە) لە ڕستەدا ، کە سەربەخۆ دێن ، کارناکەنە سـەر واتای وشەکەی دوای خۆیان – واتە کە یاریدەی ڕۆنانی وشەی نـوێ نەدەن ، ئەوە پێشبەندن . بۆ نموونە :

بێ تۆ هەڵناکەم .
بێ براکەم بۆ هیچ کوێ ناچم .
شەماڵ بە ئێمـەی وت .
ئازاد بوو بە مامۆسـتا .
سیروان لە شیروان ناچێ .
بەختیار لە ئێمە گەورەترە .

★ پاشگر :

١ - (-ێ) ، وەك :

هاوینێ بەهارێ ... شەوێ ، ئێوارێ ... سەرێ ، خوارێ.

مۆرفیمی (ێ) لە ڕەسەندا نیشانەی دۆخی تیانە و بووە بە پاشگر .

(ێ) وەك پاشگر دەچێتە سەر ناو و ئاوەلکرداری سادە و دەیانکاتە ئاوەلکرداری داڕێژراوی کات و شوێن .

بەهارێ -

پاش بەهارێ
کاتێك : ڕۆژی لای نیوەڕۆ
دەرزی داخی لێ‌ئەبارێ ،
(گۆران ، ل ٢٤٣)

ئێڤارێ ، سبەهێ -

« ...ژ ئێڤارێ هەیانی سبەهێ ل دۆرا قەسرا مەمێ نۆبەتێ بگرن »
(مەمێ ئالان ، ل ٤٢)

٢ - (-ان) ، وەك :

هاوینان ، بەهاران ... شەوان ، ئێواران ... سالآن ، جاران ، جەژنان ...

ئێواران -

جا بە چوارمەشقی لەسەر ئەرز دائەنیشین کۆمەلێ
بەزمە ئێواران بەدەوری عارەقی مەستیکەوە
(بێ‌کەس ، ل ١٣٧)

مۆرفیمی (ان)یش لە بنەڕەتدا نیشانەی کۆیە ، بەلآم کە دەچێتە سەر ناوی کات ، دەیکاتە ئاوەلکرداری داڕێژراوی کات و وەك پاشگر خۆی دەنوێنێ .

ئەم پاشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بە زۆری لە شێوەی (ـ ا)دا بەدەردەکەوێ . وەك :

شەفا ، جارا ، سالا ...

٣ ـ (ـێ ـ یك ـ ەك) .

(ـێ / ـیك / ـەك) کە نیشانەی نەناسیاون، دەچنە سەر هەندێ ناوو ئاوەڵناو و جێناو و ئاوەڵکرداری چەندێتییان لێ سازدەکەن . واتە لەم بارەدا دەوری پاشگر دەبینن . وەك :

سالێ / سالێك / سالەك

ڕۆژێ / ڕۆژێك / ڕۆژەك

گەلێ / گەلێك / گەلەك

کەمێ / کەمێك / کەمەك

چەندێ / چەندێك / چەندەك

... هتد .

گەلێ ـ

لە گەرووی شمشاڵ ، لە تەلی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان

(گۆران ، ل ١٠)

گەلێك ـ

ئەم قسانە گەلێك جوان و مەعقوولن

(لە خەوما ، ل ٦٨)

گەلەك ـ

مەمێ تاخم عەجباند گەلەك خەلاتین باش دانە سەراجانە .
تاقم گشکی خەملاندینۆ ب چیانە .

(مەمێ ئالان ، ل ٤٥)

٤ - (ـانه) ، وەك :

پیاوانه ، ژنانه ، مەردانه ...

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ناو - (پیاو ، ژن ...)و ئاوەڵنـاو (ژیر ، مەرد ...)ی سادە و دەیانکاتە ئاوەڵکرداری داڕێژراو[٢٨] .

٥ - (ـەکی) ، وەك :

شەوەکی ، بەیانەکی ...

٦ - (ـئاسایی) ، وەك :

شێرئاسایی ، کوڕئاسایی ... تۆئاسایی ، خۆمئاسایی ...

پێشگر و پاشگر :

١ - پێشگری (بێـ) لەگەڵ :

أ - پاشگری (ـانه) ، وەك :

بێباکانه ، بێئەقڵانه ، بێشەرمانه ، بێئاگایانه ...

ب - پاشگری (ـی) ، وەك :

بێنازی ، بێئاوی ، بێناوی ، بێشوێنی ...

بێبەری ، بێسەری ...

٢ - پێشگری (بەـ) لەگەڵ :

أ - پاشگری (ـی) ، وەك :

---

(٢٨) پاشگری (ـانه) هەندێ جار که دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵنـاو دەیانکاتـه ناوی داڕێژراو ، وەك (جەژنانه ، پووشانه ... پاکانه ، سوورانه...)

بەژیری ، بەخۆشی ، بەباشی ، بەچاکی ، بەجوانی ، بەوردی ، بەنەرمی ، بەتیری ، بەڕاستی ، بەخراپی ، بەسەوزی ، بەسووری ، بەهەژاری .. بەگشتی ، بەتایبەتی .. بڕاستی ، بپاکی ، بئاقلی(٢٩) ..

ب ـ پاشگری (ـەتی / ـیتی) . وەك :

بەگەورەیەتی ، بەسپیەتی / بەسپیتی.. بەپیاوەتی ، بەبرایەتی، بەدزیتی ...

ج ـ پاشگری (ـایەتی) . وەك :

بەدۆستایەتی ، بەدوژمنایەتی ...

د ـ پاشگری (ـایی) . وەك :

بەقوولایی ، بەپانایی ، بەتاریکایی ...

... هتد .

ب ـ ئاوەلکرداری لێکدراو .

ئاوەلکرداری لێکدراو ئەوەیە کە وا بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدا بێت .

ئاوەلکرداری لێکدراو دەگونجێ پێك ابێ لە :

١ ـ دووپات کردنەوەی ناو ، ژمارە ، ئاوەلناو ، ئاوەلکردار :

أ ـ دووپات کردنەوەی ناو . وەك :

پۆل پۆل ، دەستەدەستە ، تاقم‌تاقم .

---

(٢٩) ئەگەرچی (بە کوردی ، بە عەرەبی ، بە تورکی ... بە منداڵی ، بە هەلاجی ، بە بینەچێتی ... و گەلێکی دی) ئاوەلکردارن و بەتەواوی ئەرکی ئاوەلکردار بەجێ‌دێنن ، بەلام لەو نموونانەدا (بە) وەك پێشبەند ماوەتەوە و نەبووە بە پێشگر .

ب ـ دووپاتکردنەوەی ژمارە ، وەك :

یەكیەك ، دوودوو ... شەششەش ...

ج ـ دووپاتکردنەوەی ئاوەڵناو ، وەك :

جوانجوان ، هێدیهێدی ، وردورد ...

د ـ دووپاتکردنەوەی ئاوەڵکردار ، وەك :

کەمکەم ، زووزوو ، خێراخێرا ...

... هتد[٣٠] .

٢ ـ دووپاتکردنەوە بەیارمەتی :

أ ـ ئاوبەندی (او) ، وەك :

پشتاوپشت ، دۆڵاودۆڵ ، هەرگیزاوهەرگیز ...

ب ـ ئاوبەندی (ەو) ، وەك :

بانەوبان ، پاشەوپاش ، شاخەوشاخ ،ماڵەوماڵ ...

ج ـ ئاوبەندی (بە) ، وەك :

ڕۆژبەڕۆژ ، ساڵبەساڵ ، دەستەبەدەستە[٣١] ... یەكبەیەك ... یەكبیەك ، دووبدوو[٣٢] ...

---

(٣٠) لەگەڵ ئەو دووپاتکردنەوەیەدا هەندێ جار بزوێنی (ە) دێت ، وەك : ئاوەناوە ، کەمەکەمە ، یەکەیەکە ...

(٣١) هەموو : یەلیەك یاخود دەستەبەدەستە
ناخی گیانیان بۆ بڕ گردووم لە بەستە ! ..
(گۆران ، ل ٤٧)

(٣٢) پادشا ئەمر کر ، کو ماعر یەکبیەك ، دووبدوو بێنو بەروانرا بکشن.
(کوردۆ ، ل ٤١)

د ـ ناوبەندی (لە) ، وەك :

یەكلەیەك[٣٣] ، دەستلەدەست ...

٣ ـ ئاوەڵناو + ناوبەندی (بە) + ناو ، وەك :

پڕبەدڵ ، پڕبەدەم ...

٤ ـ ژمارە + ناو یان ئاوەڵكردار ، وەك

یەكجار ، یەكسەر ، یەكشەممە ... دووسبەی ، دووشەممە ... نیوەڕۆ ، نیوەشەو ... دواجار[٣٤] ...

٥ ـ وشەی (هەر) + ناو یان ژمارە یان ئاوەڵكردار ، وەك :

هەرڕۆژ ، هەرساڵ ، هەردەم ... هەریەك ، هەردوو[٣٥] هەرلا ...

٦ ـ وشەی (ئەم / ئەڤ)و (ئەو) + ناو ، وەك :

ئەمساڵ ، ئەمشەو ، ئەمڕۆ ... ئەوسا ، ئەوجا ...

ئەڤسال ، ئەڤشەڤ ، ئەڤرۆ ... ئەوقاس ...

٧ ـ پێشگری (لە) + (سەر) + ئاوەڵكردار ، وەك :

لەسەرلا ، لەسەرپشت ...

٨ ـ (سەر) + (بەرەو) + ئاوەڵكردار ، وەك :

سەربەرەوژوور ، سەربەرەوژێر ، سەربەرەوخوار ...

٩ ـ بە یاریدەی ناوبەندی (و) ، وەك :

تێروپڕ ، جاروبار ، گورجوگۆڵ ...

---

(٣٣) ... لەبەر ئەوە بەردە گۆیا ، یەكلەیەك ناخۆشتر و خراپتر .
(لە خەوما ، ل ٦٤)

(٣٤) مۆرفیمی (دوا) لە وشەی لێكدراوی (دواجار)دا وەك ژمارە خۆی دەنوێنێ . لە كوردیدا چۆن وشەی (ئەوەڵ) ژمارەیە ، بەهەمان جۆر (دوا)و (ئەخیر)یش دەوری ژمارە دەبینن .

(٣٥) هەریەك ، هەردوو ... لە بنەڕەتدا جێناون ، بەڵام دەوری ئاوەڵكرداریش دەبینن .

١٠- بە یاریدەی ناوبەندی (لە) • وەك :

سەرلەنوێ ، سەرلەبەر •••

١١- بە یاریدەی ناوبەندی (ەو) • وەك :

دەمەوڕوو ، دەستەوئەژنۆ •••

٢ - ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی •

ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی بەو ئاوەڵکردارە دەوترێ ، کە لە دەستەواژەیەك پێكهاتبێ - واتە کۆمەڵە وشەیەك بێ و کرداریان لەگەڵ نەبێ •

جۆری هەرە دیار و سادە و چالاکی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی ئەوەیە ، کە بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند سازدەبێ :

١ - پێشبەندی (لە)و :

أ - پاشبەندی (ەوە) • وەك :

لە ماڵەوە ، لە چەپەوە ، لە ڕاستەوە ، لە بازاڕەوە ، لە هەولێرەوە •• لەوێوە ، لێرەوە •• لە سەرەتاوە ••

ب - پاشبەندی (دا) • وەك :

لە ماڵدا ، لە کتێبدا ، لە گیرفاندا •••

ج - پاشبەندی (ڕا)

لە هەولێرڕا ، لە سلێمانیڕا •••

٢ - پێشبەندی (بۆ)و پاشبەندی (ەوە) • وەك :

بۆ ماڵەوە ، بۆ ژوورەوە •••

٣ - پێشبەندی (بە)و :

أ - پاشبەندی (ەوە) • وەك :

بە ئاسمانەوە ، بە دارەوە ، بە بەرگەوە •••

ب ـ پاشبەندی (دا) ٠ وەك :

بە زەویدا ، بە کوندا ، بە دەمدا

٤ ـ پێشبەندی (تا ، هەتا ٠٠٠)و پاشبەندی (ەوە) ٠ وەك :

تا ماڵەوە ، تادەرەوە ٠٠٠

٠٠٠و گەلێکی دی[٣٦] ٠

ئەویش چەند نموونەیەك بۆ جۆری ئاسادەی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی :

★ لای سەرەوە
لای خوارەوە
بۆ لای سەرەوە
بۆ لای خوارەوە
بۆ لای ڕاست
بۆ لای چەپ

★ لە هەموو لا
لەمەولا
لە هیچ کوێ
لەسەر دارەکە
لەبن دارەکە
لەلای دارەکەوە

★ بە هیچ چەشنێ
بە هیچ شێوەیەك

---

(٣٦) لێرەدا تەنیا چەند نموونەیەکمان هێناوەتەوە و لێیشیان نەدواوین ، چونکە ئەم باسە پێوەندی بە کێشەی (پێشبەند و پاشبەند)ەوە هەیە ٠٠٠ کاتێ دەگەینە مەیدانی ئەو بابەتە بە دوور و درێژی لێی دەدوێین ٠

به هیچ ڕەنگێ
به هیچ کلۆجێ
★ هەفتەی ئایندە
سالی نوێ
مانگی داهاتوو
★ وەك جاری جاران
وەك گەلای دار
...و گەلێکی دی[٣٧] .

پێوەندیی ئاوەلکردار بە بەشەکانی دی ئاخاوتنەوە نیشانی پەیدابوون و شێوەی پێکهاتنی دەدا .

ئاوەلکردار پێوەندیی بە ناو و ئاوەلناو و ژمارە و کردار و جێناوەوە هەیە . ئەو وشانەی لە بەشەکانی دی ئاخاوتنەوە دەبنە ئاوەلکردار ، پێوەندیی واتایان بە ئەسڵەکەیانەوە ناپچڕێ . بۆ نموونە ، ئەو ئاوەلکردارانەی لە ناوەوە وەردەگیرێن ، پێوەندییان بە واتای شت یان کەس یان بیر ...ەوە هەیە ، وەك : (هاوینێ ، زستانێ ... بەناو ... بێناز ... پیاوانە ، ژنانە ...) ... ئاوەلکردار کە لە ئاوەلناوەوە هاتبێ خاوەنی واتای چۆنێتییە ، وەك (جوان ، هێمن ، خراپ ... بەپەلە ، بەخۆشی ، بەتووڕەیی ...)... ئاوەلکردارێ بە یاریدەی ژمارە سازبووبێ واتای چەندێتیی تێدایە ، وەك : (یەك‌یەك ، دووجار ...)... دەمێ ئاوەلکردار لە کردارەوە دەکەوێتەوە ، واتای ڕوودانی تێدایە ، وەك

(٣٧) لەبەرئەوەی ئەم کێشەیەش باسێکی سەربەخۆیە و پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە (دەستەواژە)وە هەیە . لێرەدا لێی نادوێین و هەلیدەگرین بۆ کات و شوێنی خۆی .

(بەپاڵکەوتنەوە ، بەدانیشتنەوە ... بەکوڵ ...) ... ئەو ئاوەڵکردارانەش کە لە جێناوەوە پەیدابوون واتای کەس و ژمارە... لە ناوەروکیاندا هەیە . وەك (تۆئاسایی ، خۆمئاسایی ... پێکەوە ...) .

پێوەندیی پتەوی ڕێزمانیی نێوان ئاوەڵکردار و بەشەکانی دی ئاخاوتن ، ڕێماندەدا پێنج جۆری واتایی - وشەسازیی ئاوەڵکردار جیابکەینەوە :

١ - ئاوەڵکرداری ناوی .
٢ - ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی .
٣ - ئاوەڵکرداری ژمارەیی .
٤ - ئاوەڵکرداری کرداری .
٥ - ئاوەڵکرداری جێناوی .

١ - ئاوەڵکرداری ناوی .

دەستەی هەرە چالاکی ئاوەڵکرداری ناسادە ، ئەوانەن کە ناو هاریکاری ڕۆنانیاندەکا . ئەمانیش سێ جۆرن :

یەك - بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر . وەك :

بێ گومان ، بێناز ... بەناو ، بەدڵ ...

هاوینێ ، شەوێ .. پیاوانە ، ژنانە ...

بێ ناوی ، بێ ئاگایانە ... بەپیاوەتی ، بەبرایەتی ...

... هتد .

دوو - بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند . وەك :

لە ماڵ ، لە هەولێر ... بۆ ماڵ ، بۆ هەولێر ...

لە ماڵەوە ، لە هەولێرەوە ... لە ماڵدا ، لە هەولێردا ...

بە ئاسمانەوە ، بە دارەوە ... بە کوندا ، بە زەویدا ...

تا هەولێر ... تا ماڵەوە

... هتد .

سێ ـ لە ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە یان دووپاتکردنەوەی بەیاریدەوە • وەك :

پۆل‌پۆل ، دەستەدەستە ، تاقم‌تاقم •••

شاخەوشاخ ، ماڵەوماڵ ••• ساڵ‌بەساڵ ، ڕۆژبەڕۆژ •••

••• هتد •

٢ ـ ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی •

ئەم جۆرەش ئەگەرچی ، وەك ئاوەڵکرداری ناوی لە سێ ڕێگەوە پەیدادەبێ (١ ـ بە یاریدەی پێشگر و پاشگر ؛ ٢ ـ بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند ؛ ٣ ـ دووپاتکردنەوە) ، بەڵام جۆری دووەم کەم و ستە •

یەك ـ بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر • وەك :

بەگوڕ ، بەپەلە •••

ژیرانە ، ئازایانە •••

بەژیری ، بەخۆشی ••• بەسپیەتی ••• بەپانایی •••

••• هتد •

دوو ـ بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند • وەك :

بە گوڕەوە ••• لە گەورەوە •••

سێ ـ دووپاتکردنەوە • وەك :

جوانجوان ، هێدی‌هێدی ، وردورد •••

••• هتد •

٣ ـ ئاوەڵکرداری ژمارەیی •

ئەو ئاوەڵکردارانەی لە ژمارەوە ڕۆنراون کەمن و بەزۆری لێکدراون و لە ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە یان دووپاتکردنەوە بە یاریدەی ئاوبەندی (بە ، لە •••) سازدەبن • وەك :

یەك یەك ، دوودوو ...
یەك بەیەك ، دووبەدوو ..
یەك لەیەك ، دوولەدوو ...

٤ ـ ئاوەلکرداری کرداری .

وەك :
بە گریان ...بە گریانەوە ...
بە مردوویی ، بە کوژراوی ، بە سووتاوی ...
... هتـد .

٥ ـ ئاوەلکرداری جێناوی .

لەنێو ئەو ئاوەلکردارانەدا ، کە لە جێناوەوە سازبوون ، بەر لە هەر شت ، ئەوانەیان دیارن . کە لە زووەوە لە جێناوی چەندێتییەوە وەرگیراون . وەك :
ئەوەندە ... هێندە ... چەند ...

بوونی ئاوەلکردار بە بەشە ئاخاوتنی دی

لەگەڵ بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەلکردار ، هەروەها دیاردەی پێچەوانەش هەیە ـ واتە کاتێ ئاوەلکردار دەبێ بە بەشە ئاخاوتنێکی دی ...
هەندێ ئاوەلکردار کاتێ مانای بنەڕەتی و ئەرکی سەرەکی وندەبێ ، دەتوانێ ببێتە بەشە ئاخاوتنێکی دی . وەك :

١ ـ بوونی ئاوەلکردار بە پێشبەند .
بەپێی دەق و ڕستە ئاوەلکرداری (پێش ، پاش ، تەنیشت ، پشت ...) دەتوانن دەوری پێشبەند ببینن .
٢ ـ بوونی ئاوەلکرداری (چونکە ، جارێ ...) بە ئامرازی پێوەندی
٣ ـ بوونی ئاوەلکرداری (دیسان...) بە پارتیکل .
... هتـد .

قواعد اللغة الكردية

المجلد الاول

(المورفولوجيا)

القسم الرابع

ـ العدد والظرف ـ

بالنظر الى ان المواضيع النحوية تخلط في العديد من الدراسات مع المواضيع الصرفية ولاتعار المقارنات التاريخية الاهتمام اللازم ، فقد تحدثنا في مقدمة هذا الكتاب ، باسهاب ، عن هذين الموضوعين المختلف بشأنهما .

يكمن اختلاف الصرف عن النحو في أن مادة دراسة الصرف هي الكلمة ، وهو يحلل جذور الكلمات . أما موضوع النحو فهو الحديث عن الجملة ويحلل جذورها في صورة مجموعة من اختلافات الكلمة حتى يبلغ الكلمات المختلفة التى هى الاجزاء المختلفة للجملة . فها هو النحو ينهى دراساته في المفردة ، أما الصرف فبالعكس يبدأ دراساته من الكلمة ، الا انهما يتحدثان عنها من جانبين مختلفين ويحللان روابط الكلمة المختلفة في النظام العام للغة .

يلعب أسلوب المقارنة دورا كبيرا في مناهج دراسة اللغة . ويمكن اجراء المقارنة لتحقيق هدفين مختلفين : لاكتشاف القانون العام ، او الحصول على الحجة التاريخية . يحتاج اللغوي الى الحجة التاريخية ليكون على معرفة اتم واشمل بتأريخ تطور اللغة او العائلة اللغوية . ويدل على ضرورة دراسة تاريخ تطور اللغة الموقف المعروف الذى وقفه ف . انكلز حيث قال : « تتضح مواد وصيغة اللغة الام بالاطلاع على ظهورها وتطورها الهادىء المتدرج والتعمق في ذلك . والا فان لم يعر تلك الاهتمام الضروري ، لم يكن بالامكان معرفة القوالب الميتة لتلك اللغة واللغات الحية والميتة التي ترجع واياها الى عنصر واحد » .

العــدد

يتكــون مــوضــوع العــدد من فصلين : يتضــمن الفصــل الاول ، وهــو بعنــوان « تقييــم مــوجــز لــلاعمــال الــتى بحثــت العــدد » عرضا مرسلا للكتب والرسائل المتعلقه بالعــدد الــذي هــو جــزء من الكلام ، لاسيما نتاجات السادة سعيد صدقي كابان ، توفيق وهبي ، نوري علي امين ، جگرخوين ، محمد امين هوراماني ، لجنه اللغه الكرديه وعلومها في المجمع العلمي الكردي ، أحمد حسن أحمد ، لجنة الدراسات الكردية ، صالح حسين احمد بشدرى ، قناتى كوردو ، جركزى بكو ، كريم ايوبى ، ى ٠ ا٠ سيرنوفا ، مكسيم حمو ، ر٠ ل٠ تسابولـوف ، زاري يـوسف ، ارنست مكاروس ، د ٠ مكنزى ، د ٠ جويــس بلو وغيرهــم ٠ ومن أجــل استخلاص نتائج من هذه البحوث المهمة وضع الكاتب الحقائق التالية أمام الانظار :

١ ـ تحدث عدد من الباحثين عن العدد في فصل الاسم فوصفوه بأنه نوع من أنواع الاسم ٠ ومن هؤلاء سعيــد صدقي كابــان وجگرخويــن ٠ ووصفه قسم آخر بأنه ضرب من ضروب الصفة ٠ ومن هؤلاء توفيق وهبي ومحمد امين هوراماني وصالح حسين حسن والدكتور قناتى كوردو ٠

وكما انه ليس بوسعنا بحال من الاحوال القبول بآراء هؤلاء الذيــن اعتبروا العدد اسما في ضوء قواعد اللغة العربية ، لانستطيع كذلك القبول باراء اولئك الذين حسبوا العدد صفه اعتمادا على الاسلوب المتبع في اللغــة الانكليزية ، ذلك لان العدد قسم مستقل من الكلام وله خصائصه ٠ وهذا ما سنبرهن عليه في الفصل الثاني ٠

٢ ـ نلاحظ اختلافات عديدة بين كتاب قواعد اللغة الكردية ، اذ يقسمون العدد على أنواع مختلفة من حيث خصائصه المعنوية وكيفية استعماله • فعلى سبيل المثال نرى الاستاذ توفيق وهبي يتحدث تارة عن نوعين من العدد هما (١) الاصلي و(٢) الرتبوي ، وتارة أخرى عن ثلاثة أنواع منه هي (١) الاصلي و(٢) الرتبوي و(٣) الكسري • أما الاساتذة سعيد صدقى كابان ونورى على امين وجگرخوين واحمد حسن احمد والدكتور جركزى بكو فقد سجلوا اربعه انواع (١) الاصلى و (٢) الرتبوي و(٣) التوزيعي و(٤) الكسري • اما الدكتور قناتي كوردو فقد سجل ستة أنواع • وهناك كتاب اعتبروه ظروفا من قبيل (يه‌ك يه‌ك) و(دوو دوو) و(سێ سێ) والكلمات العددية المهمة مثل (قليل ، كثير) انواعا من العدد •

٣ ـ سجل بعض المؤلفين اسماء العدد الواقعة بين ١١ ـ ١٩ حسب الطريقة التي يتلفظون بها في السليمانية ، وآخرون سجلوها حسب التلفظ المتبع في اماكن اخرى •

٤ ـ لم يتحدث معظم كتاب قواعد اللغة الكردية عن العدد من حيث البناء • والقسم القليل منهم الذين تحدثوا عنه من هذه الجهه اعتبروا كثيرا من الاعداد المشتقة بسيطة •

(٥) لم يتحدث بعض الكتاب مطلقا عن خصائص العدد الاصلى والعدد الرتبوي والعدد الكسري • والذين تحدثوا عنها منهم لم يعيروا كثيرا من الجوانب المهمة والظاهرة اهتماما ، رغم ان خصائص كل من هذه الاقسام الثلاثة للعدد في اللغة الكردية تجلب الانتباه من وجوه كثيرة ، ورغم ان مجال الحديث عن هذه الاقسام واسع الى حد كبير •

(٦) لم يتحدث اى من كتاب قواعد اللغة الكردية ، باستثناء تسوبولوف ، عن العدد في هذه اللغة ، من حيث المقارنة التاريخية ، اى

لم يجروا لها مقارنة مع اللغات الاويستائية والهندية القديمة والفارسية القديمة والمتوسطة والحديثة ولغة البشتو والبلوج ، مع أن هذه المقارنة توضح لنا امورا غامضة عديدة . والمقارنة التي اجراها تسوبولوف ، هي الاخرى ، في أسماء العدد العشرة الاولى .

اما الفصل الثاني الذي يعد أساسا لهذا الموضوع فيضطلع بدور رئيسي في دراسة تلك المشاكل المهمة التي تخص العدد في اللغة الكردية من وجهي المورفولوجيا وعلم اللغة .

عند الحديث عن العدد ينبغي ان نتذكر أن المهم في تحديد اصناف الكلمة والذي تقسم على اساسه اقسام الكلام المختلفة ، هو وجوب وجود رابطة الاشتراك في الخصائص النحوية بين كلمات اى صنف . قد يتحتم اعطاء هذا الجانب اهميته كاملة . وهذا يجب الاشارة الى انه قد لايؤخذ هذا الجانب بنظر الاعتبار وانما يجرى تمييز صنف العدد من الكلام لخواصه المعنوية فقط ويحدد ككلمة تعطي معنى العدد او مرتبة حسابية لاغيرها . وعلى هذا الاساس فان بعض الكلمات التي تحتوي على مدلول العدد ، تدخل ضمن اطار هذا الصنف من الكلام ، ولكن هذا النوع من الكلام ، في الحقيقة ، انما يحتوي على معنى العدد حسب ، وهو ليس عددا في الواقع . وعلى سبيل المثال اذا نظرنا الى كلمات (حه‌فته = الاسبوع) و(سه‌ده = القرن) و(حه‌وت = سبعة) و (سه‌د = مئة) ، وجدنا ان المدلول العددي يتوفر في الصنفين على مستوى واحد ، الا ان هناك بينهما فرقا من حيث الخصائص النحوية وينتمي كل منها الى صنف خاص من اصناف الكلام .

ليس هناك في الحقيقة اى فارق من حيث الخصائص النحوية بين كلمتي (حه‌فته = الاسبوع) و (سه‌ده = القرن) واي اسم اعتيادي اخر . فكما يصح قول (اربعة رجال) يصح كذلك قول (اربعة اسابيع) و (اربعة

قرون) . وكما يصح قول (رجل) و (رجال) يصح كذلك قول (اسبوع) و(اسابيع) و (قرن) و (قرون) ... الخ .

ولئن كان كل من (اسبوع) و (سبعه) و (قرن) و (مئه) متماثلين من حيث المدلول العددي ، الا أن (سبعة) و(قرن) اسما عدد و(اسبوع) و(قرن) اسما جنس تحولا من اسمي عدد الى اسمي جنس .

عندما يقسم كتاب النحو الكردي ونحو اللغات الاخرى اسم العدد على اصناف عديدة من حيث الخصائص المعنوية وكيفية الاستعمال ، نلاحظ اختلافات كثيرة في التقسيمات . فعلى سبيل المثال هناك كتاب لايحسبون الاعداد الكسرية ضربا من اسماء العدد . وهناك آخرون لايصنفون الاعداد الرتبوية ضربا منها . وعلى العكس هناك من يعتبرون ظروف (آحاد) و(مثنى) و(ثلاث) و(رباع) والكلمات الدالة على الكمية مثل (قليل) و(كثير) ضربا من ضروب اسماء العدد .

و عن طريق تقسيم الاعدا التي الفت في ميدان دراسة اسماء العدد ، ووفق تحليلاتنا وآرائنا الخاصة ، ومن خلال الاستفادة من نظريات علم اللغة، توصلنا الى نتيجة تفيد أن بالامكان تحديد ثلاثة انواع من اسماء العدد في اللغة الكردية ، وهي :

١ ــ **العدد الاصلي** .

٢ــ **العدد الرتبوي (نسبة الى رتبة)** .

٣ ــ **العدد الكسري** .

وقد درسنا بالتفصيل الاصناف الثلاثة لاسماء العدد وبذلنا جهدا لتحقيق اصولها وكيفية تكونها واستعمالها ومهامها وخصائصها المتنوعة ،

وقارنتا قدر ما اسعفتنا الامكانات المتوفرة بين شكل وصيغه كل اسم عدد مع نظائره في اللغات القديمة والحديثه التي ترجع مع اللغه الكرديه الى اصل واحد ، وقد تمكنا من استنتاج العديد من النتائج .

* * *

الظـرف

يتكون هذا الموضوع كسابقه من فصلين . الفصل الاول وهو بعنوان «تقييم موجز للاعمال التي بحثت الظرف» . وقد توصل الكاتب في هذا القسم ، بعد بيان بعض ماكتب في اللغة الكردية حول الظرف ، الى استنتاجات وملاحظات منها انه :

١ ـ تحدث عدد من الكتاب عن الظروف ضمن الحديث عن الاسم... وتحدث عنه عدد آخر منهم ضمن البحث عن الكلمة المساعدة . اما الاكثرية الساحقة فقد تحدثت عنه بوصفه جزء مستقلا من الكلام .

٢ ـ لم تتحدث الغالبية العظمى من الباحثين في قواعد اللغة الكردية عن الظرف من حيث المعنى وعن كيفية استخدامه . اما القسم الضئيل منهم الذين تحدثوا عنه فيلاحظ اختلاف كبير في تقسيماتهم ، فمنهم من ذكر اكثر من ذلك . ومع ان بعض الانواع الظاهرة والمهمة من الظرف لم يسجل (كالظرف الصوري او كيفية التحقيق او الظرف السببي والظرف المقصود) ...فقد فصلت اقسام اخرى (كالظرف السؤالى والظرف الجوابى) لاتنسجم بأي حال مع واقع اللغة الكردية .

٣ ـ ادخلت بعض انواع الظروف ضمن انواع اخرى منها مع انها تابعة لانواع غيرها .

٤ ـ هناك كلمات كثيرة ليست ظرفا . ومع ذلك فقد سجلت كذلك مثل (بەهار = الربيع ، زستان = الشتاء ، شەو = الليل ، روژ = النهار ،

سال = السنه ، سەدە = القرن) حيث اعتبرت ظرفا ، او ان ادوات النفي مثل (نه = لا ، نا = كلا) و (كەی = متى ، چۆن = كيف ، لەكوێ = اين، چەند = كم) للسوال و (سێیەك = الثلث، چواریەك = الربع) وهي من اسماء العدد ، اعتبرت ظرفا • وكذلك اعتبرت بعض اللواحق مثل (گە ، لان ، ستان) ظروفا •

٥ - ليس هناك في اللغة الكردية ما يعتبر ظرف سوآل او ظرف جواب ، ومع ذلك فان معظم الكتاب قد ثبتوه • صحيح ان هناك نوعا من الظرف يسمى (ظرف النفي) ويشمل اشباه جمل مثل (هەرگیز = ابدا ، هرگيز او هەرگیز = ابدا ابدا ••) ولكن ليس كأدوات النفي التي حددها بعض الكتاب •

ويتحدث المؤلف في الفصل الثاني من هذا الكتاب ، بايجاز ، عن خواص الظرف ، ثم يفصل الحديث عنه من حيث المعنى والبناء ، على النحو التالي :

يحدد الظرف خاصيته الوقوع (التي يظهرها الفعل) وخاصيته الخاصية (التي تظهرها الصفة) وخاصة الوضع (التي يريها الظرف) ، يعبر الظرف عن كيفية الوقوع او مداه او وقته او مكانه او سببه او غايته •

ويمكن القول ايضا : ان الظرف هو ذلك القسم من الكلام الذي يوضح وضع وكيفية الوقوع ونوع النوعية • الظرف ، نحويا ، هو الذي يملك تلك الخاصيه التي تربط في الجمله بالفعل او الصفه او ظرف آخر •

ومن حيث المعنى حدد الباحث تسعة انواع من الظرف في هذه اللغة ، وهي :

١ ـ ظرف الكمية .
٢ ـ ظرف الكيفية .
٣ ـ الظرف الشكلي او كيفية التحقق .
٤ ـ ظرف الزمان .
٥ ـ ظرف المكان .
٦ ـ الظرف السببي والمقصود .
٧ ـ الظرف التوكيدي .
٨ ـ الظرف التكراري .
٩ ـ الظرف النفي .

يمكن تقسيم الظرف في اللغة الكردية ، من حيث البناء ، الى ثلاثة اقسام :

١ ـ الظرف البسيط ،مثل : خيّرا ، زوّر ، زيّر ، پيش ، پاش .
٢ ـ الظرف غير البسيط ،وهو ايضا ينقسم الى قسمين :

أ ـ الظرف المشتق وهو يتركب بمساعدة السابقة او اللاحقة او كلتيهما .

★ السابقة ، مثل : بێ ـ ، به ـ
★ اللاحقة ، مثل : ـ ی ، ـ ان ، ـ انه ، ـ ەكی .
★ السابقة واللاحقة ، مثل : بێ ـ انه ، بێ ـ ی ـ ، به ـ ی ، به ـ ەتی ، به ـ يەتی .

ب ـ الظرف المركب وهو ما فيه كلمتان ذواتا معنى على الأقل .

وقد حدد الباحث احد عشر نوعا من هذه الظروف في اللغة الكردية .

٣ ـ الظرف شبه الجملة (العبارة) .

وقد حدد الباحث اربعة انواع رئيسية وعدة انواع غير رئيسية من هذا النوع من الظروف .

وفي الختـام تحدث الباحث عن صله الظروف بأقسام الكلام الاخرى وحدد في هذا المجال خمسة انواع من الظروف .

١ ـ الظرف الاسمي .

٢ ـ الظرف الوصفي .

٣ ـ الظرف العددي .

٤ ـ الظرف الفعلي .

٥ ـ الظرف الضميري .

هذا وقد اعتمد الكاتب لاعداد مؤلفه هذا على (٩٤) مـن المصـادر الكردية والعربية والفارسية والروسية والانكليزية . كما افاد من (١١) كتابا من مراجع الفولكلور الكردي ودواوين الشعراء وقصص الادباء للاتيـان بالامثلة والشواهد اللغوية التي برهن بها على صحة ما ذهب اليه .

نیشانەی نموونەکان

١ ـ (بێکەس)

دیوانی بێکەس ، محەمەدی مەلا کەریم ڕێکی‌خستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لەچاپدانی کردووە ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٢ ـ (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر ، محەمەد ڕەسووڵ هاوار ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٣ ـ (تحفة مظفریە ، ب ١)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی : هێمن موکریانی ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٤ ـ (تحفة مظفریە ، ب ٢)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانەسەر ڕێنووسی کوردی : هێمن موکریانی ، بەشی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٥ ـ (جزیری)

دیوانامەلایێ جزیری، توێژاندنا صادق بهائەدین ئامێدی، بەغدا ١٩٧٧

٦ ـ (خالید حسەین)

چەند چیرۆك ، بەغدا ، ١٩٨٤ .

٧ ـ (سیابەند و خەجێ)

سیابەندۆڤ سەمەند ، سیابەند و خەجێ (شوکور مستەفا لە ڕێنووسی سلاڤی‌یەوە خستوویەتیە سەر ڕێنووسی کوردی و فەرهەنگۆکی بۆ کردووە ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٨ ـ (كـوردۆ)
كۆمەڵە تێكستی فۆلكلۆری كوردی ، پرۆفیسۆر قەناتی كوردۆ لە زاری كوردەكانی سۆڤیەتەوە تۆماری‌كردووە · شوكور مستەفا و ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی كوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

٩ ـ (گۆران)
سەرجەمی بەرهەمی گۆران ، بەرگی یەكەم ، دیوانی گۆران ، محەمەدی مەلا كەریم كۆی‌كردووەتەوە و ئامادەی كردووە و پێشەكی و پەراوێزی بۆ نووسیوە ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

١٠ـ (لە خەوما)
جەمیل صائب ، لە خەوما ، پێشكەش‌كردن و لێكۆڵینەوەی جەمال بابان ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

١١ ـ (نـالی)
دیوانی نالی ، لێكۆڵینەوە و لێكدانەوە : مەلا عبدالكریمی مدرس و فاتح عبدالكریم ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

سەرچاوە

بە زمانی کوردی

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٢) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، چی لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە، بەغدا ، ١٩٧٤

(٣) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .

(٤) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، ڕێنووسی کوردی لە ڕۆژنامەی ((تێگەیشتنی ڕاستی))دا ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کوردی » ، ب١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٧٦ ـ ١٣٢ .

(٥) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٦) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، بەغدا ، ١٩٨٦ .

(٧) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا بەغدا ، ١٩٧٧ .

(٨) د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، وشەی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

(٩) ف. ئێنگلس ، کارە کۆکراوەکانی ، چاپی دووەم ، بەرگی بیستەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٣٣٣ .

(١٠) تۆفیق وەهبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جیزمی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٢٩ .

(١١) جگەرخوێن ، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ .

(١٢) د. جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، ١٩٧٦ .

(١٣) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی ، بەسەرداچوونەوەی ڕێزمانی کوردی ، گۆڤاری ((کاروان)) ، ژ٢٣ ، سالی دووەم ، هەولێر ، ئابی ١٩٨٤ ، ل ٢٣ـ٣٥ .

(١٤) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٥) زاراوە زانستییەکان ، دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زاراوە زانستییەکانی کۆڕ ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٦) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ .
(١٧) سیامەند سەلیم ، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبێت (هیندی ، کوردی عەرەبی) ، بەشی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ ، ل ١١ — ١٢ .
(١٨) صادق بەهائەدین ئامێدی ، ڕێزمانا کرمانجی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(١٩) صالح حسێن حەسەن پشدەری ، کورتەیێک لە ڕێزمانی کوردی ، بەغـدا ، ١٩٨٥ .
(٢٠) عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی ، قامووسی زمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٧ ؛ بەرگی دووەم ، بەغدا ، ١٩٧٩ .
(٢١) عەبدوڵلا شالی ، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلائەددین سەجادی ، کەمال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی ، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی ، بەغدا ، ١٩٧٦ بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ ؛ بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .
(٢٢) کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێنووسی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد» ، ب١ ، ژ١ ، بەغدا ، ١٩٧٣ ، ل ٣٧٠ .
(٢٣) لیژنەی زمانی کوردی ، بەراوردکارییەک لە نێوان زارە کوردییەکاندا ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد» ، ب١٠ ، بەغدا ، ١٩٨٣ ، ل ٢٧٧ — ٣٢٧ .
(٢٤) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی ، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف ، بەغدا ، ١٩٧٥ .
(٢٥) محەمەد ئەمین هەورامانی ، بەراوردێکی سەرپێیی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی ئەمڕۆی کوردی ، گۆڤاری «کاروان» ، ژ٥٥ ، هەولێر ، ١٩٨٧ ، ل ٢٤ — ٣١ .

(٢٦) محەمەد ئەمین هەورامانی ، زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراورددا بەغدا ، ١٩٨١ .

(٢٧) محەمەد ئەمین هەورامانی (سۆکۆلۆف ، زمانی ئاویستا ـ وەرگێران و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمرودا) ، بەغدا ، ١٩٨٨ .

(٢٨) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ .

(٢٩) محەمەد ئەمین هەورامانی ، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ ، بەغدا ، ١٩٨٧ .

(٣٠) مەسعوود محەمەد ، چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی ، «گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد» ، ب٩ ، بەغدا ، ١٩٨٢ ، ل ٣٤١ ـ ٣٤٤ .

(٣١) مەسعوود محەمەد ، چەند حەشارتەیێکی ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

(٣٢) نووری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ .

(٣٣) نووری عەلی ئەمین ، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٥٨ .

بە زمانی فارسی

(٣٤) دکتر ابراهیم پور ، دستور زبان کردی ، تهران ؟ .

(٣٥) دکتر پرویز ناتل خانلری ، تاریخ زبان فارسی ، جلد اول ، ١٣٥٤ ، جلد دوم ، ١٣٥٤ ، جلد سوم ، ١٣٥٤ .

(٣٦) ذو النور ، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی ، تهران . ١٣٤٣ .

(٣٧) علی برناك ، دستور زبان فارسی ، چاپ ششم ، ١٣٥١ .

(٣٨) محمد صدیق مفتی زاده ، درس زبان کردی ، جزوه ١ ـ ٢ ، تهران ، ٢٥٣٦ .

بە زمانی عەرەبی

(٣٩) الدكتور ابراهيم انيس ، من اسرار اللغة ، الطبعه الرابعه ، القاهرة ، ١٩٧٢ .

(٤٠) الدكتور ابراهيم السامرائي ، فقه اللغه المقارن ، بيروت ، ١٩٦٨ ٠
(٤١) الدكتور ابراهيم السامرائي ، مباحث لغويه ، النجف ، ١٩٧١ ٠
(٤٢) توفيق وهبي ، اصل الاكراد ولغتهم ، « مجلة المجمع العلمي الكردي » ، المجلد ٢ ، العدد ٢ ، بغداد ، ١٩٧٤ ، ص ١ ـ ٢٤ ٠
(٤٣) توفيق وهبي ، قواعد اللغة الكرديه ، الجزء الاول ، الباب الثاني ، بيروت ، ١٩٥٦ ٠
(٤٤) صلاح سعد الله ، حول اللغه الكرديه ، بغداد ، ١٩٨٥ ٠
(٤٥) عبدالباقي الصافي ، دراسة مقارنه للكلمه وعلم الصرف في اللغتين العربيه والانكليزيه ، مستل من مجله كليه الاداب جامعه البصرة ، العددان ٤ و ٥ ٠
(٤٦) الدكتور على عبدالواحد وافي ، علم اللغه ، الطبعه السابعه ، القاهرة ، ١٩٧٢ ٠
(٤٧) محمد سعيد عبدالرحمن ، قواعد اللغة العربيه في النحو والصرف ، بغداد ، ١٩٧٠ ٠

به زمانی ڕووسی

(٤٨) ئۆ. س. ئاخمانۆڤا ، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ٠
(٤٩) ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ، دیالێکتی کوردی موکری ، لینینگراد ، ١٩٦٨ ٠
(٥٠) ئی. م. ئۆرانسکی ، زمانە ئێرانییەکان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٣ ٠
(٥١) د. ن. ئوشاکۆف ، فەرهەنگی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، بەرگی یەکەم ، ١٩٣٥ ، بەرگی دووەم ، ١٩٣٨ ، بەرگی سێیەم ، ١٩٣٩ ، بەرگی چوارەم ، ١٩٤٠ ٠
(٥٢) چ. خ. باکایێف ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمانستان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ٠
(٥٣) چ. خ. باکایێف ، زمانی کوردەکانی ئازەربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ٠

(٥٤) چ. خ. باکاییف ، زمانی کوردەکانی سۆڤیێت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٥٥) س. ف. برۆملێی ، ل. ن. بوولاتۆڤا ، دەربارەی وشەسازیی بەشە دیالێکتەکانی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .
(٥٦) ل. بلومفیلد ، زمان (تەرجومەی ڕووسی) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٨ .
(٥٧) پ. ئا. بوداگۆڤ ، مرۆڤ و زمانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٤ .
(٥٨) ف. م. بیریزین ، ب. ن. گۆلۆڤین ، زمانناسی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ .
(٥٩) ن. س. پۆسپێلۆڤ . پەیوەندیی نێوان حاڵەتی ڕێزمانیو بەشەکانی ئاخاوتن ، کتێبی « کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی » ، مۆسکۆ ، ١٩٥٥ ، ل ١٦١ — ١٨٥ .
(٦٠) م. ن. پیترسۆن ، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسیەوە ، کتێبی «کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی » ، مۆسکۆ ، ١٩٥٥ ، ل ٦١ — ٨٨ .
(٦١) ئا. م. پیشکۆڤسکی ، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٦ .
(٦٢) ی. ل. تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی وشاسازیی زمانی کوردییەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٦٣) ئا. س. چیکۆباڤا ، سەرەتاییکی زمانناسی ، بەرگی یەکەم ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٥٣ .
(٦٤) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ ، زمانی پشتۆ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(٦٥) م. دۆکوولیل ، کێشەی حاڵەتەکانی وشەسازی ، گۆڤاری « کێشەی زمانناسی » ، ژ٦ ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٦٦) ڤ. س. ڕاستۆرگوێڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .
(٦٧) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی ، سەرتاییکی زمانناسی ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٦٨) زارێ یووسف ، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٨٥ .
(٦٩) ڤ. ئا. ژڤێگینسێڤ ، زمان و تیۆریی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٧٠) ئا. ی. سامیرنیتسکی ، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ .

(٧١) یو. س. ستیپانۆف ، بنەماکانی زمانناسیی گشتی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ .
(٧٢) س. ن. سۆکۆلۆف ، زمانی ئاویستا ، مۆسکۆ ، ١٩٦١ .
(٧٣) ل. ف. شێربا ، بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانی ڕووسیدا . کارە هەڵبژاردەکانی دەربارەی زمانی ڕووسی ، مۆسکۆ . ١٩٥٧ ، ل ٢١٣ – ٢٤٢ .
(٧٤) ف. ئا. فۆرۆنۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٠ .
(٧٥) ن. س. ڤالگینا ، د. ئی. ڕۆزێنتال ، م. ئی فۆمینا ، ف. ف. تساپکێڤیچ ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی چوارەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧١ .
(٧٦) ف. ف. ڤینۆگرادۆف ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) . مۆسکۆ ، ١٩٧٢ .
(٧٧) ف. ئی. کۆدوخۆف . سەرەتایێکی زمانناسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٩ .
(٧٨) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ١٩٥٧ .
(٧٩) ق. کوردۆیێف ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٨٠) ئی. ئۆ. کۆستیتسکایا ، ف. ئی. گارداشێڤسکی ، ڕێزمانی فەرەنسی ، چاپی حەوتەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣ .
(٨١) ئا. ن. گفۆزدێف ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ ، بەرگی یەکەم ، چاپی سێیەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٧ .
(٨٢) ئا. ئی. کولانۆف ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ .
(٨٣) ب. ن. گۆلۆڤین ، سەرەتایێکی زمانناسی ، چاپی دووەم ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ .
(٨٤) ن. م. لێمپێل ، زمانی لاتینی ، مۆسکۆ . ١٩٦٦ .
(٨٥) ئا. مایە ، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژوویيدا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٤ .
(٨٦) د. مەکسیمی خەمۆ ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق ، کتێبی « وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاست » ، ب ٧ ، یەریڤان ، ١٩٧٥ ، ل ٢٧٣ – ٢٨٢ .

به زمانه ڕۆژئاواییەکان

87- Ernest N. Maccarus , A Kurdish Grammar, New-York, 1958.

88- H. A. Gleason , Linguistics and English Grammar, New-York, 1966

89- Joyes Blau, Manuel De Kurda, Paris, 1980.

90- D. N. Mackenzie , Kurdish Dialect Studies . London , 1961.

91- Norman C. Stageberg, An Introductory English Grammar, New-York, 1965.

92- E. B. Soane , Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad, 1919.

93- E. B. Soane Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

94- A.V. Willams Jackenzie . Avesta Grammar, Part I . Stuttgart W. Kohlhammer, 1892.

ناوەرۆك

پێشەکی .... لاپەرە

ژمـارە

- ١ -

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون ٢٧

سەعید صدقی ل ٢٨ - ٢٩ ، تۆفیق وەهبی ل ٢٨ - ٣٠ نوری عەلی ئەمین ل ٣٠ - ٣٤ ، جگرخوین ل ٣٥ ، محەمەد ئەمین هەورامانی ل ٣٥ - ٣٦ ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ل ٣٦ - ٣٧ ، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی ل ٣٧ ٣٩ ، صالح حسەین حەسەن پشدەری ل ٣٩ - ٤٠ ، د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییێف) ل ٤٠ - ٤٢ ، د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف)ل ٤٢ - ٤٣، د. کەریمی ئەیوبیو د. ئی. ئا. سیر نۆڤا ل ٤٣ - ٤٥ ، د. مەکسیمی خەمۆ ل ٤٥ - ٤٦ د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ل ٤٦ ، د. زارێ یوسف ل ٤٧ - ٤٨ ، د. ئەرنست مەکاروٚس ل ٤٨ - ٤٩ ، د. مەکەنزی ل ٤٨ - ٤٩ ، د. جۆیس بلۆل ٤٩ ، ئەنجام ل ٤٩ - ٥٣ .

- ٢ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی (ژمارە)وە ٥٤
ژمارە ٥٤
ژمارە لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانـەوە ٥٤ - ٦٢
ژمارەی بنجی ل ٦٢ - ٨٨ ، ژمارەی پلەیی ل ٨٨ - ١٠١ ژمارەی کەرتی ل ١٠١ - ١٠٨ ، ژمارەی دابەش ؟ ل ١٠٨ - ١١٤ ، ژمارەی چەندێتی نادیار ؟ ل ١١٥ - ١١٦ .

ئاوەڵکردار

– ١ –

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ئاوەڵکردار)دا کراون ١١٩

سەعید صدقی ل ١١٩ ، تۆفیق وەهبی ل ١٢٠ ، نوری عەلی ئەمین ل ١٢٠ – ١٢٢ ، جگرخوین ل ١٢٣ ، محەمەد ئەمین هەورامانی ل ١٢٣ – ١٢٤ ، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی ل ١٢٤ – ١٢٥ ، لیژنەی زمان و زانستی خوێندنی کوردی ل ١٢٤ – ١٢٥ ، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ل ١٢٥ – ١٢٧ ، د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییڤ) ل ١٢٧ – ١٢٨ ، د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییڤ) ل ١٢٨ ، د. کەریمی ئەیوبی‌و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا ل ١٢٨ د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ ل ١٢٨ ، د. زارێ یوسف ل ١٢٨ – ١٢٩ ، د. ئەرنست مەکارۆس ل ١٢٩ ، د. مەکنزی ل ١٢٩ – ١٣٠ ، ئەنجام ل ١٣٠ – ١٣٢ .

– ٢ –

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی (ئاوەڵکردار)ەوە ١٣٢

ئاوەڵکردار ١٣٣

جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە ١٣٥

ئاوەڵکرداری دیارخەر : ١ – ئاوەڵکرداری چۆنێتی ل ١٤٠ – ١٤٢ ، ٢ – ئاوەڵکرداری چەندێتی ل ١٤٢ – ١٤٣ ، ٣ – ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێ‌بەجێ‌بوون ل ١٤٣ – ١٤٥ ئاوەڵکرداری بارودۆخ : (١ – ئاوەڵکرداری کات ل ١٤٦ – ١٤٧ ، ٢ – ئاوەڵکرداری شوێن ل ١٤٧ – ١٤٩ ، ٣ – ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست ل ١٤٩ ، ٤ – ئاوەڵکرداری تەئکیدی ل ١٤٩ – ١٥٠ ، ٥ – ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە ل ١٥٠ . ٦ – ئاوەڵکرداری نەفی ل ١٥٠ – ١٥٢) .

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە ١٥٢

ئاوەلکرداری سادە ل ١٥٢ ، ئاوەلکرداری ناسادە :
(أ ـ ئاوەلکـرداری داڕێـژراو ل ١٥٢ ـ ١٥٩ ، ب ـ
ئاوەلکـرداری لێکـدراو ل ١٥٩ ـ ١٦٢ ، ئاوەلکرداری
دەستەواژەیی ل ١٦٢ ـ ١٦٤)
جۆرەکانی ئاوەلکرداری واتایی ـ ڕشەسازی ١٦٦
١ ـ ئاوەلکـرداری نـاوی ل ١٦٥ ـ ١٦٦ ، ٢ ـ
ئاوەلکرداری ئاوەلناوی ل١٦٦ ، ٣ ـ ئاوەلکرداری ژمارەیی
ل ١٦٦ ـ ١٦٧ ، ٤ ـ ئاوەلکرداری کـرداری ل ١٦٧ ،
٥ ـ ئاوەلکرداری جێناوی ل ١٦٧ .
بوونی ئاوەلکردار بەبەشە ئاخاوتنی دی ١٦٧
کورتەیێك بە زمانی عەرەبی ١٦٩
نیشانەی نموونەکان ١٧٨
سـەرچـاوە ١٨٠

دار الحرية للطباعة ـ بغـداد
١٤١٨هـ ـ ١٩٩٨م

رقم الايداع في دار الكتب والوثائق
بغداد (٣٤٢) لسنة ١٩٩٨

DR. AWRAHMANI HAJI MARF

KURDISH GRAMMAR

Volume I

(MORPHOLOGY)

Part IV

-NUMERAL AND ADVERB-

(In Kurdish).

Baghdad — 1998

جمهورية العراق
وزارة الثقافة والاعلام
دار الثقافة والنشر الكردية
سلسلة رقم (٣١٣)

د. عبدالرحمن الحاج معروف

قواعد اللغة الكردية

المجلد الاول

(المورفولوجيا)

القسم الرابع

العدد والظرف

تصميم الغلاف : شكر جاسم